

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΜΣ ΕΦΗΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία
«ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ
(COLLABORATIVE SPACES) ΣΕ ΜΙΚΡΕΣ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΟΥ
ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΠΟΛΕΙΣ»

Της σπουδάστριας Μυρωνίδα Βασιλική

A.M. 0818M048

Επιβλέπον καθηγητής: Αυδίκος Βασίλειος

Μέλος της επιτροπής : Ροβολής Αντώνιος

Μέλος της επιτροπής : Μιμής Άγγελος

Copyright © Μυρωνίδα Βασιλική, 2020

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον/την συγγραφέα.

Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον/την συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο 21ος αιώνας δεν θα μπορούσε να έχει άλλο κύριο χαρακτηριστικό από αυτό της ραγδαίας ανάπτυξης της τεχνολογίας. Οι κοινωνίες αναπτύσσονται, εξελίσσονται και βελτιώνονται καθημερινά, αναγνωρίζοντας την καταλυτική θέση την οποία διαθέτει η τεχνολογία, τόσο στην οικονομική, όσο και στην κοινωνική ανάπτυξη μιας κοινότητας. Παρατηρείται έτσι, ένας δυναμικός συνδυασμός της τεχνολογίας με την καινοτομία και την επιχειρηματικότητα, δημιουργώντας συνεχώς νέα αναπτυξιακά μορφώματα.

Ένα από αυτά αποτελούν οι συνεργατικοί χώροι (collaborative places), όπου αναπτύσσονται σχέσεις μεταξύ της οικονομικής δραστηριότητας, του χώρου και της δημιουργικότητας. Οι συνεργατικοί χώροι αποτελούν κοινόχρηστους χώρους εργασίας, αποτελούμενους από μια πληθώρα επαγγελματιών της δημιουργικής οικονομίας. Αναπτύσσονται κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπου βρίσκεται συγκεντρωμένο πλήθος επιχειρήσεων, εργοδοτών και δημιουργικών ατόμων, που εκμεταλλεζόμενοι τα θετικά χαρακτηριστικά των πόλεων ενθαρρύνουν την οικονομική ανάπτυξη των περιοχών αυτών αλλά και την ατομική δημιουργικότητα.

Με την παρούσα εργασία, γίνεται μια προσπάθεια παρουσίασης των συνεργατικών χώρων και της ανάπτυξης τους όχι μόνο στα μεγάλα αστικά κέντρα αλλά κυρίως στις μικρότερου μεγέθους πόλεις, προσπαθώντας μέσα από δευτερογενή έρευνα να αναγνωριστούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους αλλά και οι κατηγορίες αυτών που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν το ίδιο αποδοτικά με αυτούς των μεγαλουπόλεων. Οι παράγοντες που ερευνώνται είναι κυρίως οικονομικού, κοινωνικού και πολιτιστικού χαρακτήρα και έχουν ως στόχο να παρουσιάσουν μια ολοκληρωμένη εικόνα της συμβολής τους στις πόλεις αυτές αλλά και της συμβολής τους στις γύρω περιοχές.

Λέξεις-Κλειδιά: Συνεργατικοί χώροι, καινοτομία, επιχειρηματικότητα, μικρές πόλεις, ψηφιακοί νομάδες, τουρισμός

ABSTRACT

The 21st century couldn't have had other major feature than the rapid development of technology. Societies are evolving and improving every day by recognizing the catalytic position that technology has, both in economic and social development of the community. Thus, a dynamic combination of technology with innovation and entrepreneurship is observed with a constant creating of new developmental formation.

One of these formations is the collaborative places, where relationships develop between economic activity, space and creativity. Collaborative spaces are shared workplaces, made up for a big variety of professionals of the creative economy. They are mainly developed in big cities, where a large number of businesses, employers and creative individuals are located and by taking advantage of the positive characteristics of cities, encourage the economic development of these areas and the individual creativity.

With this paper, an attempt is made to present the collaborative places and their development not only in the big city centers but also in smaller cities. Through secondary research that is made we try to recognize their special characteristics and also the categories of those that could function the same efficiently with those of the big cities. The factors being investigated are mainly economic, social and cultural and aim to present a comprehensive picture of their contribution to these smaller cities and also their contribution to the surrounding areas.

Keywords: collaborative places, co working, innovation, entrepreneurship, small cities, digital nomads, tourism

ΑΦΙΕΡΩΣΕΙΣ

Με την παρούσα διπλωματική εργασία ολοκληρώνονται οι σπουδές μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών «Εφαρμοσμένων Οικονομικών και Περιφερειακής Ανάπτυξης» με κατεύθυνση την «Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη» και ειδίκευση τον «Περιφερειακό και Τοπικό Αναπτυξιακό Προγραμματισμό», του Παντείου Πανεπιστημίου.

Στις σπουδές μου ήταν καθοριστική η συμβολή των καθηγητών μου στα γνωστικά αντικείμενα που παρακολούθησα, στους οποίους οφείλω να εκφράσω τις ειλικρινείς μου ευχαριστίες για τη συμβολή τους στην ολοκλήρωση των σπουδών μου.

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή κο. Βασίλειο Αυδίκο, για την επιστημονική και συμβουλευτική καθοδήγηση που μου προσέφερε σε όλα τα στάδια εκπόνησης της εργασίας με τις εύστοχες και πολύ επικοδομητικές παρατηρήσεις του.

Τέλος, οφείλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς τους συναδέλφους μου, που με τη βοήθεια τους κατέστη δυνατή η ολοκλήρωση της διπλωματικής αυτής εργασίας αλλά και τους εργοδότες μου κ. Νικήτα και Ζαχαρία Μαρκάκη που χάρις στην βοήθεια τους μπόρεσα να ολοκληρώσω τον κύκλο σπουδών μου με επιτυχία, όπως και την οικογένειά μου, για τη συμπαράσταση και την υπομονή τους.

Πίνακας περιεχομένων

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ABSTRACT	4
ΑΦΙΕΡΩΣΕΙΣ	5
ΠΙΝΑΚΑΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	8
ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10
1.0 ΕΠΙΣΚΟΠΙΣΗ-ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	12
1.1 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ	12
1.2 ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ	13
1.3 ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΩΣ ΤΡΙΤΟΙ ΤΟΠΟΙ	15
1.4 ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ	15
2.0 ΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ	19
2.1 Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ	21
2.2 ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ	23
2.3 ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	25
2.4 ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ	27
3.0 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ	29
3.1 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΕΝΟΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ	29
3.2 ΧΡΗΣΤΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ	30
3.3 ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΕΝΟΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ	32
3.4 ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΑΝΔΡΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΠΟΥ ΕΡΓΑΖΟΝΤΑΙ ΣΕ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ	34
3.5 ΑΠΟΔΟΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ	36
3.6 Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ	38
3.7 ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ	40
4.0 ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ	42
4.1 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΜΙΚΡΩΝ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΠΟΛΕΩΝ	43
4.2 ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΣΤΙΣ ΜΙΚΡΕΣ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΠΟΛΕΙΣ	44
4.3 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ CO-LIVING	56
4.4 ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΣΕ ΜΙΚΡΕΣ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΠΟΛΕΙΣ	57
4.5 CASE STUDY OF ONTARIO	59
4.6 ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΜΕ ΤΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΠΟΛΕΙΣ	60
5.0 ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ	63

5.1 ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, BRAIN DRAIN ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ	64
5.2 ΚΑΛΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ	65
5.2.1 22@Barcelona	66
5.2.2 Project Micropol	67
5.2.3 TRACES project	68
5.2.4 Creative@Hubs.....	69
5.2.5 YOUNMIG project	70
5.3 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ	71
6.0 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ	74
7.0 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	77

ΠΙΝΑΚΑΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 1: Ιστορική αναδρομή των συνεργατικών χώρων.....	20
Διάγραμμα 2: Αριθμός συνεργατικών χώρων παγκοσμίως	21
Διάγραμμα 3: Πυκνότητα συνεργατικών χωρών σε σχέση με τον πληθυσμό.....	22
Διάγραμμα 4: Μέσος όρος χρημάτων που διοχετεύονται στις γύρω περιοχές.....	24
Διάγραμμα 5: Βασικοί λόγοι επιλογής ενός συνεργατικού χώρου.....	24
Διάγραμμα 6: Μέσος όρος ηλικίας των μελών των συνεργατικών χώρων.....	30
Διάγραμμα 7: Επαγγέλματα μελών των συνεργατικών χώρων.....	31
Διάγραμμα 8: Κλάδοι εργαζομένων.....	31
Διάγραμμα 9: Ταχύτητα εκτέλεσης μιας εργασίας μεταξύ άνδρα και γυναίκα.....	34
Διάγραμμα 10: Ικανοποιητικός αριθμός μελών ενός συνεργατικού χώρου.....	35
Διάγραμμα 11: Αριθμός συνεργατικών χώρων και μελών ανά έτος	36
Διάγραμμα 12: Λόγοι αύξησης της αποδοτικότητας των συνεργατικών χώρων.....	37
Διάγραμμα 13: Λόγοι αποχώρησης από ένα συνεργατικό χώρο.....	39
Διάγραμμα 14: Γένος των μελών των συνεργατικών χώρων	45
Διάγραμμα 15: Κοινωνικό status των μελών των συνεργατικών χώρων	46
Διάγραμμα 16: Αριθμός παιδιών των μελών των συνεργατικών χώρων	46
Διάγραμμα 17: Ηλικία των μελών των συνεργατικών χώρων ανάλογα με τον πληθυσμό.	47
Διάγραμμα 18: Μέσος όρος μελών ενός συνεργατικού χώρου	47
Διάγραμμα 19: Μέγεθος συνεργατικού χώρου ανάλογα με τον πληθυσμό, 2011	48
Διάγραμμα 20: Μέγεθος συνεργατικού χώρου ανάλογα με τον πληθυσμό, 2019	48
Διάγραμμα 21: Βέλτιστος αριθμός ατόμων στους συνεργατικούς χώρους.....	49
Διάγραμμα 22: Ρυθμός χρήσης ενός συνεργατικού χώρου	50
Διάγραμμα 23: Επιλογή γραφείου σε μικρές και μεγάλες πόλεις, 2017	51
Διάγραμμα 24: Επιλογή γραφείου σε μικρές και μεγάλες πόλεις, 2011	51
Διάγραμμα 25: Εργασιακό περιβάλλον ανάλογα με το μέγεθος της πόλης	52
Διάγραμμα 26: Χρόνος προετοιμασίας ενός συνεργατικού χώρου	52
Διάγραμμα 27: Μήνας επιλογής λειτουργίας ενός συνεργατικού χώρου	53
Διάγραμμα 28: Μέσα μετακίνησης των μελών των συνεργατικών χώρων	53
Διάγραμμα 29: Απαραίτητα χαρακτηριστικά ενός συνεργατικού χώρου	54
Διάγραμμα 30: Εισοδήματα μελών ενός συνεργατικού χώρου	54
Διάγραμμα 31: Αποδοτικότητα συνεργατικών χώρων με βάση την περιοχή.....	55
Διάγραμμα 32: Διάρκεια παραμονής σε ένα συνεργατικό χώρο.....	61
Διάγραμμα 33: Αρνητικά στοιχεία ενός συνεργατικού χώρου	61
Διάγραμμα 34: Μερίδιο πηγών κεφαλαίου ενός συνεργατικού χώρου.....	62

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Συνεργατικός χώρος-Stone Soup.....	26
Εικόνα 2: Πλεονεκτήματα των συνεργατικών χώρων	33
Εικόνα 3: Χαρακτηριστικά ενός συνεργατικού χώρου	38
Εικόνα 4: Συνεργατικός χώρος Denver's Green Space.....	41
Εικόνα 5: Co-living place στην Λέσβο.....	56
Εικόνα 6: Συνεργατικός χώρος Ludgate Hub.....	57
Εικόνα 7: Συνεργατικός χώρος iLand	58
Εικόνα 8: Συνεργατικός χώρος iLand	58

Εικόνα 9: Cluster Συνεργασίας στην Βαρκελώνη	67
Εικόνα 10: Συνεργατικός χώρος Box Jelly	72

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει με κριτική ματιά την ανάπτυξη των συνεργατικών χώρων (collaborative places) σε μικρές και μεσαίου μεγέθους πόλεις και πως τέτοιου είδους χώροι μπορούν να συμβάλουν στην οικονομική αλλά και περιφερειακή ανάπτυξη ενός τόπου. Η εργασία ξεκινάει με μια βιβλιογραφική ανάλυση των ιδιαίτερων αυτών μορφωμάτων και προχωράει σε μια εις βάθος έρευνα των χαρακτηριστικών τους, που αναπτύσσονται μέσα στο χρόνο και έχουν ως βάση τον τόπο λειτουργίας τους.

Κύριος στόχος της παρούσας μελέτης είναι η άντληση πληροφοριών σχετικά με την ανάπτυξη των συνεργατικών χώρων που αρχικά είναι εγκατεστημένοι στις μεγάλες και ανεπτυγμένες παγκοσμίως πόλεις και πως είναι εφικτή και βιώσιμη η μεταφορά τους σε μικρότερου μεγέθους πόλεις. Για να επιτευχτεί κάτι τέτοιο εξεταστήκαν θεωρητικές υποθέσεις από μια μικρή ακαδημαϊκή έρευνα που έχει πραγματοποιηθεί έως και σήμερα και αντλήθηκαν στοιχεία από διεθνείς έρευνες οδηγώντας την μελέτη σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Οι υποθέσεις της έρευνας, πάνω στις οποίες βασίστηκε η παρούσα εργασία, αποτελούν η αναζήτηση των μορφών των συνεργατικών χώρων που αναπτύσσονται σε μικρές και μεσαίου μεγέθους πόλεις, κάτω από ποιες προϋποθέσεις συντελείτε η έναρξη της λειτουργίας τους και εξασφαλίζεται η βιωσιμότητα τους, ποια είναι τα χαρακτηριστικά που τους διέπουν αλλά και ποιο είναι το αντίκτυπο της λειτουργίας τους για την κοινωνία.

Στο **κεφάλαιο 1** παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο καθώς ως νέο φαινόμενο οι συνεργατικοί χώροι εργασίας δέχονται πληθώρα ορισμών και ερμηνειών και κρίνεται απαραίτητος ο πλήρης καθορισμός τους. Παρουσιάζονται οι διάφορες μορφές με τις οποίες εμφανίζονται και αναπτύσσονται αλλά και οι πυλώνες ανάπτυξης αυτού του νέου φαινομένου, όπως είναι οι τρίτοι τόποι και η δημιουργική οικονομία.

Στο **κεφάλαιο 2** παρουσιάζεται η παγκόσμια ανάπτυξη του φαινομένου αυτού, ώστε να γίνει πιο εύκολα αντιληπτή η διάσταση που έχει λάβει τα τελευταία χρόνια. Παρουσιάζονται δεδομένα για την ανάπτυξη τους στον ευρωπαϊκό χώρο αλλά και στον ελληνικό καθώς κρίθηκε χρήσιμη μια σύντομη παρουσίαση των χώρων αυτών και του αντικειμένου που συντελούν στην ελληνική πραγματικότητα.

Στο **κεφάλαιο 3** παρουσιάζονται μέσα από μια αναζήτηση που πραγματοποιήθηκε από διεθνείς έρευνες σε παγκόσμια κλίμακα, τα χαρακτηριστικά που διέπουν έναν συνεργατικό χώρο. Παρουσιάζονται οι παράγοντες επιλογής αυτών των χώρων, οι χρήστες τους, τα πλεονεκτήματα που εμφανίζουν, η αποδοτικότητα τους και παράλληλα αναλύεται και παρουσιάζεται η κοινωνική και περιβαλλοντική διάσταση που κατέχουν οι συνεργατικοί χώροι.

Στο **κεφάλαιο 4** κρίθηκε απαραίτητη η παρουσίαση της ανάπτυξης των πόλεων ώστε να γίνουν φανεροί οι παράγοντες που την εξασφαλίζουν αλλά και να αναγνωριστούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όχι μόνο των μεγάλων αλλά κυρίως των μικρών και μεσαίων πόλεων. Ακόμη παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά των συνεργατικών χώρων που λειτουργούν σε αυτές τις πόλεις αντλώντας πληροφορίες από μια μικρή βιβλιογραφία με μελέτες και διεθνείς έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί. Τέλος, αναλύεται μια νέα έννοια, αυτή του Co-Living.

Στο **κεφάλαιο 5** παρουσιάζονται οι προοπτικές της επιχειρηματικότητας ως προς τους συνεργατικούς χώρους και πως συνδέονται με την νεανική επιχειρηματικότητα και το πρόβλημα του brain drain. Ιδιαίτερα χρήσιμη κρίθηκε η παρουσίαση καλών πρακτικών τόσο σε μεγάλες όσο και σε μικρές και μεσαίες πόλεις με προγράμματα και έργα που δίνουν ώθηση στην αστική και περιφερειακή ανάπτυξη μιας περιοχής.

Στο **κεφάλαιο 6** παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της μελέτης μας και προτάσεις για μελλοντική συμβολή στην ανάπτυξη του τομέα αυτού.

1.0 ΕΠΙΣΚΟΠΙΣΗ-ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Στη σύγχρονη εποχή, στην οποία ζούμε, με τις ραγδαίες αλλαγές και τις τεχνολογικές εξελίξεις, ένας από τους πρωταρχικούς παράγοντες της οικονομικής ανάπτυξης ενός οργανισμού ή μιας περιοχής αποτελεί αδιαμφισβήτητα η καινοτομία. Κατά κύριο λόγο, η καινοτομία επιφέρει αλλαγές στις αγορές, είτε μικρές, είτε μεγάλες και αποτελεί τον βασικό πυρήνα που χαρακτηρίζει μια επιχείρηση ανταγωνιστική. Βέβαια, η καινοτομία ως ορισμός δεν αφορά μόνο τη δημιουργία και εξαγωγή νέων προϊόντων που δεν υπάρχουν πουθενά αλλού στον κόσμο. Η καινοτομία αφορά και την βελτίωση των υπαρχουσών συνθηκών μέσα στην επικράτεια της χώρας με την ανάπτυξη νέων προϊόντων, υπηρεσιών ακόμα και αγορών. Καινοτομία επίσης είναι και η εξεύρεση λύσεων στα χρόνια προβλήματα της περιφέρειας και την απρόσκοπτη ανάπτυξη νέων επιχειρηματικών ιδεών σε κοινότητες που μπορούν να τις μετασχηματίσουν σε δράσεις με απτά οικονομικά οφέλη (Soenarso et al., 2013).

Πάνω σε αυτή την σύγχρονη πραγματικότητα εμφανίζονται οι συνεργατικοί χώροι εργασίας (collaborative places), οι οποίοι σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση αλλά και την κατάρρευση της σταθερής απασχόλησης τόσο των μισθωτών εργαζομένων όσο και των ελεύθερων επαγγελματιών, έρχονται ως αντίδοτο, για να αντικαταστήσουν τους κλασσικούς τρόπους εργασίας και να προωθήσουν την καινοτομία και την επιχειρηματικότητα μέσα από την συνεργασία των ατόμων, το χαμηλό κόστος τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων και την χρήση υψηλής και σύγχρονης τεχνολογίας.

1.1 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ

Οι συνεργατικοί χώροι θεωρούνται ένα σχετικά νέο μόρφωμα το οποίο έκανε την εμφάνιση του τα τελευταία 20 χρόνια. Βασικό στοιχείο που οδήγησε στην εμφάνιση και ραγδαία ανάπτυξη τους δεν είναι άλλο από την ταυτόχρονη ανάπτυξη του διαδικτύου σε παγκόσμιο επίπεδο. Σαν λέξη πρωτοχρησιμοποιήθηκε το 1999 από έναν δημιουργό ηλεκτρονικών παιχνιδιών, τον Bernie DeKoven με σκοπό να περιγράψει την τεχνολογία των ηλεκτρονικών υπολογιστών ως ένα μέσο διευκόλυνσης της επικοινωνία των ατόμων με μεγάλη χιλιομετρική απόσταση.

Με την έννοια που έχουν σήμερα οι συνεργατικοί χώροι, πρώτος εκφραστής τους θεωρείται ο Brad Neuberg, ο οποίος δημιούργησε τον πρώτο συνεργατικό χώρο στο Spiral Muse του San Francisco, το 2005. Ο χώρος προσέφερε πέντε έως οκτώ γραφεία δύο ημέρες την εβδομάδα, δωρεάν ασύρματο διαδίκτυο Wi-Fi, κοινά γεύματα, διαλείμματα για διαλογισμό, μασάζ, περιηγήσεις με ποδήλατο και αυστηρή ώρα κλεισίματος στις 5.45 μ.μ. Ο συνεργατικός χώρος έκλεισε μετά από ένα χρόνο και αντικαταστάθηκε από το Hat Factory το 2006.

Σχεδόν την ίδια περίοδο, το 2005 έχουμε την δημιουργία ενός ακόμη συνεργατικού χώρου στο Λονδίνο το The Hub (γνωστό τώρα ως Impact Hub) αλλά και το Jelly στην Νέα Υόρκη το 2006 με δημιουργούς τους Amit Gupta και Luke Crawford. Τα Jellies θεωρούνται περιστασιακές συναντήσεις, όπου μια μικρή ομάδα ανθρώπων συγκεντρώνεται για να συνεργαστεί σε μια άτυπη ατμόσφαιρα έχοντας την ευκαιρία να ανταλλάξουν ιδέες, χωρίς δεσμεύσεις ή κόστος (Foertsch & Cagnol, 2013).

1.2 ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ

Μπορούμε να ορίσουμε τους συνεργατικούς χώρους ως γεωγραφικά τοποθετημένους χώρους, οι οποίοι προσφέρουν ανοιχτή πρόσβαση σε πόρους, όπως μηχανήματα και πρωτότυπα εργαλεία και χαρακτηρίζονται από την κουλτούρα της διαφάνειας και της συνεργατικότητας όσον αφορά την ανταλλαγή γνώσεων, δεξιοτήτων και εργαλείων. (Cardevila, 2018)

Οι συνεργατικοί χώροι (collaborative places) αντιμετωπίζουν την πολυπλοκότητα της ύπαρξης πολλαπλών ενδιαφερομένων με διαφορετικά και πολλές φορές αντίθετα ενδιαφέροντα αλλά και συμφέροντα. Σύμφωνα με τον Cardevila (2018) έχουμε τους συνεργατικούς χώρους, οι οποίοι έχουν μια top-down διαχείριση, δηλαδή τα μέλη αναζητούν νέους πόρους γνώσης και καινοτομίας με αποτέλεσμα παρατηρείται μια δυαδική επικοινωνία μεταξύ τους. Τέτοιοι συνεργατικοί χώροι είναι τα Living Labs, τα Fab Labs και οι συνεργατικοί χώροι που αναπτύσσονται στα πανεπιστήμια. Από την άλλη πλευρά, έχουμε συνεργατικούς χώρους με bottom-down λογική, που σκοπός της δημιουργίας τους είναι η αλληλεπίδραση και η συνεργασία των μελών τους αλλά και η βιωσιμότητα τους. Τέτοιοι συνεργατικοί χώροι είναι οι συνεργατικοί χώροι εργασίας (co working spaces) και τα hackerspaces.

Παρακάτω ακολουθεί μια σύντομη παρουσίαση των παραπάνω συνεργατικών χώρων.

Living Labs

Τα Living Labs ή όπως τα αποκαλούμε στα ελληνικά «Ζωντανά/Δυναμικά Εργαστήρια», αποτελούν περιβάλλοντα στα οποία κάθε εξέλιξη σε ένα ευρύ φάσμα ερευνητικών και επιχειρηματικών κλάδων μπορεί να δοκιμαστεί και να εφαρμοστεί από πραγματικούς χρήστες, σε ανοιχτές διαδικασίες καινοτομίας και πειραματισμού που διεξάγονται σε πραγματικό χωροχρόνο. Η πρώτη τους εμφάνιση έγινε στο MIT (Massachusetts Institute of Technology), όπου επέτρεψε στους ερευνητές να παρατηρήσουν κατευθείαν την αντίδραση αυτή των χρηστών με την τεχνολογία. (Cardevila, 2018). Ως φυσικές περιοχές ή εικονικές πραγματικότητες, στις οποίες οι ενδιαφερόμενοι συνιστούν εταιρικές σχέσεις δημοσίου και ιδιωτικού τομέα μεταξύ επιχειρήσεων, δημόσιων φορέων, πανεπιστημίων, ινστιτούτων και επιχειρήσεων με όλους τους χρήστες, τους δίνεται η δυνατότητα να συνεργάζονται με σκοπό τη δημιουργία, την εμφάνιση πρωτότυπων ιδεών και τεχνολογιών, αλλά και την αξιολόγηση και τη δοκιμή νέων τεχνολογιών, υπηρεσιών, προϊόντων σε πραγματικό περιβάλλον. Ως εκ τούτου, τα ζωντανά εργαστήρια έχουν τη δυνατότητα να βοηθήσουν τις εταιρείες να εμπορευθούν γρήγορα και να αναβαθμίσουν μια καινοτομία σε μια παγκόσμια αγορά (Westerlund et Leminen, 2011).

Fab labs (Fabrication Laboratories)

Τα Fab Labs είναι εργαστήρια, στα οποία έχει ανοιχτή πρόσβαση το κοινό και προσφέρουν ψηφιακά, τεχνολογία κατασκευής αλλά και ηλεκτρονικά εργαλεία σε οποιονδήποτε (Troxler,2015). Έχουν ως στόχο την βιομηχανική έρευνα και ανάπτυξη, την διάχυση και διάδοση τεχνολογιών ψηφιακής παραγωγής και κατασκευής, μέσα από την λειτουργική, εκπαιδευτική, τεχνική και μελετητική υποστήριξη. Η ιδέα των Fab Labs δημιουργήθηκε στο κέντρο Bits and Atoms στο MIT (Massachusetts Institute of Technology), όπου το πρώτο εργαστήριο συστάθηκε για τους μαθητές ώστε να αναπτύξουν τις ιδέες/projects τους με την χρήση νέων και πρωτότυπων τεχνολογικά εργαλείων, όπως 3D εκτυπωτές, κοπτικά μηχανήματα με

λείζερ και προγραμματιζόμενες ραπτομηχανές που επιτρέπουν μιας μικρής κλίμακας παραγωγή (Gershenfeld, 2005).

Τα περισσότερα Fab Labs μοιράζονται τα ίδια εργαλεία και μηχανήματα, ώστε αυτά που σχεδιάζονται στο ένα Fab Lab να μπορούν να αναπαραχθούν και στο άλλο. Όλα τα αρχεία οι χρήστες τα αρχειοθετούν και τα μοιράζονται διαδικτυακά μεταξύ τους. (Cardevilla, 2018). Σύμφωνα με το Fabacademy, ο αριθμός των Fab Labs είναι 1186 με τα περισσότερα να βρίσκονται στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και είναι 160 σε αριθμό, πολύ κοντά ακολουθεί η Γαλλία με 154 και η Ιταλία με 134.

Hackerspaces

Τα hackerspaces είναι αυτο-οργανωμένοι, ανοιχτοί χώροι και συνήθως μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί, με μια ισχυρή έμφαση στον πειραματισμό, την εξερεύνηση και την ελεύθερη ανταλλαγή γνώσεων (Cardevilla, 2018). Έχουν παρόμοια φιλοσοφία στη λειτουργία τους με τα Fab labs, στηρίζονται στην επικοινωνία, την συνεργασία με τα άλλα μέλη των χώρων αυτών και επικεντρώνονται όχι μόνο στην ανάπτυξη της κοινότητας αλλά της κοινωνίας γενικότερα. Σύμφωνα με την wiki.hackerspaces.org, ο αριθμός των hackerspaces παγκοσμίως είναι 2324 με τα 1392 να βρίσκονται στη λίστα ως ενεργά και 353 ως προγραμματισμένα να λειτουργήσουν σύντομα.

Κολεκτίβες εργασίας

Οι κολεκτίβες εργασίας μοιράζονται πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τους συνεργατικούς χώρους εργασίας (coworking spaces). Σχηματίζονται από έναν μικρό αριθμό ελεύθερων επαγγελματιών με την ίδια ειδικότητα (όπως για παράδειγμα αρχιτέκτονες, καλλιτέχνες, σχεδιαστές), αλλά με διαφορετικές δεξιότητες με σκοπό να μοιραστούν τα έξοδα λειτουργίας του εργασιακού τους χώρου και να επωφεληθούν από τα προτερήματα ενός συνεργατικού περιβάλλοντος. (Αυδίκος & Καλογερέσης, 2016). Τα μέλη τους δεν μοιράζονται μόνο τα έξοδα αλλά και γνώσεις, δεξιότητες, εξοπλισμό και κοινωνικές διασυνδέσεις. Μια βασική διαφορά που έχουν με τους άλλους συνεργατικούς χώρους είναι πως μοιράζονται και μια κοινή πολιτική ιδεολογία, βάση της οποίας θέτουν τους στόχους και τις επιθυμίες τους.

Co working spaces

Ένα γενικό ορισμό που μπορούμε να δώσουμε μέσω της [co working wiki](http://co-working.wiki), είναι πως συνεργατικοί χώροι εργασίας (co-working spaces) θεωρούνται οι κοινόχρηστοι χώροι εργασίας οι οποίοι χρησιμοποιούνται από διαφορετικές κατηγορίες επαγγελματιών, ελεύθερους επαγγελματίες και μικρές επιχειρήσεις υπό το πρίσμα της έννοιας 'καλύτερα μαζί παρά μόνοι'. Πρακτικά αποτελούν πλήρεις γραφειακές εγκαταστάσεις με δυνατότητα ευέλικτης ενοικίασης σχεδιασμένες έτσι ώστε να ωθούν στην αλληλεπίδραση και τη συνεργασία μεταξύ των χρηστών.

1.3 ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΩΣ ΤΡΙΤΟΙ ΤΟΠΟΙ

Αρχικά, κατά την περίοδο της κρίσης έχουμε την δημιουργία των τρίτων τόπων (third places, Oldenburg, 1989). Σύμφωνα, με τον Ray Oldenburg, “πρώτος τόπος” θεωρείται το σπίτι και όσοι κατοικούν μέσα σε αυτό, δηλαδή η κατ’ οίκον εργασία. “Δεύτερος τόπος” θεωρείται ο τυπικός εργασιακός χώρος, ένας τόπος στον οποίο ξοδεύουν οι εργαζόμενοι τον περισσότερο τους χρόνο. Τέλος, ως “Τρίτος τόπος” θεωρείται ένας κοινόχρηστος χώρος συνάθροισης και εργασίας επαγγελματιών με ευέλικτους ρυθμούς, δημιουργώντας μέσα σε αυτόν επαγγελματικές συνεργασίες και κοινωνικούς δεσμούς. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων τόπων μπορεί να είναι οι εκκλησίες, οι καφετέριες, οι δημόσιες βιβλιοθήκες, τα πάρκα.

Οι τρίτοι τόποι και η γεωγραφική εγγύτητα που προσφέρουν στους χρήστες τους, διευκολύνουν την ανταλλαγή γνώσεων και ενθαρρύνουν την διαδραστική μάθηση, μέσω της ενίσχυσης άλλων μορφών εγγύτητας, όπως η γνωστική και η κοινωνική εγγύτητα (Boschma, 2005), με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα κλίμα συνεργατικότητας, το οποίο είναι ζωτικής σημασίας για την κινητοποίηση της συμπωματικής παραγωγής αλλά και για την ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ των εργαζομένων των τρίτων τόπων (Αυδίκος, 2016).

Οι τρίτοι τόποι μιας και δεν αποτελούν ένα καινούργιο ιστορικά φαινόμενο μπορεί να περιλαμβάνουν και ανεξάρτητους συνεργατικούς χώρους πέρα από αυτούς που έχουμε ήδη αναφέρει (fab labs, hacker spaces, living labs κ.λπ.), όπως είναι οι Θερμοκοιτίδες-Εκκολαπτήρια (Incubators), Επιταχυντές (Accelerators), Clusters, Hubs, Τεχνολογικά Πάρκα. Η μορφή και τα χαρακτηριστικά τους επηρεάζονται σημαντικά από την εξέλιξη της τεχνολογίας με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη να βασίζεται στη γνώση, στο ανθρώπινο δυναμικό, στην έρευνα και στην καινοτομία. Οι συμμετέχοντες με την σειρά τους, τους επιλέγουν λόγω των κοινών αξιών και συμπεριφορών που ακλουθούν, όπως είναι η ανοικτότητα και ο διαμοιρασμός ιδεών, πληροφοριών, τεχνογνωσίας, πόρων με σκοπό την ανάπτυξη καινοτόμων ιδεών, δράσεων, έργων, διαδικασιών, προϊόντων. Βασικό τους στοιχείο αποτελεί η χωρική εγγύτητα καθώς η γεωγραφική συνύπαρξή τους λειτουργεί θεραπευτικά ενάντια στην απομόνωση του ελεύθερου επαγγελματία και αυτοαπασχολούμενου εργαζόμενου.

1.4 ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ

Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρούμε μια ραγδαία εξέλιξη στο χώρο της τεχνολογίας με την ανάπτυξη της ψηφιοποίησης και του διαδικτύου που την ακολουθεί στενά η ανάπτυξη του Πολιτιστικού και του Δημιουργικού Κλάδου. Μια έννοια που θα πρέπει να παρουσιάσουμε είναι της δημιουργικότητας που μπορεί να θεωρηθεί η γέννηση ιδεών, η οποία προκύπτει ως αποτέλεσμα ατομικής ή και συλλογικής σύμπραξης και η οποία μπορεί να προσφέρει αξία σε οργανισμούς και/ή στους επενδυτές αυτών (Lowe & Marriott, 2006). Η δημιουργικότητα όμως δεν πρέπει να συγχέεται με την καινοτομία, με την δημιουργικότητα να υποδεικνύει την εμφάνιση μιας μεγάλης ιδέας ενώ η καινοτομία χρειάζεται μια αποτελεσματική εκτελεστική διαδικασία ώστε η ιδέα να μετασηματιστεί σε εμπορεύσιμο αγαθό και υπηρεσία. (Govindarajan, 2010).

Η διαμόρφωση των κλάδων Πολιτισμού και Δημιουργικότητας ως εργαλείο οικονομικής και τοπικής ανάπτυξης είναι κάτι σχετικά νέο στην διεθνή βιβλιογραφία και πολλές φορές τους συναντάμε με το όρο «πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες». Σύμφωνα με ένα σχετικά ανοιχτό ορισμό της UNESCO «οι

βιομηχανίες παράγουν και διανέμουν πολιτιστικά αγαθά και υπηρεσίες». Τέτοια μπορούν να θεωρηθούν η πολιτιστική κληρονομιά, η μουσική, η τέχνη του θεάματος, τα έντυπα και η λογοτεχνία, τα οπτικοακουστικά μέσα, οι κοινωνικοπολιτιστικές δραστηριότητες, τα αθλήματα, τα βίντεο-παιχνίδια, τα τυχερά παίγνια αλλά και ο τουρισμός. Οι δημιουργικές βιομηχανίες ήρθαν στα τέλη του 20ου αιώνα με αρχές του 21ου, ως αποτέλεσμα της εξέλιξης του διαδικτύου και της μαζικής του χρήσης και περιλαμβάνουν τη διαφήμιση, την αρχιτεκτονική, τις τέχνες, τις χειροτεχνίες, το σχέδιο, τη μόδα, τις ταινίες και το βίντεο, τη μουσική, τις παραστατικές τέχνες, τις εκδόσεις, το λογισμικό και τις υπηρεσίες υπολογιστών, την τηλεόραση και το ραδιόφωνο.

Γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι οι βιομηχανίες που δραστηριοποιούνται στον ευρύτερο χώρο του πολιτισμού και της δημιουργίας συνιστούν ένα ποικιλόμορφο σύνολο δραστηριοτήτων. Έχουν όμως ένα κοινό χαρακτηριστικό. Αντλούν έσοδα και παράγουν κέρδη πρώτον, από την εκμετάλλευση της δημιουργικής έμπνευσης του εργατικού δυναμικού τους και δεύτερον, από την αποκλειστική οικονομική διαχείριση των πνευματικών δικαιωμάτων. Η ύπαρξη αυτή καθαυτή της προστασίας των δικαιωμάτων του δημιουργού είναι σημαντική, γιατί μετασχηματίζει το προϊόν από απλή ερασιτεχνική ασχολία ή μεμονωμένη παραγωγική δραστηριότητα σε βιομηχανία. (Λαζαρέτου, 2014)

Όσον αφορά το εργατικό δυναμικό σύμφωνα με τον Florida “το ολοένα αυξανόμενο μέρος του, που έχει κάνει ανώτατες σπουδές, έχει αναπτύξει γνώσεις και δεξιότητες και εργάζεται σε ανώτερες και υψηλά αμειβόμενες θέσεις” αποτελεί τη δημιουργική τάξη και έχει την ικανότητα να συνδυάζει την κριτική σκέψη με την προσωπικότητα του. Η δημιουργική τάξη όμως πέρα από την ατομική δημιουργία και τη συμβολή στον πολιτισμό και στη γνώση, αποτελεί πλέον συγκριτικό πλεονέκτημα, αυτό του ανθρώπινου δυναμικού· κεφάλαιο στο οποίο μπορεί να βασιστεί η περιφερειακή ή και η αστική ανάπτυξη (Florida, 2002).

Οι κλάδοι του πολιτισμού και της οικονομίας θεωρούνται συχνά αντίθετοι μιας και ο πρώτος σχετίζεται με κάτι αφηρημένο ενώ ο δεύτερος εστιάζει στην ακριβή ποσοτική επικύρωση. Ο κλάδος του πολιτισμού μπορεί να πάρει αξίες οι οποίες να είναι άυλες, κοινωνικές πανανθρώπινες αλλά και με οικονομικό και αναπτυξιακό χαρακτήρα όπως είναι για παράδειγμα ο πολιτιστικός τουρισμός. Η δημιουργική οικονομία είναι ακριβώς αυτή η σχέση μεταξύ δημιουργίας και οικονομίας και πως αν αυτοί οι δυο κλάδοι συνδυαστούν μπορούν να δημιουργήσουν αξία και κέρδος. (Howkins, 2001).

Έτσι λοιπόν, ο συνδυασμός αυτός μπορεί να προσφέρει οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, νέες θέσεις εργασίας σε νέους τομείς με άμεση συνέπεια την τόνωση της τοπικής οικονομίας αλλά και της δημιουργίας έξυπνων και καινοτόμων πόλεων. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα να αναπτυχτεί ο πολιτιστικός τουρισμός που θα δημιουργήσει ένα άλλο προφίλ στη πόλη ή στη περιοχή που θα εφαρμοστεί. Καινοτόμες πρακτικές, εξειδικευμένο προσωπικό θα κάνει την εμφάνιση του και το επίπεδο ζωής των κατοίκων θα αναβαθμιστεί μέσω της ανάπλασης υποβαθμισμένων περιοχών, της διαμόρφωσης ταυτοτήτων, της ανάπτυξης καλλιτεχνικής και πολιτιστικής παιδείας και της δημιουργίας θέσεων εργασίας, ενώ παράλληλα θα συμβάλει και στην ευαισθητοποίηση και προστασία του περιβάλλοντος και στη δημιουργία νέων πολιτιστικών τοπίων (Αυδίκος, 2014).

Η δημιουργική οικονομία όμως έχει συμβάλει και στην ανάπτυξη κάποιων συνεργατικών χώρων που έχουν ως στόχο την υποστήριξη της καινοτομίας, της οικονομίας αλλά και της κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Ακολουθεί μια γρήγορη παρουσίαση επιτυχημένων μορφών συνεργατικών χώρων επιχειρήσεων.

Θερμοκοιτίδες-Εκκολαπτήρια (Incubators)

Μπορούμε να ορίσουμε την Θερμοκοιτίδα ως ένα οργανισμό, ο οποίος επιταχύνει και συστηματοποιεί τη διαδικασία δημιουργίας επιτυχημένων επιχειρήσεων (Scillitoe & Chakrabarti, 2010), παρέχοντάς τους ευρεία και ολοκληρωμένη υποστήριξη που περιλαμβάνει χώρο για την ανάπτυξή τους, υπηρεσίες και υποδομή επιχειρησιακής στήριξης, καθώς και ευκαιρίες για συνάθροιση (clustering) και δικτύωση.

Σύμφωνα με το Μητρώο Δομών Ενεργού Στήριξης Νεοφυούς Επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα, σκοπός τους είναι να διευκολύνουν το ξεκίνημα και την ανάπτυξη νέων καινοτόμων επιχειρήσεων, οι οποίες στη συνέχεια μετακινούνται σε δικούς τους επαγγελματικούς χώρους και τη θέση τους καταλαμβάνουν άλλες νεότερες επιχειρήσεις. Τα εκκολαπτήρια απευθύνονται σε υπό ίδρυση επιχειρήσεις ενώ οι θερμοκοιτίδες σε νεο-ιδρυμένες. Τους προσφέρουν χρηματοδότηση, καθοδήγηση και δικτύωση, στέγαση, μισθώσεις και υποστήριξη γραφείου. Οι θερμοκοιτίδες αποτελούν πετυχημένα οικονομικά εργαλεία για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη τόσο σε τοπικό όσο και εθνικό επίπεδο. Σκοπός τους είναι να δημιουργήσουν νέες πετυχημένες επιχειρήσεις, οι οποίες εγκαταλείποντας τον χώρο της θερμοκοιτίδας θα είναι πλήρως αυτοδύναμες οικονομικά και ποιοτικά. Η πρώτη θερμοκοιτίδα ήταν η μετατροπή ενός εγκαταλελειμμένου εργοστασίου της Masson Ferguson, σε κέντρο μικρών επιχειρήσεων, στην Batavia της Νέας Υόρκης το 1959.

Δημιουργικοί Κόμβοι/Creative Hubs

Τα Creative Hubs αποτελούν τόπους εκκόλαψης όπως οι θερμοκοιτίδες αλλά και τόπους δικτύωσης και προώθησης ενός συνόλου επιχειρήσεων με απώτερο σκοπό το οικονομικό και κοινωνικό όφελος. Οι κοινωνικές επιχειρήσεις έχουν αρχίσει και παίζουν όλο και πιο σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της οικονομίας αλλά και στην τοπική αναζωογόνηση. Σε αντίθεση με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, οι κοινωνικές επιχειρήσεις επιλέγουν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε περιοχές με κάποιο κενό στην αγορά και αποφασίζουν να πειραματίζονται και να καινοτομούν υποστηρίζοντας την κοινωνική επιχειρηματικότητα. Βασικά χαρακτηριστικά τους είναι το αίσθημα της κοινότητας, της ισοτιμίας, της ποικιλομορφίας, μιας και επιλέγονται άτομα από διαφορετικά πεδία και με διαφορετικές γνώσεις, προωθώντας την «δημιουργική διαμάχη».

Ακόμη όπως και σε όλους τους συνεργατικούς χώρους διευκολύνεται η συνεργασία μεταξύ των μελών και της δημιουργικότητας τους σε ένα ψηφιακό περιβάλλον, όπου τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τους έχουν δώσει την δυνατότητα να αλληλεπιδρούν. Τα Creative Hubs μπορούμε να πούμε λοιπόν πως είναι ένας τόπος, όπου συνυπάρχουν ο πολιτισμός, η δημιουργικότητα, η έρευνα, η ανάπτυξη, η εκπαίδευση, η μάθηση και τέλος η διασκέδαση με απώτερο σκοπό την ανάπτυξη της κοινότητας.

Επιταχυντές (Accelerators)

Οι επιταχυντές επιχειρήσεων λειτουργούν σχεδόν με παρόμοιο τρόπο με τα εκκολαπτήρια μιας και τα δυο προσφέρουν καθοδήγηση και επαγγελματικές συμβουλές, χωρίς βέβαια να έχουν την υποχρέωση να φιλοξενούν τις νέες επιχειρήσεις. Οι επιταχυντές αποτελούν προγράμματα που βασικός τους στόχος είναι η υποστήριξη των νέων επαγγελματιών ώστε να προωθήσουν τα προϊόντα και τις υπηρεσίες τους στην αγορά αλλά και η χρηματοδότηση τους στα πρώιμα στάδια της ανάπτυξης τους. Η επιλογή των επαγγελματιών είναι ιδιαίτερα αυστηρή μιας και θα πρέπει να πληρούν κάποια βασικά χαρακτηριστικά αλλά και η διάρκεια του προγράμματος είναι σχετικά μικρή με εύρος από 3 έως 12 μήνες.

Clusters

Σύμφωνα με τον Michael Porter (1990), οι συστάδες επιχειρήσεων/clusters είναι «γεωγραφικά κοντινές επιχειρήσεις ή άλλοι φορείς, όπως πανεπιστήμια, που αλληλεπιδρούν με τη βοήθεια της τεχνολογίας για την υλοποίηση ενεργειών σε συγκεκριμένους τομείς». Οι επιχειρήσεις αυτές αλληλεπιδρούν μεταξύ τους για την επίτευξη κοινών στρατηγικών, με βασικά χαρακτηριστικά την εταιρική και την ισότητα των μελών που τις απαρτίζουν. Οι επιχειρήσεις αυτές δραστηριοποιούνται είτε στον ίδιο κλάδο (οριζόντια clusters) είτε σε διαφορετικούς κλάδους της διαδικασίας παραγωγής (κάθετα clusters). Βασικοί λόγοι για τους οποίους συνασπίζονται τα clusters σύμφωνα με το Εθνικό Παρατηρητήριο για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, είναι για να αναδείξουν τα τοπικά προϊόντα που παράγονται από διαφορετικούς μικρούς παραγωγούς σε συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή ή να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό ιδίως από μεγάλες και ισχυρές επιχειρήσεις.

Τεχνολογικά πάρκα

Σύμφωνα με τη Διεθνή Ένωση Επιστημονικών Πάρκων «επιστημονικό/τεχνολογικό πάρκο είναι ένας οργανισμός που τον διαχειρίζονται εξειδικευμένα στελέχη με κύριο στόχο τον εμπλουτισμό της κοινότητάς τους, μέσω της προώθησης μιας κουλτούρας καινοτομίας και ανταγωνισμού στις συνδεδεμένες επιχειρήσεις και ιδρύματα γνώσης». Γίνεται έτσι μια προσπάθεια οι δυο πόλοι ανάπτυξης που είναι η ακαδημαϊκή κοινότητα και οι επιχειρήσεις να έρθουν κοντά και να συνδεθούν με απώτερο σκοπό την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας αλλά και της εκάστοτε περιοχής. Βασικοί βέβαια λόγοι που οι επιχειρήσεις επιλέγουν τα τεχνολογικά πάρκα είναι και το χαμηλό κόστος που προσφέρουν αλλά και το χαμηλό ενοίκιο σε συνδυασμό με την δημιουργία συνεργασιών. Τα πρώτα Τεχνολογικά Πάρκα δημιουργήθηκαν στις εγκαταστάσεις του πανεπιστημίου Stanford της Καλιφόρνια το 1951, περιοχή γνωστή πλέον ως Silicon Valley.

2.0 ΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Σε πολλές χώρες οι συνεργατικοί χώροι αναπτύσσονται με ραγδαίους ρυθμούς και παρατηρούμε πως εξελίσσονται στο πλαίσιο των κοινωνικών, πολιτιστικών και οικονομικών συνθηκών της κάθε χώρας. Αν και το κίνημα υπάρχει τουλάχιστον 20 χρόνια δεν ακολούθησε η δημιουργία ανάλογων χώρων άμεσα.

Στην ιστορική αναφορά του όρου είδαμε πως το φθινόπωρο του 1995, 17 μηχανικοί υπολογιστών δημιούργησαν τον πρώτο ‘hackerspace’, C-Base, στο Βερολίνο της Γερμανίας. Τέτοιοι χώροι αποτέλεσαν τους προδρόμους των συνεργατικών χώρων εισάγοντας έννοιες, όπως η συνεργασία και ο διαμοιρασμός των γνώσεων και του εξοπλισμού. Το 1999 είδαμε πως έχουμε την δημιουργία του πρώτου συνεργατικού χώρου από τον Bernard DeKoven, στο San Francisco, με το παράδειγμα του να ακλουθούν η Νέα Υόρκη και πολλές ευρωπαϊκές πόλεις.

Μέχρι το 2008 υπήρχαν 75 συνεργατικοί χώροι σε Βόρεια Αμερική και Ευρώπη ενώ μέχρι το 2011, το κίνημα επεκτάθηκε και στην Ασία κερδίζοντας σημαντική δημοτικότητα σε πόλεις όπως η Βομβάη, η Σιγκαπούρη, το Χονγκ Κονγκ και άλλες πόλεις με περιορισμένο χώρο γραφείων και ταχέως αναπτυσσόμενες κοινότητες νεοφυών επιχειρήσεων. Οι συνεργατικοί χώροι όπως ήταν αναμενόμενο εμφανιστήκαν και στην αφρικανική ήπειρο, ιδίως στη Νότια Αφρική.

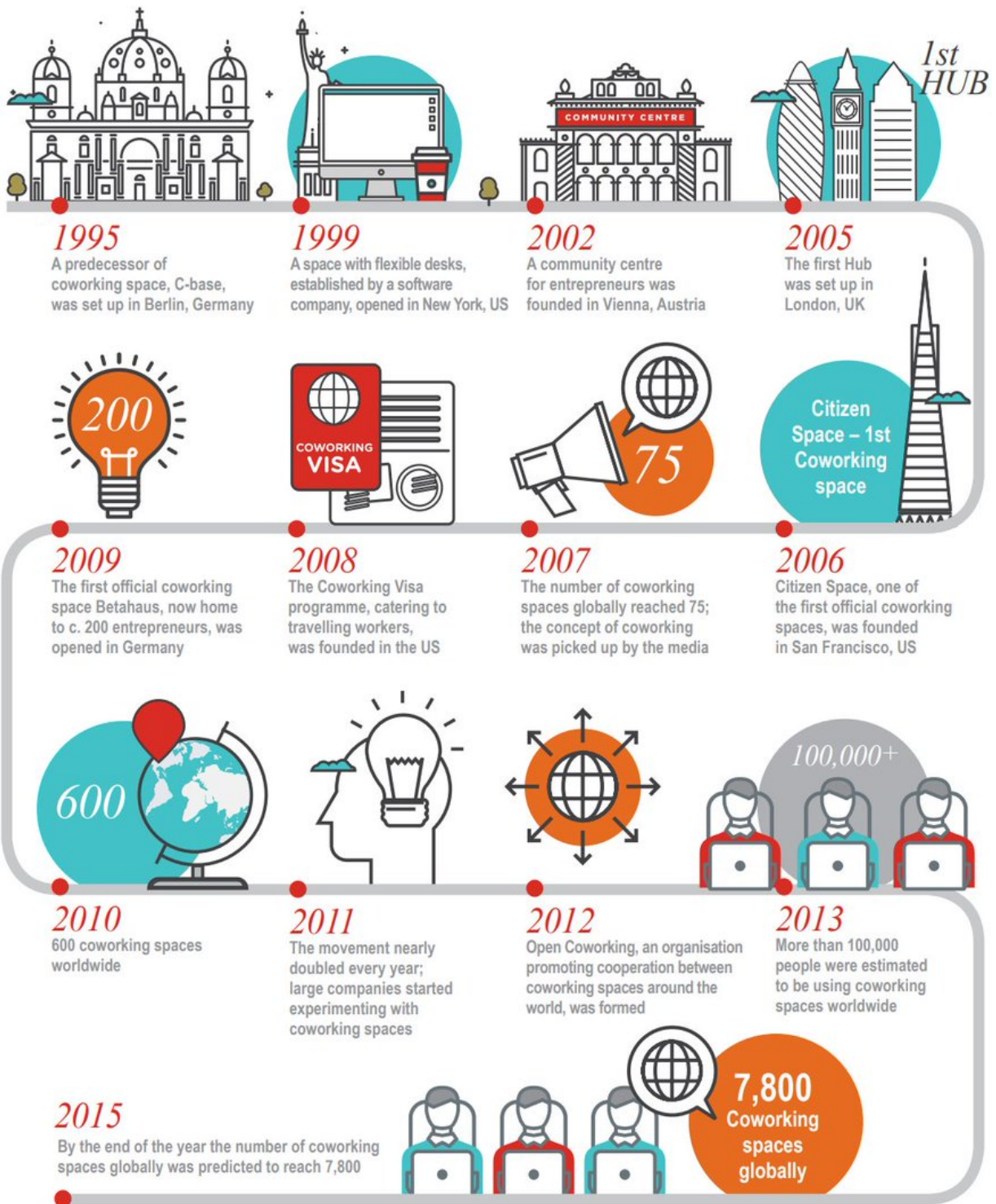
Το 2006, ο Chris Messina, ο δημιουργός του Twitter hashtag, δημιουργεί την πρώτη διαδικτυακή πηγή σχετικά με τους συνεργατικούς χώρους, το “Coworking Wiki” και αποτελεί την χρονιά σταθμό για την εκτόξευση του αριθμού της δημιουργίας συνεργατικών χώρων παγκοσμίως. Το 2008 εισάγεται η έννοια, της Visas για τους συνεργατικούς χώρους, δίνοντας έτσι την ευκαιρία σε άτομα που ταξιδεύουν συχνά να έχουν ελεύθερη είσοδο σε τέτοιους χώρους ανά τον κόσμο, χωρίς κάποιο επιπλέον κόστος.

Το 2009, πραγματοποιείται η πρώτη δημοσίευση συγγράμματος σχετικά με τους συνεργατικούς χώρους και το επόμενο έτος ακολουθεί η Πρώτη Παγκόσμια Ημέρα Συνεργατικών χώρων για την πραγματοποίηση συνεδρίων και εκδηλώσεων σε τακτικά χρονικά διαστήματα.

Το 2013 υπάρχουν 3.400 συνεργατικοί χώροι παγκοσμίως με 151.000 μέλη ενώ το 2014 ο αριθμός τους φτάνει τους 5.780 με 295.000 μέλη παγκοσμίως.

Τα επόμενα χρονιά παρατηρούμε πως μεγάλες εταιρείες μεταφέρουν προσωπικό να εργαστεί σε τέτοιους χώρους θεωρώντας τους πιο αποδοτικούς. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων μεγάλων εταιρειών είναι η HSBC, η Microsoft και η IBM. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως πλέον η πόλη με τους περισσότερους συνεργατικούς χώρους είναι το Λονδίνο, αφήνοντας πίσω του μεγάλες πρωτοπόρες πόλεις όπως η Νέα Υόρκη, το Σαν Φρανσίσκο και το Βερολίνο. (Todd, 2018)

The coworking journey

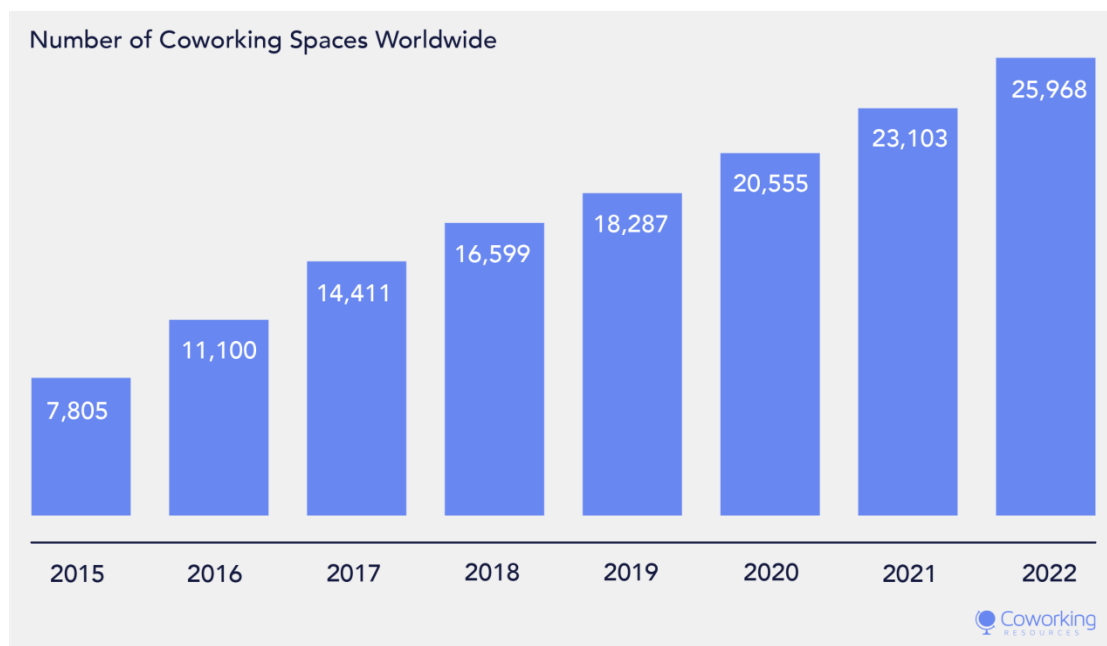
Sources: Deskmag 2015, Coworking Wiki 2015

Διάγραμμα 1: Ιστορική αναδρομή των συνεργατικών χώρων

Πηγή: Deskmag.com 2015, Coworking Wiki

2.1 Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Οι συνεργατικοί χώροι αποτελούν μέρος της παγκόσμιας καθημερινής εργασίας των ατόμων παρέχοντας μοναδικά προνόμια σε ελεύθερους επαγγελματίες, νεοφυείς επιχειρήσεις αλλά και μεγάλες επιχειρήσεις διαφορετικών κλάδων. Καθημερινά από το 2005 που πρωτοεμφανίστηκαν ιδρύονται νέοι χώροι ανά τον κόσμο και σύμφωνα με τη γερμανική ιστοσελίδα με στατιστικά στοιχεία (statista.com) το έτος 2019 υπάρχουν πάνω από 19.000 συνεργατικοί χώροι εργασίας (co-working spaces) παγκοσμίως. Ο αριθμός τους αυξάνεται συνεχώς και ενδέχεται το 2025 να έχουν ξεπεράσει τους 26.000. Χρησιμοποιώντας ως εργαλείο το διαδικτυακό τόπο του Coworker μπορούμε να έχουμε μια ενδεικτική εικόνα με τον αριθμό των συνεργατικών χώρων σε διάφορες χώρες του κόσμου. Πρώτη σε αριθμό είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής με 2355 συνεργατικούς χώρους, ακολουθεί η Ινδία με 1440 και οι Ευρωπαϊκές χώρες όπως το Ηνωμένο Βασίλειο με 655 χώρους, η Ισπανία και η Γερμανία με 540 και 517 αντίστοιχα.

Διάγραμμα 2: Αριθμός συνεργατικών χώρων παγκοσμίως

Πηγή : CoworkingResources.org, 2020

Το έτος 2018 σύμφωνα με την ιστοσελίδα CoworkingResource.org υπολογίζεται πως ιδρύθηκαν 2188 συνεργατικοί χώροι εργασίας παγκοσμίως με τους 1000 να βρίσκονται στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι περισσότεροι επίσης από αυτούς ιδρύονται σε πόλεις με εκκολαπτόμενες νεοφυείς κουλτούρες. Μέσα από μια ανάλυση των κορυφαίων 50 μεγάλων χωρών με την υψηλότερη πυκνότητα συνεργατικών χώρων σε σχέση με τον πληθυσμό τους, το Λουξεμβούργο, η Σιγκαπούρη και η Ιρλανδία είναι οι τρεις πρώτες, με το Λουξεμβούργο να έρχεται πρώτα στους 8,5 νέους χώρους κάθε χρόνο για κάθε 1.000.000 κατοίκους, σχεδόν διπλάσιο από αυτό των άλλων δύο.

Top Countries Worldwide by Coworking Growth Per Capita

Rank	Country	Coworking Growth Per Capita
1	Luxembourg	8.5
2	Singapore	4.7
3	Ireland	4.4
4	New Zealand	4.2
5	U.K.	4.0
6	Australia	3.2
7	Canada	2.8
8	U.S.	2.8
9	Hong Kong	2.0
10	Bulgaria	1.8
11	Switzerland	1.8
12	Belgium	1.7
13	Portugal	1.5
14	Finland	1.4
15	Denmark	1.1
16	Malaysia	1.1
17	Israel	1.0
18	Sweden	0.9
19	The Netherlands	0.7
20	U.A.E.	0.7
21	Spain	0.5
22	Germany	0.4
23	South Africa	0.4
24	Morocco	0.3
25	Philippines	0.3
26	France	0.3
27	Poland	0.3
28	Thailand	0.2
29	Kenya	0.1
30	Italy	0.1
31	Vietnam	0.1
32	Indonesia	0.1
33	India	0.1
34	Japan	0.1
35	Bangladesh	0.1

Διάγραμμα 3: Πυκνότητα συνεργατικών χωρών σε σχέση με τον πληθυσμό

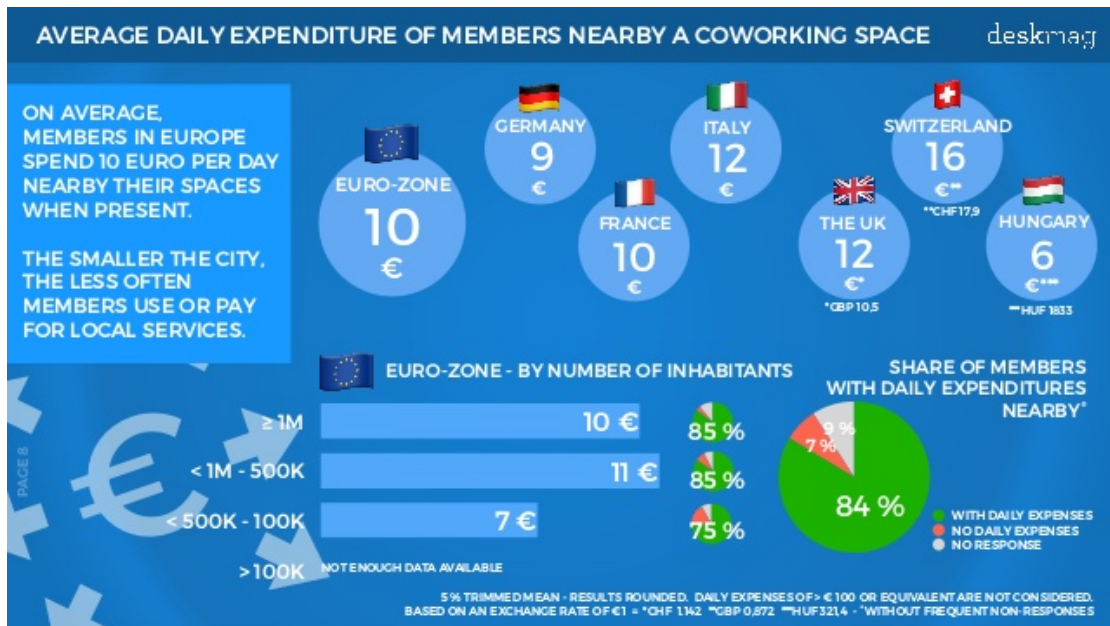
Πηγή : CoworkingResources.org, 2020

2.2 ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Η Ευρώπη παρουσιάζει μια συνεχή ανάπτυξη και εξέλιξη των συνεργατικών χώρων κάτι το οποίο υποστηρίζεται από το κοινωνικοοικονομικό της υπόβαθρο. Οι χώρες της Ευρώπης και πολύ περισσότερο αυτές που ανήκουν στην ευρωπαϊκή ένωση ήρθαν αντιμέτωπες με την οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση που ενέσκηψε το 2008 οδηγώντας τους πολίτες της και ειδικότερα τους νέους σε μια αναζήτηση νέων τρόπων εργασίας. Παρά τη μείωση των ποσοστών νεανικής ανεργίας στα περισσότερα κράτη μέλη, μετά τα ποσοστά-ρεκόρ που καταγράφηκαν το 2013, η ανεργία των νέων παραμένει σοβαρό πρόβλημα με 4,2 εκατομμύρια νέους Ευρωπαίους να μην μπορούν να βρουν δουλειά, ενώ το ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων να παραμένει υψηλό. Ακόμη, και αν οι νέοι κατέχουν υψηλού επιπέδου εκπαίδευση αυτό δεν τους εξασφαλίζει μια ικανοποιητική θέση εργασίας με αποτέλεσμα αντί να αναζητούν την ιδανική εργασία να προσπαθούν να την δημιουργήσουν μόνοι τους.

Αυτός είναι και ένας βασικός λόγος για τον οποίο οι συνεργατικοί χώροι επιλέγονται από νέους ώστε να δουλεύουν ανεξάρτητα από τις μεγάλες επιχειρήσεις αλλά σε συνεργασία με τα υπόλοιπα μέλη του χώρου, με αμοιβαία ανταλλαγή ιδεών, δεξιοτήτων και πληροφοριών, ώστε να μπορέσουν να εξασφαλίσουν υψηλότερο ποσοστό επιτυχίας στην αγορά εργασίας είτε με την παροχή προϊόντων είτε υπηρεσιών. Σύμφωνα με έρευνα από το Deskmag.com (2018), ένα ηλεκτρονικό περιοδικό σχετικά με τους συνεργατικούς χώρους εργασίας, τα μέλη των συνεργατικών χώρων αλλά και το μέγεθος τους έχει αυξηθεί κατά ένα τρίτο από το προηγούμενο έτος. Αυτές οι αυξήσεις όπως ήταν λογικό είχαν την μεγαλύτερη ανάπτυξη στις μεγάλες πόλεις. Αυτό όμως που αρχίζει να κάνει την εμφάνιση του είναι η μείωση των συνεργατικών χώρων στις μεγαλουπόλεις και η μεταφορά τους σε άλλες μικρότερου μεγέθους. Οι συνεργατικοί χώροι με τα περισσότερα μέλη αλλά και με το μεγαλύτερο μέγεθος βρίσκονται στο Ηνωμένο Βασίλειο ενώ τους πιο πολυσύχναστους χώρους μέσα στην μέρα τους διαθέτει η Γαλλία.

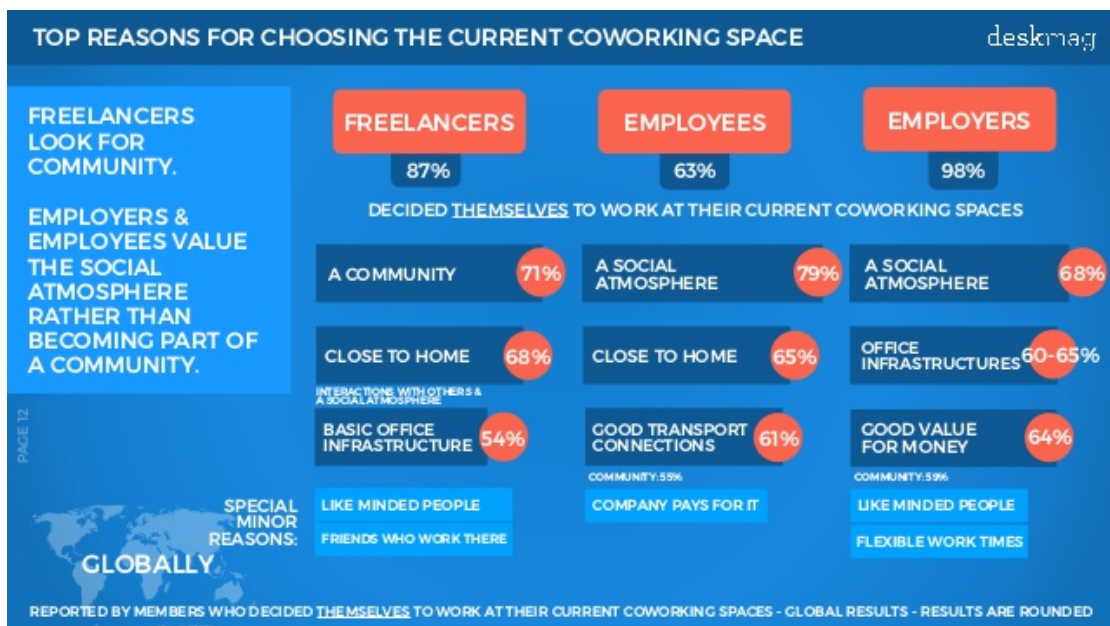
Ακόμη, οι ευρωπαίοι χρησιμοποιούν τους χώρους αυτούς λιγότερο συχνά για καθημερινή εργασία από κάθε άλλη ήπειρο με τους χρήστες των μικρών πόλεων να τους επιλέγουν για επαγγελματικά ραντεβού και εκδηλώσεις ή ως βάση για καθημερινές δραστηριότητες. Σημαντική θεωρείται η συμβολή που έχουν οι χώροι αυτοί στην οικονομική ενίσχυση της περιοχής που τους περιβάλλει με το ποσό των 10 ευρώ κατά μέσο όρο να δαπανούνται κάθε μέρα από τους χρήστες μέσα στην περιοχή. Το ποσό αυτό βέβαια διαφέρει από χώρα σε χώρα ανάλογα με το βιοτικό επίπεδο της κάθε μιας όπως για παράδειγμα στην Ελβετία το ποσό να είναι στα 16 ευρώ την ημέρα, στην Ιταλία στα 12 ευρώ ενώ στη Ουγγαρία μόνο στα 6 ευρώ την ημέρα. Βέβαια στις μικρές πόλεις τα άτομα ξοδεύουν λιγότερα στις τοπικές υπηρεσίες.

Διάγραμμα 4: Μέσος όρος χρημάτων που διοχετεύονται στις γύρω περιοχές

Πηγή : Deskmag.com, 2018

Είναι σημαντικό οι χώροι αυτοί να γνωρίζουν και πως οι χρήστες κινούνται. Νέες εγγραφές παρατηρούνται κατά τους μήνες του Ιανουαρίου, του Μαΐου και του Σεπτεμβρίου δηλαδή σε περιόδους μετά από διακοπές. Οι λόγοι που τους επιλέγουν οι χρήστες στην Ευρώπη όπως συμβαίνει και σε παγκόσμια κλίμακα είναι η κοινωνική ατμόσφαιρα που απολαμβάνουν και η έλλειψη της αποτελεί και τον βασικό λόγο να αποχωρήσουν και να αναζητήσουν ένα νέο χώρο. Αυτές είναι σημαντικές πληροφορίες για τους δημιουργούς των χώρων αυτών μιας και οι περισσότεροι νοικιάζουν τους χώρους αυτούς και μόνο το 12% είναι οι ιδιοκτήτες.

Διάγραμμα 5: Βασικοί λόγοι επιλογής ενός συνεργατικού χώρου

Πηγή: Deskmag.com, 2018

Τέλος, στην Ευρώπη το 87% των συνεργατικών χώρων συνεργάζονται με τοπικούς συνεργάτες όπως οργανώσεις και υπηρεσίες αλλά και με το ένα τρίτον αυτών συνεργάζονται με την τοπική αυτοδιοίκηση πλεονέκτημα ιδιαίτερα σημαντικό στις μικρού μεγέθους πόλεις.

2.3 ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η Ελλάδα, μια από τις αρχαιότερες πόλεις του κόσμου και κέντρο των τεχνών, της κουλτούρας, της πολιτικής και της φιλοσοφίας δεν θα μπορούσε να μην γνωρίσει και αναπτύξει το νέο και καινοτόμο μόνρφωμα των συνεργατικών χώρων. Βέβαια σε αντίθεση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές πόλεις και κυρίως τις μεσογειακές η εμφάνιση τους αλλά κυρίως η διάδοση τους έγινε με πολύ αργό ρυθμό που κάποιιοι την δικαιολόγησαν λόγω της οικονομικής κρίσης που έχει περιέλθει η χώρα ενώ άλλοι πάνω στην άγνοια και στην έλλειψη γνώσεων και πληροφοριών όσον αναφορά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του.

Ο πρώτος συνεργατικός χώρος έκανε την εμφάνιση του, όπως ήταν φυσικό στην Αθήνα στα τέλη του 2010, το Colab Athens. Ήταν ένας χώρος προσανατολισμένος στην τεχνολογία και την καινοτομία, στον οποίο προσφερόταν η δυνατότητα στους ελεύθερους επαγγελματίες και στις νεοφυείς επιχειρήσεις (start up) να ξεκινήσουν την λειτουργία τους, να αναπτυχθούν και να εξελιχθούν σε επικερδείς επιχειρήσεις.

Περίπου την ίδια περίοδο ακολουθεί η δημιουργία αντιστοίχου χώρου στην Θεσσαλονίκη, το Thermi Link, με αντίστοιχο προσανατολισμό την τεχνολογία δίνοντας ευκαιρίες δικτύωσης στα μέλη του με τους καλύτερους επαγγελματίες διαφόρων ειδικοτήτων.

Το 2011 ανοίγει ο πρώτος χώρος με κοινωνικό-πολιτιστικό προσανατολισμό στην Αθήνα, το Loft to Work. Σκοπός του είναι να δημιουργήσει ένα χώρο, στον οποίο τα μέλη αισθάνονται άνετα και προσανατολίζεται στην προσωπική εξέλιξη του ατόμου παρά στην επαγγελματική. Στόχος είναι η εξάπλωση της γνώσης σε ένα υγιές επιχειρηματικό περιβάλλον για τους νέους.

Τα τελευταία χρόνια πάνω από 30 συνεργατικοί χώροι έχουν ανοίξει και λειτουργούν πανελλαδικά και παρουσιάζονται μερικοί εξ' αυτών με ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

- ✚ The Cube. Αποτελεί τον μεγαλύτερο και ένα από τους πιο δημοφιλείς συνεργατικούς χώρους που στεγάζεται στην Αθήνα. Ένας εκ 'των αρχικών του ιδρυτών του The CoLab (πρώτου συνεργατικού χώρου στην Ελλάδα που έκλεισε το 2014) προέβη στην ίδρυση του. Είναι προσανατολισμένος στην τεχνολογία και στην καινοτομία γι' αυτό και αποτελεί την βάση για πολλές νεοφυείς επιχειρήσεις, σχεδιαστές και προγραμματιστές. Προσφέρει πλήθος σεμιναρίων και εκδηλώσεων σχετικά με την επιχειρηματικότητα και την τεχνολογία και στο χώρο του λειτουργεί makerspace με 3d printer και λοιπό εξοπλισμό δίνοντας έτσι έμφαση και προς το δημιουργικό κατασκευαστικό κομμάτι της τεχνολογίας.
- ✚ The Foundation. Αποτελεί άλλον ένα χώρο με κέντρο του τις νεοφυείς επιχειρήσεις και τρέχει κυρίως προγράμματα επιχειρηματικής επώασης και επιτάχυνσης. Διεθνείς και τοπικοί επιχειρηματίες το επιλέγουν ώστε να εργαστούν και να προωθήσουν το έργο τους μιας και ο χώρος αυτός παρέχει πρόσβαση στην εκπαίδευση, την δικτύωση και σε ένα εύρος νέων επενδυτών.

- ✚ Το Romantso. Αποτελείται ταυτόχρονα από μια θερμοκοιτίδα και από χώρους γραφείων δραστηριοποίησης νέων επιχειρήσεων και στεγάζεται στο ιστορικό εμπορικό κέντρο της Αθήνας. Ως θερμοκοιτίδα λειτουργεί ως χώρος στέγασης και παροχής υπηρεσιών σε νέους ή νέες επιχειρήσεις που αντικείμενο τους έχουν το διευρυμένο δημιουργικό χώρο αλλά και ως ενεργό σημείο συνάντησης και επαγγελματικής δικτύωσης. Από την άλλη πλευρά λειτουργεί και ως πολιτιστικό κέντρο διοργανώνοντας και φιλοξενώντας μουσικές εκδηλώσεις, εικαστικές εκθέσεις, θεατρικές παραστάσεις, σεμινάρια, workshops και παρουσιάσεις, ανοιχτές στο ευρύτερο κοινό. (romantso.gr)
- ✚ Tzaferi 16. Αποτελεί ένα πολυσυλλεκτικό χώρο εργασίας, συναντήσεων και εκδηλώσεων σε μια πολυσύχναστη περιοχή της Αθήνας, στο Γκάζι. Διαθέτει σύγχρονα γραφεία και δίνει την δυνατότητα στα μέλη της να γνωρίσουν νέους δημιουργικούς, εφευρετικούς και καινοτόμους επαγγελματίες από διάφορους χώρους και να ανταλλάξουν μαζί τους ιδέες. (tzaferi16.gr)
- ✚ POS4work. Είναι ο πρώτος συνεργατικός χώρος που στεγάζεται στην πόλη της Πάτρας. Είναι ένας συνεργατικός χώρος, στον οποίο οι ελεύθεροι επαγγελματίες, μικρές ομάδες και εταιρείες Startup φιλοξενούνται και χτίζουν το έργο τους, μαζί με ένα πλούσιο δίκτυο συμβούλων και συνεργατών. Αποτελεί επίσης, χώρο για εκδηλώσεις, συναντήσεις και διαγωνισμούς.

Εικόνα 1: Συνεργατικός χώρος-Stone Soup

Η πλειονότητα των συνεργατικών χώρων, έχουμε παρατηρήσει πως διεθνώς επιλέγει τοποθεσίες εντός των μεγάλων αστικών κέντρων και ειδικότερα περιοχών με χαρακτηριστικά δημιουργικής κουλτούρας. Ως εκ τούτου η συγκέντρωση των συνεργατικών χώρων εργασίας κυρίως στο κέντρο της Αθήνας κρίνεται αναμενόμενη και υποστηρίζεται από τους κάτωθι λόγους :

- Λόγω μικρού πλήθους συνεργατικών χώρων σχετικά με την έκταση της Αττικής θα έπρεπε να είναι προσεγγίσιμο από κατοίκους πολλών περιοχών
- Η πλειονότητα των εργαζομένων σε δημιουργικές βιομηχανίες ζει σε περιοχές του κέντρου των Αθηνών
- Η πλειονότητα ελεύθερων επαγγελματιών της δημιουργικής οικονομίας εργάζεται στο κέντρο της Αθήνας

- Η εγγύτητα τους με μέσα μαζικής μεταφοράς και ειδικότερα με το μετρό κρίνεται βασικό στοιχείο επιλογής τοποθεσίας
- Όπως έχουν δείξει διεθνείς έρευνες ζητούμενο των χρηστών είναι η εγγύτητα του χώρου με υπηρεσίες κάλυψης καθημερινών αναγκών αλλά και διασκέδασης
- Οι περιοχές του Κέντρου παρουσιάζουν μεγάλη πτώση τιμών στα ενοίκια επαγγελματικής στέγης και μεγάλο αριθμό εγκαταλελειμμένων κτιρίων τα οποία μπορούν να αποτελέσουν ιδανικούς χώρους για ανάλογα εγχειρήματα.

2.4 ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Με την πάροδο των χρόνων οι συνεργατικοί χώροι έχουν εξελιχτεί και με την οικονομική ανάπτυξη που έχουν δεχτεί πλέον έχουν συσταθεί μεγάλες εταιρείες συνεργατικών χώρων. Αυτές οι εταιρείες αντιμετωπίζουν τεράστια ανάπτυξη, χρησιμοποιώντας διάφορα επιχειρηματικά μοντέλα, από το franchising έως πιο εξατομικευμένες υπηρεσίες. Οι σημαντικότερες και οι μεγαλύτερες σύμφωνα με το CoworkingResources είναι οι ακόλουθες :

- Impact Hub
- WeWork
- Regus
- Industrious Office
- Serendipity Labs
- Knotel

Impact Hub

Αποτελεί ένα παγκόσμιο δίκτυο συνεργατικών χώρων που επικεντρώνεται στην οικοδόμηση κοινοτήτων και δημιουργεί επιπτώσεις κλίμακας. Διαθέτει περισσότερες από 100 κοινότητες με 16.500 επιχειρηματίες και ελεύθερους επαγγελματίες που δραστηριοποιούνται σε περισσότερες από 55 χώρες στις πέντε ηπείρους. Το Impact Hub είναι μία από τις μεγαλύτερες κοινότητες στον κόσμο και επιταχυντές επιχειρήσεων που επιφέρει θετικές αλλαγές. Η εταιρεία χτίζει οικοσυστήματα για την προώθηση της συνεργασίας και της επιχειρηματικής καινοτομίας γύρω από τους Στόχους της Παγκόσμιας Αειφόρου Ανάπτυξης χρησιμοποιώντας τόσο τοπικούς εταίρους όσο και συμμαχικά δίκτυα.

WeWork

Ιδρύθηκε το 2010 και διαθέτει 341 συνεργατικούς χώρους σε πάνω από 50 τοποθεσίες σε παγκόσμια κλίμακα. Από αυτές οι 50 βρίσκονται στη Νέα Υόρκη και σύντομα προβλέπεται να αποτελεί τον μεγαλύτερο μισθωτή ιδιωτικών γραφείων στο Μανχάταν. Διαθέτει πάνω από 200.000 μέλη, στα οποία προσφέρει ένα μεγάλο εύρος γραφείων που σε συνδυασμό με μια ιδιαίτερα ευχάριστη, δημιουργική και νεανική ατμόσφαιρα καταφέρνει να εξυπηρετεί με μεγάλη επιτυχία πολλές επιχειρήσεις.

Regus

Αποτελεί τον αρχικό και πιο ευέλικτο πάροχο συνεργατικών γραφείων, ο οποίος λειτουργεί σε παγκόσμια κλίμακα. Η εταιρεία προσφέρει ιδιωτικά γραφεία για ένα ή δύο άτομα και οι χρήστες μπορούν να νοικιάσουν το χώρο του γραφείου κατά τη διάρκεια της ημέρας ή να τον χρησιμοποιήσουν με μηνιαία συνδρομή. Μερικές από τις πιο αξιοσημείωτες εταιρείες πελατών της περιλαμβάνουν AT & T, Google και Toshiba. Με πάνω από 3.000 παγκόσμιες τοποθεσίες, η Regus είναι ο μεγαλύτερος ευέλικτος προμηθευτής χώρου στον κόσμο.

Industrious Office

Ιδρύθηκε το 2013 και διαθέτει συνεργατικούς χώρους σε 62 τοποθεσίες στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Χρησιμοποιεί ένα διαφορετικό επιχειρηματικό μοντέλο από τις περισσότερες από τις άλλες μεγάλες ευέλικτες εταιρείες που διαθέτουν γραφεία προς ενοικίαση. Αυτό συμβαίνει γιατί συνεργάζεται με ιδιοκτήτες, οι οποίοι ενδιαφέρονται ουσιαστικά για μια σχέση κοινού διαμοιρασμού που θα επιφέρει κέρδος και όχι μίσθωση του χώρου από μόνο του ως επιλογή. Η εταιρεία επικεντρώνεται κυρίως σε επιχειρήσεις και όχι σε μεμονωμένους ελεύθερους επαγγελματίες ή σε μισθωτούς εργαζομένους. Ειδικεύεται σε παροχές που βασίζονται στη φιλοξενία των χρηστών, με παροχές όπως δωρεάν φαγητό και ποτό (upsuite.com)

Serendipity Labs

Ιδρύθηκε το 2011 και διαθέτει συνεργατικούς χώρους σε 37 τοποθεσίες στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, με έδρα της να θεωρείται η Νέα Υόρκη. Παρέχει σύγχρονο, ευέλικτο χώρο και απευθύνεται ειδικά σε επιχειρήσεις. Αν και δεν προσφέρει κοινόχρηστους χώρους με μια συνεργατική ατμόσφαιρα που είναι συνώνυμη με το coworking, επικεντρώνει το ενδιαφέρον της αλλού. Οι επιχειρήσεις που επιλέγουν ένα χώρο της Serendipity Labs συνήθως θέλουν ένα σύγχρονο περιβάλλον με περισσότερη προστασία της ιδιωτικής τους ζωής και ασφάλειας από ότι θα τους παρείχαν οι άλλες εταιρείες διάθεσης συνεργατών γραφείων. Για παράδειγμα, μια ευκολία μπορεί να θεωρηθεί η ασφαλέστερη υποδομή πληροφορικής. Πάνω από 100 επιπλέον Serendipity Labs αναπτύσσονται επί του παρόντος στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Knotel

Η Knotel έχει αρχίσει να θεωρείται ένας από τους κύριους ανταγωνιστές της WeWork. Αυτό συμβαίνει γιατί έχει καταφέρει να αυξήσει τα έσοδα της σε πάνω από 95 εκατομμύρια δολάρια σε χρηματοδότηση, σε λίγο περισσότερο από ένα χρόνο και διαθέτει περισσότερα από ένα εκατομμύριο τετραγωνικά μέτρα χώρου εργασίας σε 45 τοποθεσίες. Τα σημαντικότερα γραφεία της βρίσκονται στη Νέα Υόρκη και το Σαν Φρανσίσκο, αλλά η Knotel έχει επίσης αρχίσει μια επιθετική διεθνή επέκταση και τώρα λειτουργεί στο Λονδίνο και το Βερολίνο.

3.0 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Το κεφάλαιο αυτό έχει ως στόχο να δώσει απαντήσεις, μέσα από δευτερογενή έρευνα που πραγματοποιήθηκε, σε ερωτήματα που συνθέτουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Οι χώροι αυτοί λόγω της άμεσης σχέσης που έχουν με την τεχνολογία παρουσιάζουν συνεχείς αλλαγές και εξελίξεις ανάλογες με αυτές της κάθε εποχής, κάνοντας αισθητή και την ιδιαίτερη δυναμική που έχουν αποκτήσει, με το πέρασ των χρόνων, χάρις σε αυτή.

Τα χαρακτηριστικά αυτά μπορεί να αφορούν τις περισσότερες φορές συνεργατικούς χώρους μεγάλων πόλεων, υπάρχει όμως αντιστοιχία και με αυτούς των μικρότερων και μεσαίων πόλεων συνθέτοντας μια ολοκληρωμένη εικόνα των χώρων αυτών ως προς την ανάπτυξη και βιωσιμότητα τους.

3.1 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΕΝΟΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Η επιλογή ενός συνεργατικού χώρου ως χώρο εργασίας δίνει νέες δυνατότητες και δυναμική στον εργαζόμενο όμως και ο ίδιος με την σειρά του επιλέγει ανάμεσα σε διαφορετικού τύπου συνεργατικούς χώρους με σκοπό να ικανοποιήσει τις δικές του προσωπικές ανάγκες. Με την βοήθεια της πρώτης παγκόσμιας έρευνας πάνω στους συνεργατικούς χώρους της Deskmag το 2011 μπορούμε να διακρίνουμε κάποιους από τους παράγοντες που ωθούν τους χρήστες στην επιλογή ενός συνεργατικού χώρου.

Αρχικά, οι περισσότεροι χρήστες επιλέγουν συνεργατικούς χώρους με αριθμό μικρότερο των είκοσι συμμετεχόντων (54%), ενώ μόνο το 21% θα διάλεγε ένα συνεργατικό χώρο με πάνω από 50 συμμετέχοντες. Φανερόνεται έτσι η επιθυμία τους να εργάζονται σε μικρούς αλλά ταυτόχρονα διαδραστικούς χώρους που να διαθέτουν ένα συνδυασμό ανοιχτών κοινόχρηστων χώρων εργασίας όσο και μικρότερα κλειστού τύπου δωμάτια για ραντεβού και συζητήσεις. Λογικό είναι επομένως ένα μεγάλο ποσοστό των χρηστών να μην το ενδιαφέρει αν ο χώρος τους χρησιμοποιείται και από άλλα μέλη.

Από τους σημαντικότερους λόγους επιλογής ενός συνεργατικού χώρου αποτελεί αναμφισβήτητα η πρόσβαση στο διαδίκτυο μιας και το 99% των μελών την θεωρούν απαραίτητη, με τους εκτυπωτές και τους συνεδριακούς χώρους να ακολουθούν.

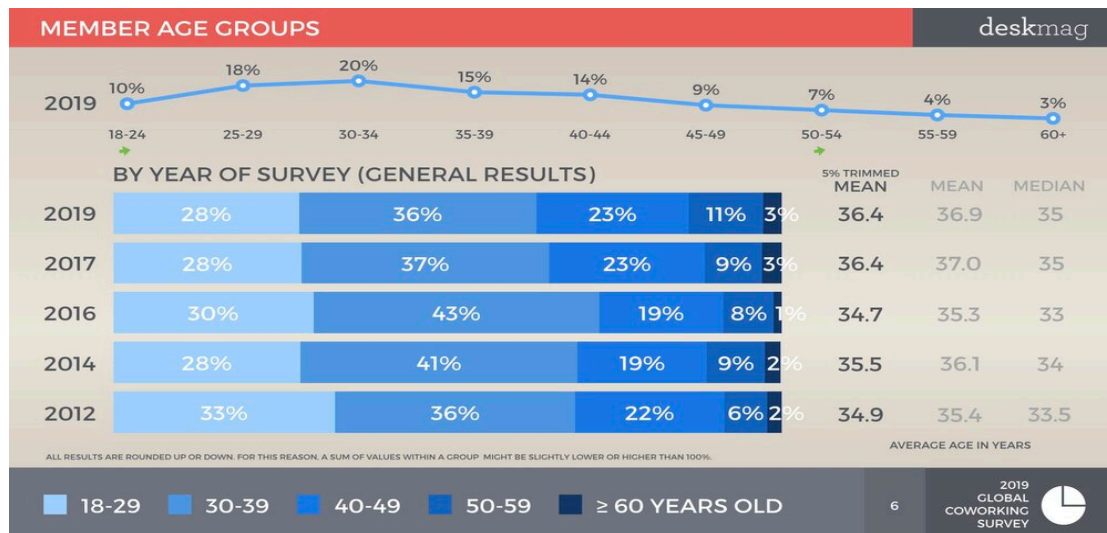
Ενδιαφέρον προκαλεί επίσης, η κατάρριψη του μύθου πως τα μέλη των συνεργατικών χώρων ενδιαφέρονται για ψυχαγωγικές δραστηριότητες μιας και μόνο το ένα τέταρτο αυτών ενδιαφέρεται για τέτοιου είδους δραστηριότητες όπως το Ping pong, με τους υπόλοιπους να το θεωρούν αδιάφορο και μη άξιο ασχολίας. Ούτε όμως οι βιβλιοθήκες και οι θέσεις παρκινγκ αποτελούν ιδιαίτερα σημαντικές εγκαταστάσεις για τα μέλη με το θέμα του παρκινγκ βέβαια να παρουσιάζει μερικές διαφοροποιήσεις σε κάποιες περιοχές του κόσμου, όπως την Βόρεια Αμερική και την Αυστραλία, για τις οποίες η ύπαρξη τους είναι ιδιαίτερα σημαντική.

Τέλος, ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας για τη επιλογή τους αποτελεί η τοποθεσία τους και η περιοχή που την περιβάλλει. Το 81% των ερωτηθέντων θεώρησαν ιδιαίτερα σημαντική την ύπαρξη εστιατορίων και supermarket για την επιλογή του χώρου. Ο άνθρωπος όμως δεν παύει να είναι ένα κοινωνικό ον και αυτό που αποζητά πραγματικά είναι μια φιλική ατμόσφαιρα και μέλη που καθιστούν τον χώρο ενδιαφέρον και διασκεδαστικό.

3.2 ΧΡΗΣΤΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Οι συνεργατικοί χώροι μπορούμε να πούμε πως δημιουργήθηκαν για να καλύψουν αρκετές από τις ανάγκες των επαγγελματιών της δημιουργικής οικονομίας αλλά και των startup επιχειρήσεων. Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ατόμων που κάνουν χρήση των χώρων αυτών αλλά και τα κίνητρα βάση των οποίων λειτουργούν.

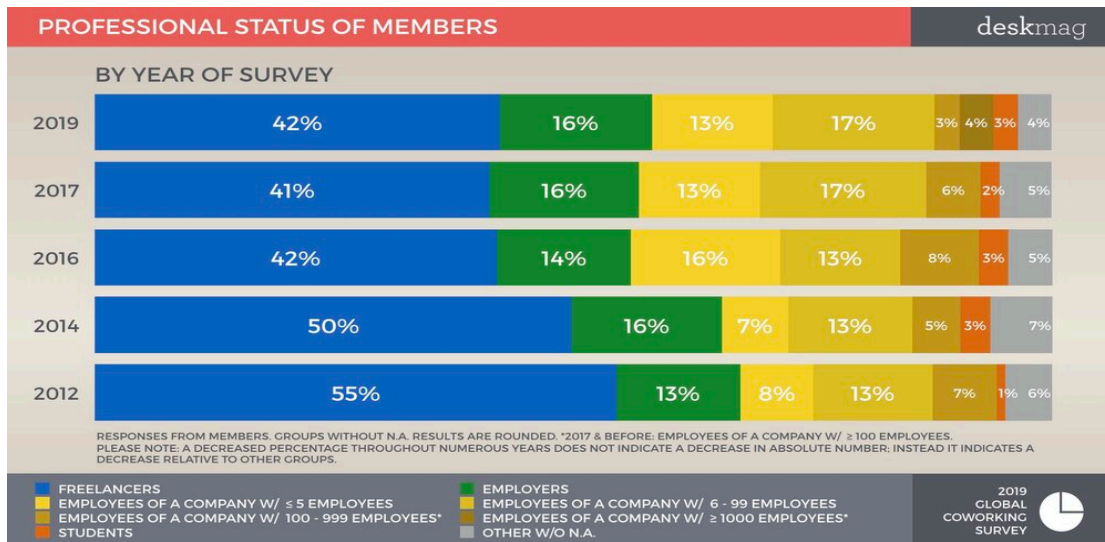
Αντλώντας δεδομένα από την Παγκόσμια Έρευνα για τους συνεργατικούς χώρους που πραγματοποιήθηκε το 2019 για το ηλεκτρονικό περιοδικό Deskmag ο μέσος όρος ηλικίας των μελών ενός συνεργατικού χώρου είναι τα 36 χρόνια.

Διάγραμμα 6: Μέσος όρος ηλικίας των μελών των συνεργατικών χώρων

Πηγή: Deskmag.com, 2019

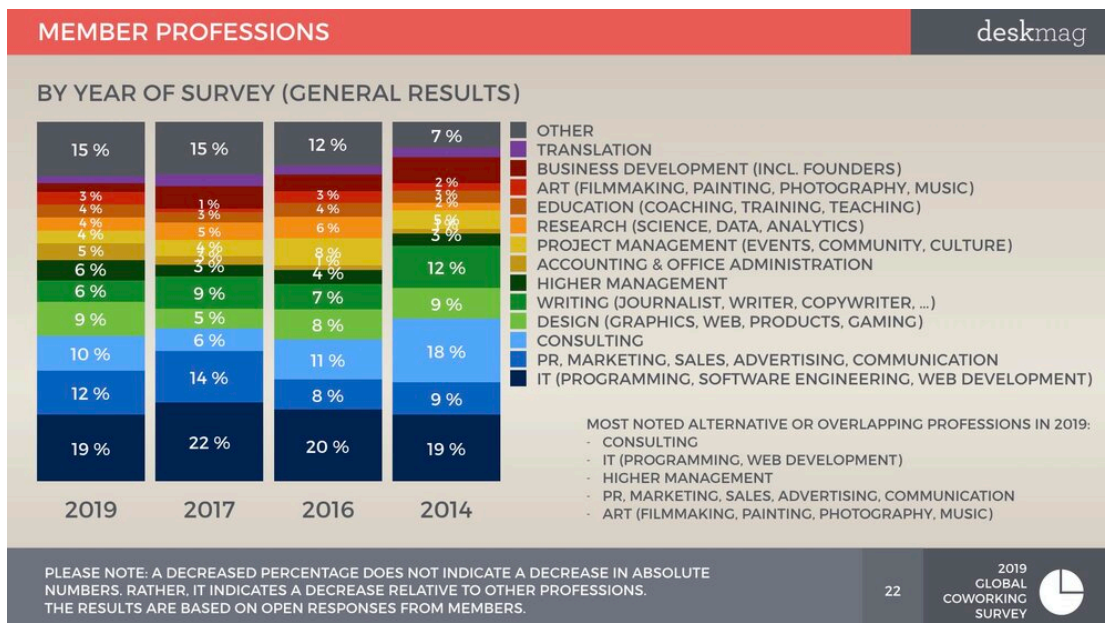
Όπως και στις παλαιότερες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί οι ελεύθεροι επαγγελματίες συνεχίζουν να εκπροσωπούν τη μεγαλύτερη ομάδα των μελών στους συνεργατικούς χώρους παγκοσμίως με ποσοστό 42%. Αυτή η τάση παρουσιάζει διαφορές ανάλογα την τοποθεσία. Εξετάζοντας διαφορετικές ηπείρους, οι εργαζόμενοι είναι το μεγαλύτερο γκρουπ στην Ασία και τη Βόρεια Αμερική ενώ οι ελεύθεροι επαγγελματίες, από την άλλη πλευρά, κυριαρχούν στην Ευρώπη. Όσον αφορά τις μεγάλες πόλεις εκεί κυριαρχούν οι εργαζόμενοι εταιρειών ενώ σε μεσαίες και μικρές πόλεις οι ελεύθεροι επαγγελματίες.

Διάγραμμα 7: Επαγγέλματα μελών των συνεργατικών χώρων

Πηγή: Deskmag.com, 2019

Όπως ήταν αναμενόμενο σχεδόν το σύνολο των μελών των συνεργατικών χώρων απασχολούνται στο ευρύτερο χώρο της δημιουργικής οικονομίας. Κυρίαρχος κλάδος συνεχίζει να είναι αυτός της πληροφορικής (19%) με δεύτερο να ακολουθεί ο κλάδος των δημοσίων σχέσεων, των πωλήσεων και της διαφήμισης (12%), ένας κλάδος, ο οποίος βρίσκεται σε άμεση συσχέτιση με την ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας. Ακόμη, το 10% απασχολείται στο χώρο των συμβουλευτικών υπηρεσιών και το 9% με τον σχεδιασμό υπηρεσιών, προϊόντων, ηλεκτρονικών ιστότοπων αλλά και στρατηγικών ανάπτυξης μιας επιχείρησης.

Διάγραμμα 8: Κλάδοι εργαζομένων

Πηγή: Deskmag.com, 2019

Πληροφορίες αντλήθηκαν και για την εκπαίδευση που έχουν λάβει τα μέλη των χώρων αυτών. Το 80% είχε πανεπιστημιακή εκπαίδευση, ποσοστό σημαντικά χαμηλότερο από τον μέσο όρο των προηγούμενων ετών. Μεταξύ των μελών, οι νεότεροι συνέβαλαν σε υψηλότερο μερίδιο πτυχίων από κολλέγια και πανεπιστήμια, πολλά από τα οποία ενδέχεται να είναι και μεταπτυχιακού επιπέδου. Όσον αναφορά τα μεγαλύτερα μέλη αύξησαν το μερίδιο των παντρεμένων στους χώρους αυτούς

Σε σύγκριση με την τελευταία έρευνα, ελαφρώς περισσότερα μέλη (56%) χρησιμοποίησαν χώρους συνεργασίας εκτός των μεγαλουπόλεων. Κατά μέσο όρο τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, οι μεσαίες πόλεις τείνουν να χάνουν μερίδια, ενώ οι μικρές πόλεις και τα χωριά έχουν σημειώσει άνοδο.

3.3 ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΕΝΟΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Όπως έχει γίνει φανερό, η εποχή στην οποία ζούμε φέρνει συνεχείς τεχνολογικές αλλαγές με αποτέλεσμα να επηρεάζεται τόσο η οικονομία όσο και ο τρόπος εργασίας που θεωρείται αποδοτικός. Έχουμε την εμφάνιση των νεοφυών επιχειρήσεων ή όπως είναι παγκοσμίως αναγνωρισμένες «Start up επιχειρήσεις», οι οποίες πέρα από τους ελευθέρους επαγγελματίες παρατηρήσαμε πως χρειάζονται έναν αρχικό χώρο ώστε να μπορέσουν να κάνουν τα πρώτα τους βήματα και να αναπτυχθούν. Οι start up επιχειρήσεις είναι συνήθως οργανισμοί προσωρινοί με στόχο την ανάπτυξη ενός προϊόντος ή μιας υπηρεσίας και ενός επιχειρηματικού μοντέλου γύρω από αυτό. Η επιτυχία του εγχειρήματος αυτού θα καθορίσει και την εξέλιξή τους σε σταθερή επιχείρηση ή την απορρόφηση από κάποια άλλη εταιρεία. Συνήθως, οι νεοφυείς επιχειρήσεις ιδιαίτερα κατά την ίδρυσή τους έχουν μικρό αριθμό εργαζομένων και βασικό χαρακτηριστικό τους αποτελεί η καινοτομία.

Οι συνεργατικοί χώροι δημιουργήθηκαν με σκοπό να βοηθήσουν στην ανάπτυξη τους αλλά ταυτόχρονα μπορούμε να διακρίνουμε και κάποια ακόμη θετικά χαρακτηριστικά που διαθέτουν και τα κάνουν ιδιαίτερα ελκυστικά.

Σύμφωνα με μια παγκόσμια έρευνα της εταιρείας παροχής χώρων Regus (naftemporiki.gr, 2016) σε 44.000 στελέχη και επιχειρήσεις, σε περισσότερες από 100 χώρες αλλά και του έγκυρου ηλεκτρονικού περιοδικού Deskmag παρουσιάζονται τα βασικά πλεονεκτήματα των συνεργατικών χώρων.

- **Χαμηλότερα και πιο ευέλικτα κόστη.** Οι συνεργατικοί χώροι προσφέρουν σύγχρονα και με ιδιαίτερη διακόσμηση γραφεία, με χαμηλό κόστος που πολλές φορές προσαρμόζεται και ανάλογα με τις ανάγκες του μισθωτή. Δίνεται η δυνατότητα χρήσης σύγχρονων τεχνολογικών μέσων όπως Wi-Fi, Εκτυπωτές, Scanner, Εποπτικά μέσα, Καφές, Ντουλαπάκι ασφαλείας, Υπηρεσίες Reception desk, χωρίς να χρειαστεί να πραγματοποιηθεί κάποια αγορά με αποτέλεσμα τα έξοδα να είναι λιγότερα από ένα προσωπικό γραφείο. Πέρα από αυτό όμως δίνεται η δυνατότητα στο χρήστη να εξοικονομήσει χρήματα από έξοδα που θα είχε αν έπρεπε να εργαστεί σε κάποιο π.χ coffee shop με ασθενείς υπηρεσίες διαδικτύου και συνεχείς ενοχλήσεις λόγω του περιβάλλοντος.
- **Αύξηση των πωλήσεων.** Όταν ο χρήστης εργάζεται από τον προσωπικό του χώρο (κατοικία) μπορεί να έχει από την μια πλευρά την ελευθερία να εργάζεται όποτε και με όποιον τρόπο το επιθυμεί, όμως από την άλλη πλευρά

μέσα από τους συνεργατικούς χώρους θα του δοθεί η ευκαιρία να γνωρίσει και να έρθει σε επαφή με νέους πελάτες. Αυτό συμβαίνει γιατί εργαζόμενος με άλλους ελεύθερους επαγγελματίες του δίνεται η ευκαιρία να συνεργαστεί μαζί τους και να προσφέρει τις υπηρεσίες του. Ένα ακόμη θετικό είναι πως διαθέτει το δικό του γραφείο και ένα μικρό συνεδριακό χώρο με αποτέλεσμα να κλείνονται συμφωνίες με πολύ μεγαλύτερους πελάτες.

- **Κίνητρο και ώθηση για εξέλιξη και επιτυχία.** Η συνεχής επικοινωνία με τα υπόλοιπα μέλη του συνεργατικού χώρου θα βοηθήσει στο να μένει το άτομο με συνεχή κίνητρα για εξέλιξη αλλά να μπορεί να επιλύει τα τυχόν προβλήματα που θα προκύπτουν. Είναι λογικό μέσα σε ένα περιβάλλον συλλογικής εργασίας, τα υπόλοιπα μέλη πιθανόν να έχουν αντιμετωπίσει κάποιο παρόμοιο πρόβλημα και να μπορούν να δώσουν μια δημιουργική λύση ή πρακτικές προτάσεις στην προσπάθειά τους να βοηθήσουν.
- **Κοινωνικοποίηση.** Ίσως να θεωρείται και ο βασικότερος λόγος για τον οποίο τα άτομα επιλέγουν έναν συνεργατικό χώρο, μιας η ισορροπία μεταξύ προσωπικής και επαγγελματικής ζωής είναι ιδιαίτερα σημαντική.
- **Δεν έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα.** Οι συνεργατικοί χώροι συνήθως μιας και αποτελούν κάτι καινούργιο στο χώρο της οικονομίας και της επιχειρηματικότητας δίνουν την δυνατότητα στα μέλη τους να έχουν κάποια δοκιμαστική περίοδο ή ακόμη και να νοικιάζουν το χώρο με τη μέρα, τον μήνα ή όπως εκείνοι επιθυμούν χωρίς να προσδίδουν κάτι υποχρεωτικό στον τρόπο λειτουργίας τους.

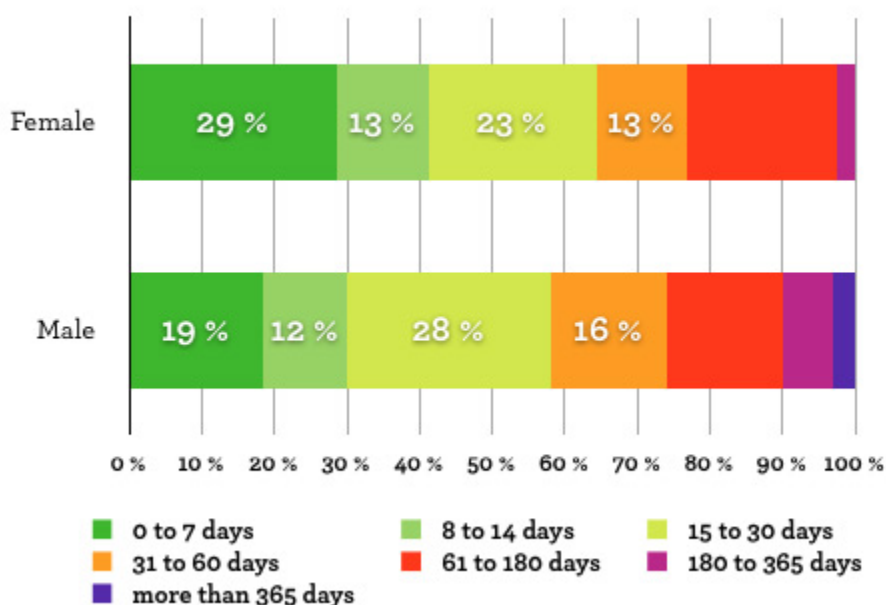
Εικόνα 2: Πλεονεκτήματα των συνεργατικών χώρων

3.4 ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΑΝΔΡΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΠΟΥ ΕΡΓΑΖΟΝΤΑΙ ΣΕ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ

Οι λόγοι επιλογής ενός συνεργατικού χώρου διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των ατόμων ανάλογα με τις ανάγκες που θέλουν να καλύψουν αλλά και το είδος της εργασίας που θέλουν να πραγματοποιήσουν. Διαφορές όμως υπάρχουν και ανάμεσα στα δυο φύλα με την πρώτη παγκόσμια έρευνα της Deskmag το 2011 να δίνει πολύ ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Μια πρώτη διαφορά ανάμεσα στα δυο φύλα αποτελεί ο χρόνος ολοκλήρωσης ενός project με τις γυναίκες να είναι πιο αποδοτικές και να χρειάζονται το μισό χρόνο από αυτό που χρειάζονται οι άνδρες συνάδελφοί τους. Αυτό σε συνδυασμό με το γεγονός πως δεν είναι προσανατολισμένες σε επαγγέλματα που έχουν ως βάση τους την τεχνολογία και τον προγραμματισμό τις οδηγούν και μικρότερου επιπέδου αμοιβές. Παρόλα αυτά οι γυναίκες δεν αποζητούν κάποια ειδική μεταχείριση από τους συνεργατικούς χώρους που εργάζονται και μάλιστα είναι πιο αφοσιωμένες στους χώρους αυτούς μιας και επιθυμούν να εργάζονται για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα σε αυτούς, σε αντίθεση με τους άνδρες που ταξιδεύουν περισσότερο και τις ανάγκες τους θα κάλυπτε μια πιο ευέλικτη κάρτα εισόδου σε τέτοιου είδους εργασιακούς χώρους.

How many days do you usually spend on one project?

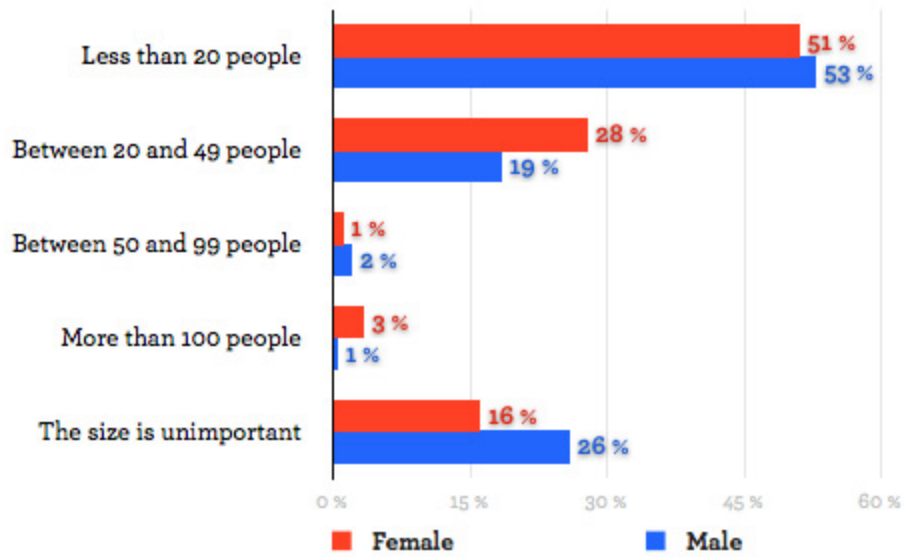

Διάγραμμα 9: Ταχύτητα εκτέλεσης μιας εργασίας μεταξύ άνδρα και γυναίκα

Πηγή: Deskmag.com, 2011

Επιπλέον, οι γυναίκες επιθυμούν ο χώρος που εργάζονται να έχει ένα συνδυασμό από ανοιχτούς διαδραστικούς χώρους αλλά και προσωπικά γραφεία μιας και το 54% επιθυμεί να κάνει χρήση των γραφείων συσκευέσεων. Σημαντική διαπίστωση αποτελεί και πως το 80% των γυναικών αποζητά να εργάζεται σε μικρότερους συνεργατικούς χώρους με λιγότερους από 50 συμμετέχοντες που για το 70% των ανδρών αποτελεί μια αδιάφορη μεταβλητή.

In which situation do you work best? In coworking spaces with...

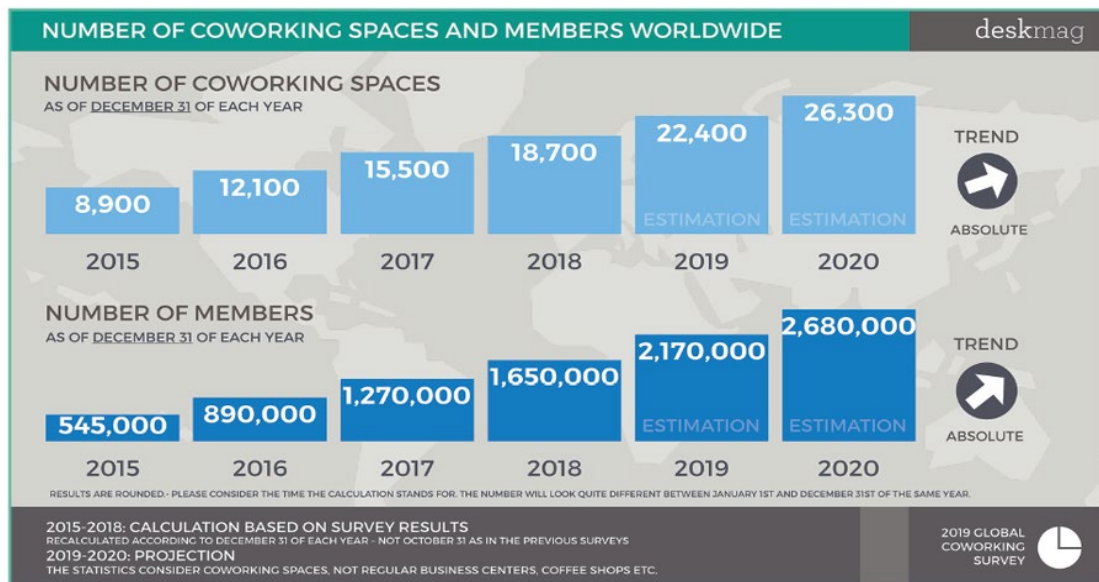
Διάγραμμα 10: Ικανοποιητικός αριθμός μελών ενός συνεργατικού χώρου

Πηγή : Deskmag.com, 2011

Γενικά, οι γυναίκες επιθυμούν την επικοινωνία και την κοινωνικοποίηση με τα υπόλοιπα μέλη και συχνά αποζητούν την συνεργασία κάτι που τους δίνει ώθηση και κίνητρο για δημιουργική εργασία (Foertsch, 2011).

3.5 ΑΠΟΔΟΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Με την πάροδο του χρόνου, έχει γίνει φανερό πως η αύξηση των συνεργατικών χώρων σε παγκόσμια κλίμακα είναι ραγδαία. Από έρευνες που γίνονται, τα αποτελέσματα δείχνουν πως πάνω από 1000 συνεργατικοί χώροι ανοίγουν τις πόρτες τους κάθε χρόνο μόνο στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής προκαλώντας μεγάλη αναστάτωση στον κτηματομεσιτικό τομέα με τις επενδύσεις σε τέτοιους χώρους να αποτελεί μια σίγουρη τάση. Τα μέλη ακολουθούν αντίστοιχη αυξητική τάση με πάνω από 500.000 άτομα το χρόνο να εντάσσονται στους χώρους αυτούς.

Διάγραμμα 11: Αριθμός συνεργατικών χώρων και μελών ανά έτος

Πηγή : Deskmag.com, 2019

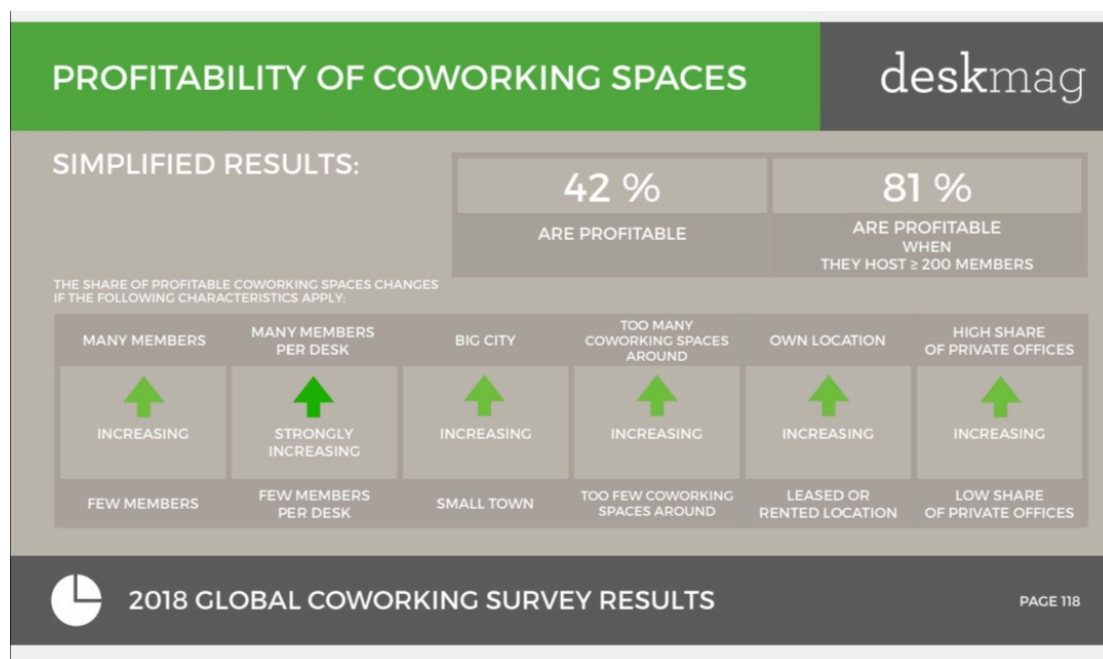
Από την παγκόσμια έρευνα για τους συνεργατικούς χώρους που πραγματοποιήθηκε το 2019 (24 Ιανουαρίου έως 18 Μαρτίου, 2019), με 2668 συμμετέχοντες από το ερευνητικό περιοδικό Deskmag παρατηρήθηκε πως το δεύτερο εξάμηνο του 2018, οι επεκτάσεις μικρών επιχειρήσεων αντιπροσωπεύουν το 30 τοις εκατό (30%) των νέων συνεργατικών χώρων εργασίας που μπήκαν σε λειτουργία. Αυτό σημαίνει ότι οι μεμονωμένοι συνεργατικοί χώροι γίνονται τόσο επικερδείς που οι ιδιοκτήτες τους μπορούν να ανοίξουν νέους χώρους και σε άλλες τοποθεσίες.

Το βασικό βέβαιο ερώτημα δεν παύει να είναι κατά πόσο οι χώροι αυτοί είναι αποδοτικοί ή μπορούν να γίνουν αποδοτικοί στο μέλλον. Το μόνο που χρειάζεται να εξεταστεί είναι τι διαθέτει ο κάθε χώρος, τι μπορεί να αγοραστεί για να βελτιώσει τον χώρο και τι θα χρειαστούν τα μέλη του. Οι σύγχρονοι συνεργατικοί χώροι αφορούν κυρίως τη μείωση των ορίων μεταξύ ομάδων και εργαζομένων, ενώνοντας τους σε πιο ευέλικτους χώρους, τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο, με σκοπό τη δημιουργία προηγμένων οικονομικών μοντέλων προς το κοινό όφελος όλων των συμμετεχόντων.

Βασικοί παράγοντες που οδηγούν σε πιο αποδοτικούς χώρους είναι η σωστή τοποθεσία τους αλλά και η συχνή επικοινωνία με τους τοπικούς προμηθευτές ώστε να εξασφαλίζεται ένα συνεχώς μειωμένο κόστος. (Huang, 2019)

Σχεδόν το 90% των συνεργατικών χώρων είναι κερδοφόροι σύμφωνα με την έρευνα από το Deskmag, εάν πληρούν τουλάχιστον τρεις προϋποθέσεις (Foertsch, 2019):

- έχουν περισσότερα από 200 μέλη,
- ο χρόνος λειτουργίας τους είναι μεγαλύτερος από ένα έτος
- δεν επιδοτείται η λειτουργία τους από άλλες επιχειρήσεις και
- υπάρχουν και άλλοι συνεργατικοί χώροι στην γύρω περιοχή

Διάγραμμα 12: Λόγοι αύξησης της αποδοτικότητας των συνεργατικών χώρων

Πηγή : Deskmag, 2018

Ακόμη, η μελέτη του Deskmag έδειξε, ότι το 70% όλων των ιδιωτικών συνεργατικών χώρων που έχουν 50 ή περισσότερα μέλη θα αποφέρουν κέρδη. Μόνο ένας στους πέντε θα καταλήξει χωρίς έσοδα ενώ οι χώροι με 10-49 μέλη είναι αυτοί που είναι πιθανότερο να κλείσουν περίπου με ποσοστό 40%.

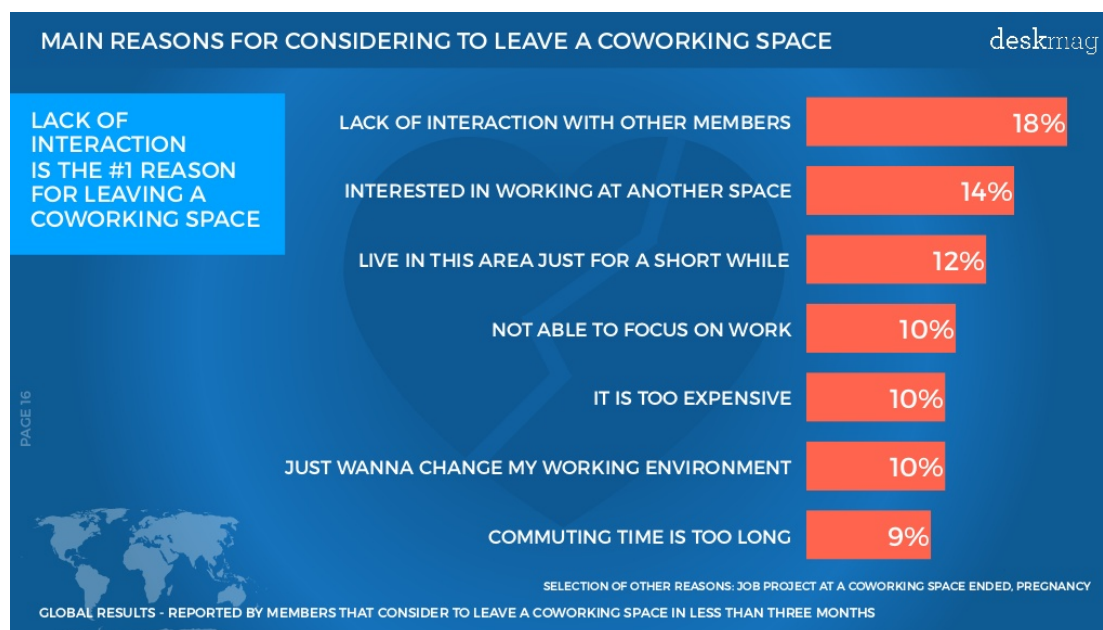
Μια σημαντική παρατήρηση αποτελεί πως το μεγαλύτερο ποσοστό κερδοφόρων συνεργατικών χώρων εξακολουθούν να βρίσκονται στις μεγάλες πόλεις με περισσότερους από ένα εκατομμύριο κατοίκους. Σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος, το μερίδιό τους αυξήθηκε σημαντικά στο 55%, ενώ οι μικρότερες πόλεις σημείωσαν ελαφρά μείωση ή σχεδόν καθόλου αύξηση. Μόνο σε πολύ μικρές πόλεις η κατάσταση βελτιώνεται, αν και σε χαμηλό επίπεδο (30%). Βέβαια, το μερίδιο των κερδοφόρων χώρων συνεργασίας σε πόλεις με περισσότερους από 50 χώρους συνεργασίας μειώθηκε ελαφρά υπέρ των χώρων «μηδενικού κέρδους».

Επιπλέον, η έρευνα αυτή για πρώτη φορά μπόρεσε να βγάλει κάποια πρώτα δεδομένα σχετικά με τα περιθώρια κέρδους των συνεργατικών χώρων μέσα σε ένα διάστημα δώδεκα (12) μηνών. Διαπιστώθηκε λοιπόν, πως οι μικροί συνεργατικοί χώροι είναι αυτοί με τα υψηλότερα περιθώρια κέρδους. Εάν εξαιρεθούν οι πολύ μικροί χώροι συνεργασίας, το περιθώριο αυξάνεται ελαφρά καθώς αυξάνεται ο αριθμός των μελών ενώ δεν υπάρχει παρόμοια συσχέτιση όσον αφορά την αύξηση των τετραγωνικών ενός τέτοιου χώρου.

που λειτουργεί πέρα από χώρο στέγασης γραφείων και ως πολιτιστικό κέντρο που διοργανώνει και φιλοξενεί σεμινάρια , παρουσιάσεις, μουσικές εκδηλώσεις κ.α

Η κοινωνική διάσταση των χώρων αυτών γίνεται πιο αισθητή σε πόλεις μικρότερου μεγέθους και αυτό γιατί η επικοινωνία των ατόμων δεν περιορίζεται μόνο μέσα στον χώρο αλλά πραγματοποιείται και με τοπικούς φορείς αλλά και επαγγελματίες άλλων ειδικοτήτων. Η ανάπτυξη του τουρισμού αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας και πέρα από τις οικονομικές δυνατότητες ενός τόπου για ανάπτυξη, ταυτόχρονα δίνεται η δυνατότητα σε τέτοιους τόπους να προωθήσουν τα τοπικά ήθη και έθιμα, την τοπική κουλτούρα και τις αξίες του μέσω της ανταλλαγής γνώσεων και εμπειριών.

Από την παγκόσμια έρευνα της Deskmag που πραγματοποιήθηκε το 2018 βγήκε το συμπέρασμα πως ο βασικότερος λόγος για να αποχωρήσει ένα μέλος και να αλλάξει συνεργατικό χώρο αποτελεί η έλλειψη επικοινωνίας με άλλα μέλη. Αυτό μας κάνει φανερή την σημασία της κοινωνικής διάστασης που έχουν αυτοί οι χώροι, η οποία θα πρέπει να βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την οικονομική.

Διάγραμμα 13: Λόγοι αποχώρησης από ένα συνεργατικό χώρο

Πηγή: Deskmag.com, 2018

3.7 ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Οι συνεργατικοί χώροι έχουν φέρει επανάσταση στον τρόπο που πραγματοποιείται η εργασία συνδυάζοντας την τεχνολογία, την καινοτομία και την συνεργασία. Πέρα από την οικονομική και κοινωνική διάσταση που έχουν οι χώροι αυτοί, με την κοινή χρήση χώρων, ιδεών και πόρων, ταυτόχρονα προωθούν και μια περιβαλλοντική, όπου οι συνεργαζόμενες κοινότητες και οι πάροχοι χώρων εργασίας βρίσκουν μοναδικούς και καινοτόμους τρόπους μείωσης του συλλογικού μας περιβαλλοντικού αποτυπώματος.

Σε όλο τον κόσμο, υπάρχει μια συντονισμένη προσπάθεια για τη δημιουργία βιώσιμων και συντηρημένων πράσινων χώρων εργασίας. Υπάρχει επίσης μια κίνηση προς οικολογικές κοινότητες και πρωτοβουλίες που έχουν σχεδιαστεί για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής σε παγκόσμια κλίμακα.

Αρχικά, η πιο προφανής συμβολή των συνεργατικών χώρων στην προστασία του πλανήτη μας είναι η βασική ιδέα της κοινής χρήσης. Η χρήση πόρων και εξοπλισμού όπως οι εκτυπωτές, τα φωτοαντιγραφικά μηχανήματα, οι βραστήρες κουζίνας, τα ψυγεία, οι προβολείς μέσα σε μια αίθουσα συσκέψεων αλλά και τα τραπέζια των αιθουσών συνεδριάσεων είναι όλα πράγματα που μοιράζονται τα μέλη της κοινότητας ενός συνεργατικού χώρου. Αυτό, από μόνο του, είναι ένα τεράστιο βήμα προς ένα πιο φιλικό προς το περιβάλλον εργασιακό περιβάλλον. Το αποτέλεσμα είναι λιγότερη περιβαλλοντική ζημία λόγω της κατασκευής αυτών των αντικειμένων και λιγότερος εξοπλισμός γραφείου που μετέπειτα θα αποσυρθεί. Αυτό είναι ιδιαίτερα θετικό για τους ελεύθερους επαγγελματίες ή για τις μικρές επιχειρήσεις, οι οποίες μπορούν ταυτόχρονα να εξοικονομούν χρήματα και να μειώνουν το οικολογικό τους αποτύπωμα.

Ακόμη, πέρα από τον εξοπλισμό πολλοί συνεργατικοί χώροι σχεδιάζονται ή βελτιώνονται κατασκευαστικά με φιλικό προς το περιβάλλον τρόπο, χρησιμοποιώντας ανακυκλωμένα ή ανακυκλώσιμα υλικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Grind, ένας συνεργατικός χώρος στο Μανχάταν, ο οποίος χρησιμοποιώντας βιώσιμες διαδικασίες κατασκευής έχει τοποθετήσει ανακυκλώσιμα πλακάκια δαπέδου και πόρτες κατασκευασμένες από φιλικά προς το περιβάλλον υλικά αλλά και το CoCoop, ο μεγαλύτερος συνεργατικός χώρος στο Χονγκ Κονγκ, ο οποίος διαθέτει επαναχρησιμοποιήσιμα δάπεδα από μπαμπού και μη τοξικά χρώματα τοίχου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι συνεργατικοί χώροι που διαθέτουν βιώσιμες πηγές ενέργειας, όπως το Denver's Green Space, το οποίο τροφοδοτείται σχεδόν 100% από ηλιακούς συλλέκτες που είναι εγκατεστημένοι στην οροφή του κτηρίου. Επίσης έχει επενδύσει σε κοινόχρηστα ποδήλατα και ενθαρρύνει τα μέλη του να τα χρησιμοποιήσουν έναντι των αυτοκινήτων τους για να μετακινηθούν από και προς την εργασία τους (The work space, 2019)

Εικόνα 4: Συνεργατικός χώρος Denver's Green Space

4.0 ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Η ταχεία οικονομική παγκοσμιοποίηση, η οποία συντελείται τα τελευταία πενήντα χρόνια έχει οδηγήσει σε μια ανεπτυγμένη ανεξαρτητοποίηση των πόλεων όχι μόνο σε ευρωπαϊκό αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ανάπτυξη τους είναι αποτέλεσμα του συνδυασμού της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής και πολιτικής δυναμικής τους.

Οικονομική δυναμική γιατί η πόλη έχει την ικανότητα να συγκεντρώνει τους οικονομικούς παράγοντες που μετέχουν σε όλα τα στάδια παραγωγής, έρευνας και κατανάλωσης, κοινωνική δυναμική γιατί συγκεντρώνει μεγάλο φάσμα κοινωνικών διευκολύνσεων (παιδικούς σταθμούς, νοσοκομεία, υπηρεσίες κοινωνικών υπηρεσιών κλπ.), προσφέροντας επιλογές για εκπαίδευση, εργασία και ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων. Ως προς την πολιτιστική δυναμική έχουμε την προώθηση της ιστορικής κληρονομιάς σε συνδυασμό με τον τουρισμό και τέλος ως προς την πολιτική δυναμική έχουμε την άμεση ανταπόκριση στα προβλήματα των πολιτών με την άμεση συμμετοχή τους σε θέματα της κοινωνίας, μέσω της οποίας αναπτύσσουν το αίσθημα της προσωπικής και πολιτικής αξίας. (Πράσινο Βιβλίο, 1991)

Αναπτύσσεται έτσι το επιχείρημα ότι στο νέο διεθνοποιημένο και ανταγωνιστικό περιβάλλον, η πολεοδομία, ο αστικός σχεδιασμός και γενικότερα οι χωρικές αστικές πολιτικές αποκτούν σήμερα ένα νέο αναβαθμισμένο ρόλο -εκείνον του καταλύτη και του μοχλού της οικονομικής ανάπτυξης των πόλεων.

Η ανάπτυξη τους διαφοροποιείται σε συνάρτηση με πέντε βασικούς παράγοντες, αναγνωρισμένους μέσω της παγκόσμιας βιβλιογραφίας (CEC ,1992), οι οποίοι είναι:

- Ο βαθμός διαφοροποίησης της οικονομικής βάσης και η ύπαρξη εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού.
- Η ύπαρξη υπηρεσιών με υψηλή τεχνολογία και τοπική διασύνδεση με ερευνητικά ιδρύματα.
- Ο βαθμός ανάπτυξης ή/και εκσυγχρονισμού των υποδομών στους τομείς των μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών.
- Η ποιότητα του αστικού περιβάλλοντος (κτισμένου χώρου, δημόσιου υπαίθριου χώρου, περι-αστικού φυσικού χώρου) και η ποιότητα της αστικής ζωής.
- Η θεσμική ικανότητα για την χάραξη και την εφαρμογή αναπτυξιακών στρατηγικών.

Ανάλογα με το μέγεθος που έχει η κάθε πόλη απολαμβάνει κάποια θετικά και κάποια αρνητικά χαρακτηριστικά. Όσο μεγαλύτερη είναι μια πόλη αυξάνεται η παραγωγικότητα χάρις τους κοινούς προμηθευτές, την ύπαρξη διαθέσιμου εργατικού δυναμικού με πολλά προσόντα που μπορούν να αντιστοιχηθούν σε ανάλογες εργασίες αλλά και η εύκολη διάχυση της γνώσης, της τεχνολογίας και της καινοτομίας (O'Sullivan, 2011). Από την άλλη πλευρά έχουμε την υποβάθμιση της ποιότητας ζωής λόγω της υψηλής πολεοδομικής πυκνότητας, της ρύπανσης του φυσικού περιβάλλοντος, μείωσης του ελεύθερου χρόνου λόγω των μεγάλων μετακινήσεων.

Τις τελευταίες δεκαετίες όμως, παρατηρείται ένα ισχυρό κύμα ανάπτυξης και των μικρών και μεσαίων πόλεων τόσο σε επίπεδο οικονομικό όσο και δημογραφικό. Στα πλαίσια του ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού δικτύου, μεσαίες πόλεις θεωρούνται αυτές που αποτελούνται από είκοσι έως εκατό χιλιάδες κατοίκους και μικρές αυτές που

έχουν λιγότερο από είκοσι χιλιάδες κατοίκους και θεωρούνται από τις δυναμικότερες ομάδες πόλεων ως προς την αναπτυξιακή τους προοπτική. Οι λόγοι που ώθησαν την μετακίνηση των επιχειρήσεων και των κατοίκων προς αυτές μπορεί να θεωρηθούν οι εξής (CEC, 1992: 100-101) :

- οι οικονομικές δυσκαμψίες και τα μειονεκτήματα των μεγάλων πόλεων, που όπως αναφέρθηκε παραπάνω μπορεί να είναι οι υψηλές τιμές γης, το σχετικά μεγάλο κόστος υπηρεσιών, οι παλαιές υποδομές, που ευνόησαν την αποκέντρωση συγκεκριμένων οικονομικών τομέων και δραστηριοτήτων (π.χ. βιομηχανία).
- Η τεχνολογική εξέλιξη στους τομείς των μεταφορών, των τηλεπικοινωνιών και της πληροφορικής που διεύρυνε τις επιλογές τόπου εγκατάστασης τόσο για επιχειρήσεις όσο και για κατοίκους.
- Η υψηλότερη ποιότητα του αστικού χώρου και η καλύτερη ποιότητα ζωής που κατά κανόνα χαρακτηρίζαν τις μικρές πόλεις σε σύγκριση με τις μεγάλες πόλεις: μικρές πολεοδομικές πυκνότητες και χαμηλή δόμηση, διατήρηση σε μεγαλύτερο βαθμό της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και των παραδοσιακών μορφών του αστικού χώρου, μικρές αποστάσεις μέσα στην πόλη, λιγότερη κυκλοφοριακή συμφόρηση και ταχύτερη μετακίνηση, μικρότερη μόλυνση του περιβάλλοντος, στενότερη σχέση και επαφή μεταξύ δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος, μικρότερες κοινωνικές αντιθέσεις, μεγαλύτερη αίσθηση ταυτότητας στο χώρο και στην τοπική κοινωνία.

4.1 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΜΙΚΡΩΝ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΠΟΛΕΩΝ

Γίνεται φανερό πως οι μικρές και μεσαίου μεγέθους πόλεις αποκτούν όλο και μεγαλύτερη αναπτυξιακή αξία βασιζόμενες πάνω στα θετικά χαρακτηριστικά τους που έχει να κάνει κυρίως, με τον πολεοδομικό και αστικό σχεδιασμό τους.

Υπάρχουν μικρές πόλεις, οι οποίες βρίσκονται κοντά στα μεγάλα αστικά κέντρα που μέσω του φαινομένου της αποκέντρωσης βασικών δραστηριοτήτων όπως ο αθλητισμός, η εκπαίδευση, η έρευνα σε συνδυασμό με τους μεγάλους περιφερειακούς οδικούς άξονες γύρω από τις μεγάλες πόλεις και τον προαστιακό σιδηρόδρομο, προσφέρουν σε αυτές τις μικρές πόλεις προσβασιμότητα σε αγαθά και υπηρεσίες αλλά και νέες θέσεις εργασίας, ένα ποσοστό των οποίων είναι εξειδικευμένες και υψηλόμισθες.

Ακόμη, υπάρχουν μικρές πόλεις που η γεωγραφική τους θέση ενδέχεται να τους προσδώσει θετικές αναπτυξιακές προοπτικές. Τέτοιες πόλεις συχνά βρίσκονται πάνω σε μεγάλους μεταφορικούς άξονες και ως αποτέλεσμα να έχουμε την ανάπτυξη εκεί συγκεκριμένων οικονομικών δραστηριοτήτων όπως α) εταιρείες αποθήκευσης και διανομών αγαθών (distribution companies) και β) υποδομές εξυπηρέτησης του πλήθους των μετακινούμενων στον αυτοκινητόδρομο οι οποίες συντάσσουν πολυ-χώρους με πρατήρια καυσίμων, εστιατόρια, καφέ, πανσιόν, αθλητικά και πολιτιστικά πάρκα ολιγώρης στάσης και αναψυχής, θεματικά πάρκα (Γοσποδίνη, 2006).

Μικρές πόλεις που παρουσιάζουν ανάπτυξη είναι και εκείνες με εξειδικευμένες αστικές λειτουργίες, όπως τα υψηλού επιπέδου εκπαιδευτικά ιδρύματα, τα ερευνητικά ιδρύματα, τους διεθνείς πολιτιστικούς και διοικητικούς οργανισμούς. Η ανάπτυξη τους στηρίζεται στον συνδυασμό της ανάπτυξης της οικονομίας στο κλάδο του τουρισμού λόγω των αρετών του φυσικού περιβάλλοντος σε συνδυασμό με την

παραδοσιακή αρχιτεκτονική της μορφολογίας του δομημένου περιβάλλοντος (Γοσποδίνη, 2006). Όσον αφορά τις σύγχρονες μικρές πανεπιστημιούπολεις δημιουργείται μια ελκυστική ακαδημαϊκή κοινότητα, η οποία μπορεί να οδηγήσει την τοπική κοινότητα σε ανάπτυξη σε τομείς όπως της καινοτομίας, της έρευνας και των πολιτιστικών υποδομών.

Αποτέλεσμα των παραπάνω θετικών χαρακτηριστικών τα τελευταία χρόνια έχουμε την ανάπτυξη συνεργατικών χώρων πέρα από τις μεγαλουπόλεις και στις μικρές και μεσαίου μεγέθους πόλεις. Βέβαια μόνο το 15% των συνεργατικών χώρων δραστηριοποιούνται εκεί σύμφωνα με την deskmag.com αλλά μιας και αποτελεί ένα πολύ νεότερο φαινόμενο προσδοκείται τα επόμενα χρόνια το ποσοστό αυτό να είναι κατά πολύ αυξημένο.

4.2 ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΣΤΙΣ ΜΙΚΡΕΣ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΠΟΛΕΙΣ

Όταν μιλάμε για αστικά κέντρα τα οποία διαφέρουν σε μέγεθος δεν μπορεί να μη διαφέρουν και τα αγαθά και οι υπηρεσίες που προσφέρουν. Το ανταγωνιστικό περιβάλλον είναι διαφορετικό αλλά και οι αναπτυξιακές δυσκολίες που αντιμετωπίζει η κάθε μια. Κάτι αντίστοιχο είναι αναμενόμενο να συμβεί και στην ανάπτυξη των συνεργατικών χώρων ανάλογα με το μέγεθος των πόλεων στις οποίες έχουν έδρα, με κάποιες βασικές παρατηρήσεις και διαφορές να φανερώνονται, μέσα από δευτερογενή έρευνα που βασίζεται κυρίως σε παγκόσμιες έρευνες, όπως οι παγκόσμιες συνεργατικής εργασίας έρευνες που πραγματοποιήθηκαν μέσω της ηλεκτρονικής ιστοσελίδας deskmag.com τα τελευταία δέκα χρόνια αλλά και επιστημονικά άρθρα που έχουν δημοσιευτεί.

Με το πέρασμα των χρόνων γίνεται όλο και πιο έντονα φανερό πως η δημιουργία και η ανάπτυξη ενός συνεργατικού χώρου δεν αποτελεί προνόμιο των μεγάλων αστικών κέντρων αλλά όλο και περισσότερα άτομα μετακινούνται είτε μόνα τους είτε με τις οικογένειές τους σε πιο απομονωμένα μέρη, όπως οι μικρές πόλεις, με καλύτερες συνθήκες ζωής, βιοτικό επίπεδο και μικρότερο κόστος διαβίωσης. Η εξάπλωση αυτής της πρακτικής και ο τύπος των εργαζομένων και των επιχειρήσεων που τις χρησιμοποιούν ταιριάζουν στη σύγχρονη μεταβιομηχανική οργάνωση της εργασίας. Η ανάπτυξη αυτή επιβεβαιώνεται και από το Ευρωπαϊκό συνέδριο για τους συνεργατικούς χώρους που πραγματοποιήθηκε στο Άμστερνταμ το 2018.

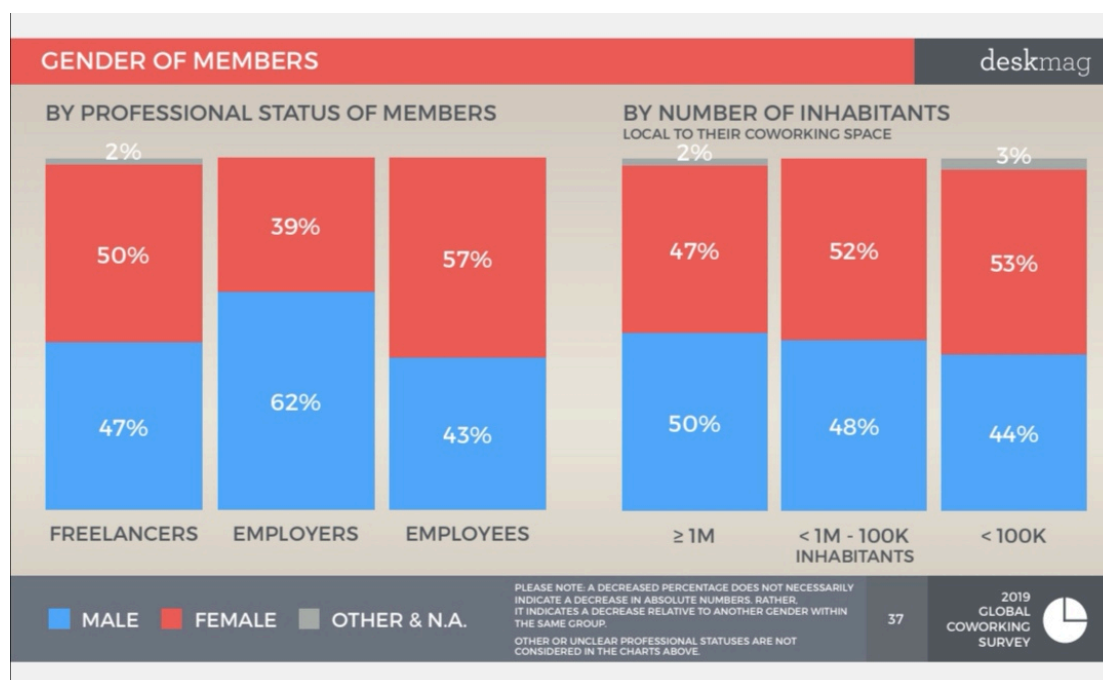
Αρχικά, παραθέτοντας κάποιους αριθμούς από έρευνα που πραγματοποιήθηκε από την ιστοσελίδα socialworkplaces.com παρατηρήσαμε πως το 62% των συνεργατικών χώρων βρίσκονται σε πόλεις με πληθυσμό από 50.000 έως 150.000 κατοίκους, το 20% σε πόλεις με πληθυσμό κάτω των 10.000 κατοίκων και μόνο το 4% έχει έδρα στην ύπαιθρο. Οι χώροι αυτοί είναι επίσης μικροί σε μέγεθος και λειτουργούν πάνω από τρία χρόνια.

Η έννοια των συνεργατικών χώρων σε μικρότερες πόλεις πολλές φορές θεωρείται άγνωστη και αυτός είναι και ο βασικός λόγος που τους καθιστά από τις μεγαλύτερες προκλήσεις των πόλεων αυτών για ανάπτυξη. Βέβαια, η θετική πλευρά της κατάστασης είναι ότι αντιμετωπίζουν ελάχιστο ή καθόλου ανταγωνισμό στο άμεσο περιβάλλον τους. Ένα μεγάλο μέρος των συνεργατικών χώρων στις αγροτικές περιοχές παρέχει παραδοσιακές συνεργατικές υπηρεσίες όπως: αίθουσες συσκέψεων, ζεστό γραφείο σε ανοιχτό χώρο, σταθερό γραφείο σε ανοιχτό χώρο και χώρο

εκδηλώσεων. Ιδιωτικά γραφεία και επιδοτήσεις παρέχονται σε μικρότερη κλίμακα και το 80% λειτουργεί χωρίς καθόλου δημόσιες επιδοτήσεις (Yvandeuren, 2018).

Βασικό στοιχείο ύπαρξης ενός συνεργατικού χώρου στις μικρές ή μεσαίου μεγέθους πόλεις αποτελεί η ύπαρξη ενός εκπαιδευτικού ιδρύματος, ένα χαρακτηριστικό ιδιαίτερα σημαντικό μιας και μορφωμένο πλήθος ατόμων διοχετεύεται στην τοπική αγορά εργασίας. Με την ύπαρξη του συνεργατικού χώρου θα δοθεί στα νεαρά άτομα η ευκαιρία να εργαστούν σε καινοτόμες ιδέες και να συνεργαστούν μεταξύ τους σε ιδέες και project που μπορεί να οδηγήσουν στην ανάπτυξη της περιοχής τόσο οικονομικά όσο και πολιτιστικά.

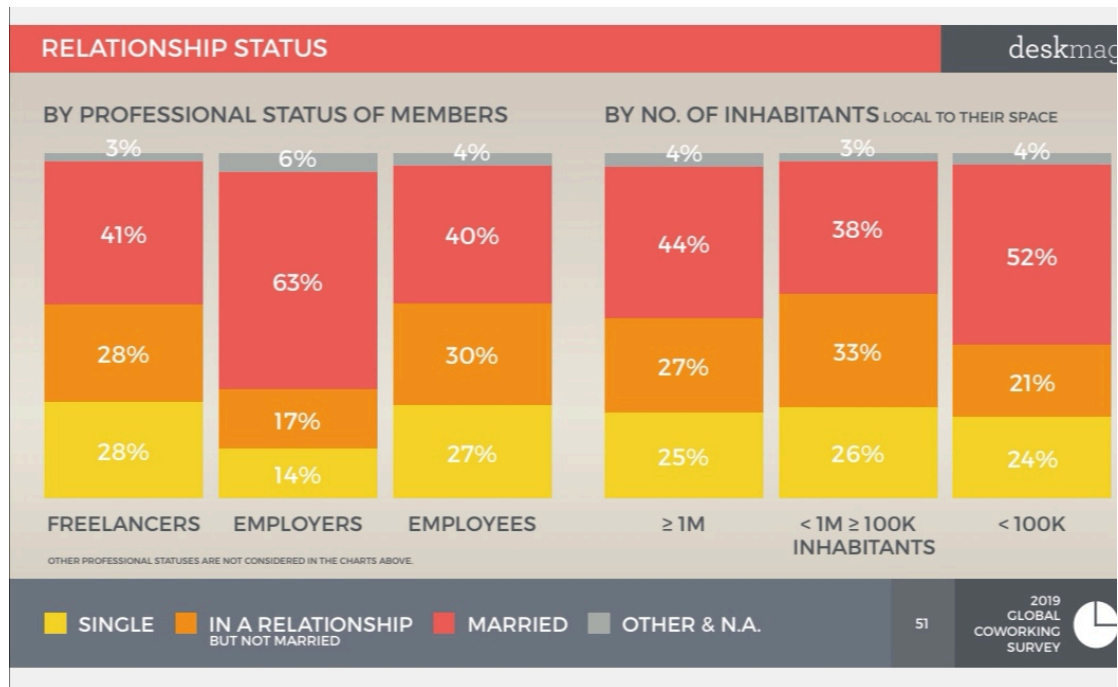
Ενδιαφέρον προκαλούν μερικά από τα χαρακτηριστικά που συνθέτουν το προφίλ των μελών των συνεργατικών χώρων στις μικρές πόλεις, σύμφωνα με την παγκόσμια έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2019 για το ηλεκτρονικό περιοδικό Deskmag. Αρχικά, κυρίαρχο γένος μέσα στους συνεργατικούς χώρους των μικρών και μεσαίων πόλεων είναι οι γυναίκες σε αντίθεση με τις μεγαλύτερες πόλεις, όπου τα ποσοστά των μελών ως προς το γένος είναι πιο εξισορροπημένα.

Διάγραμμα 14: Γένος των μελών των συνεργατικών χώρων

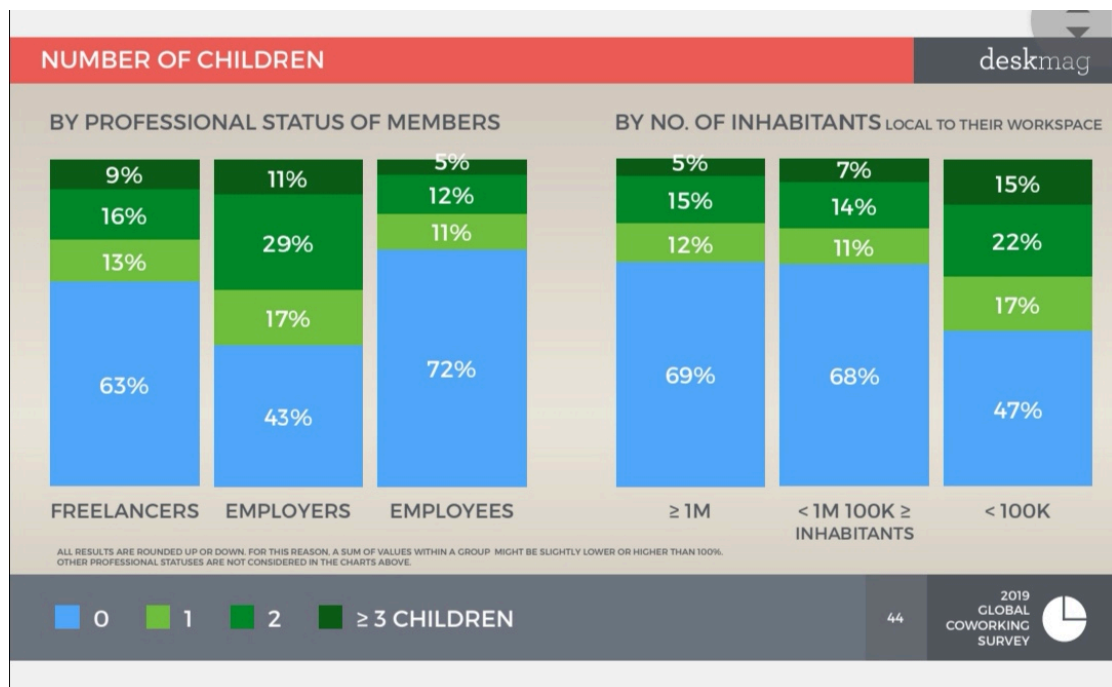
Πηγή : Deskmag.com, 2019

Στις μεγάλες αλλά και στις μικρές πόλεις τα μέλη των χώρων αυτών είναι παντρεμένοι με βασική διαφορά να αποτελεί το γεγονός πως στις μικρές πόλεις τα μέλη έχουν παιδιά, τα οποία είναι και περισσότερα από 3 ενώ στις πόλεις το μεγαλύτερο ποσοστό επιλέγει να μην έχει καθόλου παιδιά. Αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό που δικαιολογείται από τους γρήγορους ρυθμούς των μεγάλων πόλεων αλλά και των βασικών κινήτρων που διέπει τα μέλη. Στις πόλεις θεωρείται απαραίτητη η συνεχής οικονομική και κοινωνική ανάδειξη των ατόμων που πολλές φορές δεν είναι εύκολο να πραγματοποιηθεί με την απόκτηση ενός παιδιού.

Διάγραμμα 15: Κοινωνικό status των μελών των συνεργατικών χώρων

Πηγή : Deskmag.com, 2019

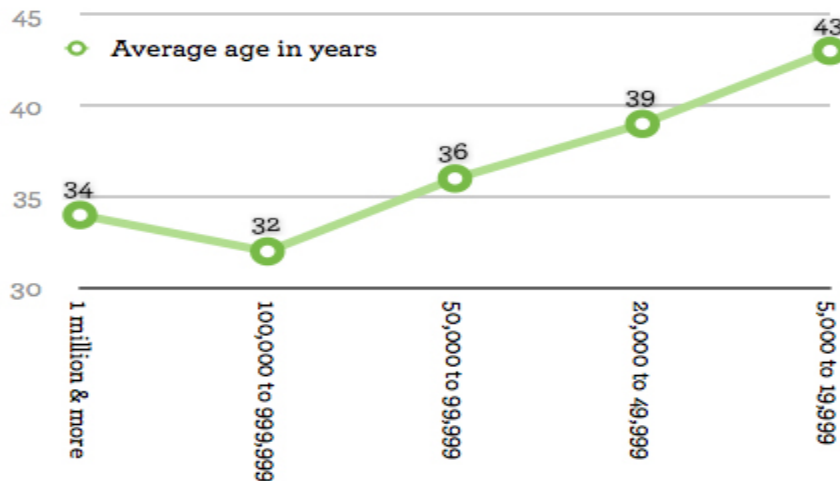

Διάγραμμα 16: Αριθμός παιδιών των μελών των συνεργατικών χώρων

Πηγή : Deskmag.com, 2019

Μια ενδιαφέρουσα διαφορά που γίνεται φανερή από παλαιότερη έρευνα το 2011, είναι πως όσοι εργάζονται στους συνεργατικούς χώρους των μικρών πόλεων έχουν μεγαλύτερο μέσο όρο ηλικίας που ξεκινάει από τα σαράντα τρία και όσο αυξάνεται το μέγεθος της πόλης τόσο αυτός ο μέσος όρος μειώνεται αισθητά (Foertsch, 2011).

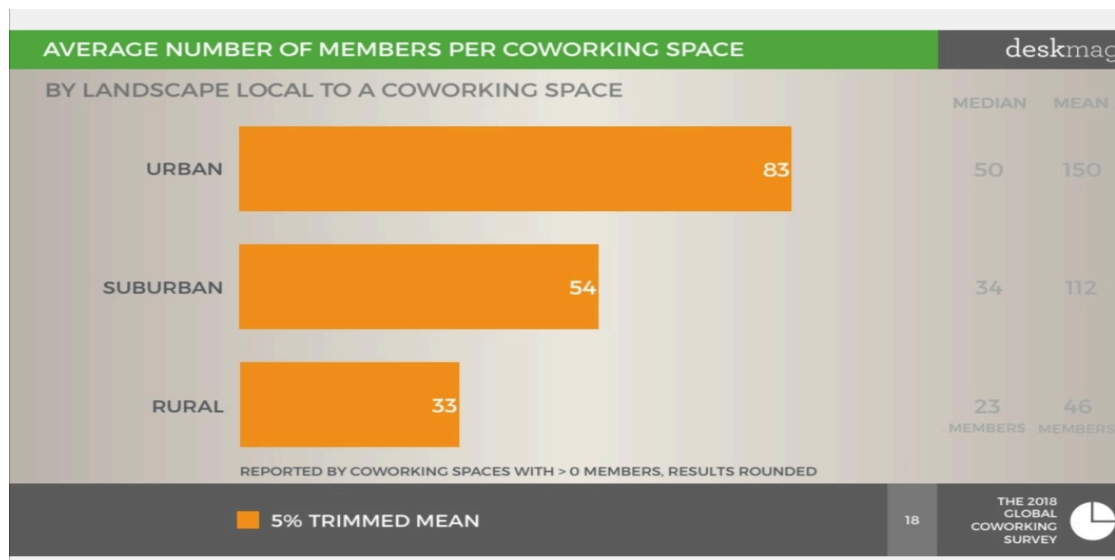
Age of coworkers in coworking space by city population

Διάγραμμα 17: Ηλικία των μελών των συνεργατικών χώρων ανάλογα με τον πληθυσμό.

Πηγή: Deskmag.com, 2011

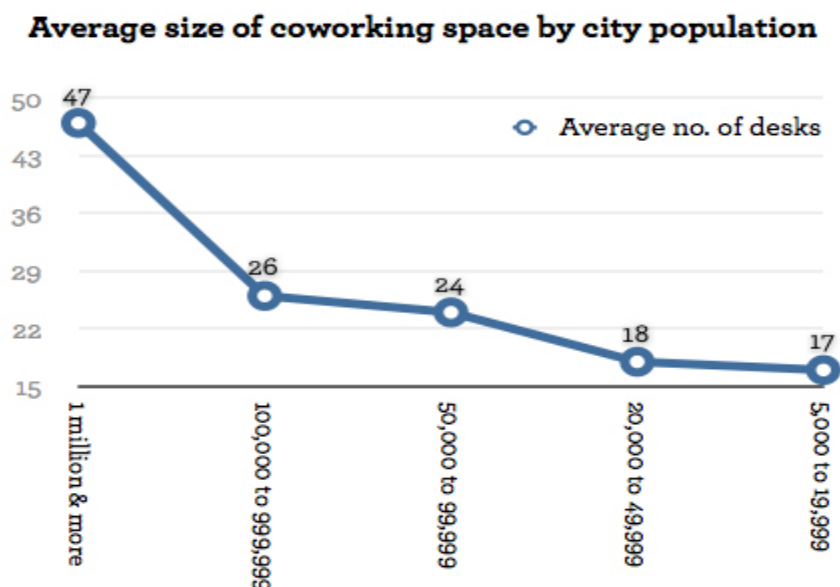
Επακόλουθο του μικρού μεγέθους της πόλης είναι ο μικρότερος αριθμός ατόμων που τα χρησιμοποιούν σύμφωνα με έρευνα της deskmag το 2018 καθώς και η μικρότερη προσφορά γραφείων μέσα στο συνεργατικό χώρο, κάτι το οποίο όμως δεν οδηγεί και σε αντίστοιχη μείωση των πελατών και των ευκαιριών καθώς προσφέρει μεγαλύτερη ιδιωτικότητα στην εργασία (Foertsch, 2011).

Διάγραμμα 18: Μέσος όρος μελών ενός συνεργατικού χώρου

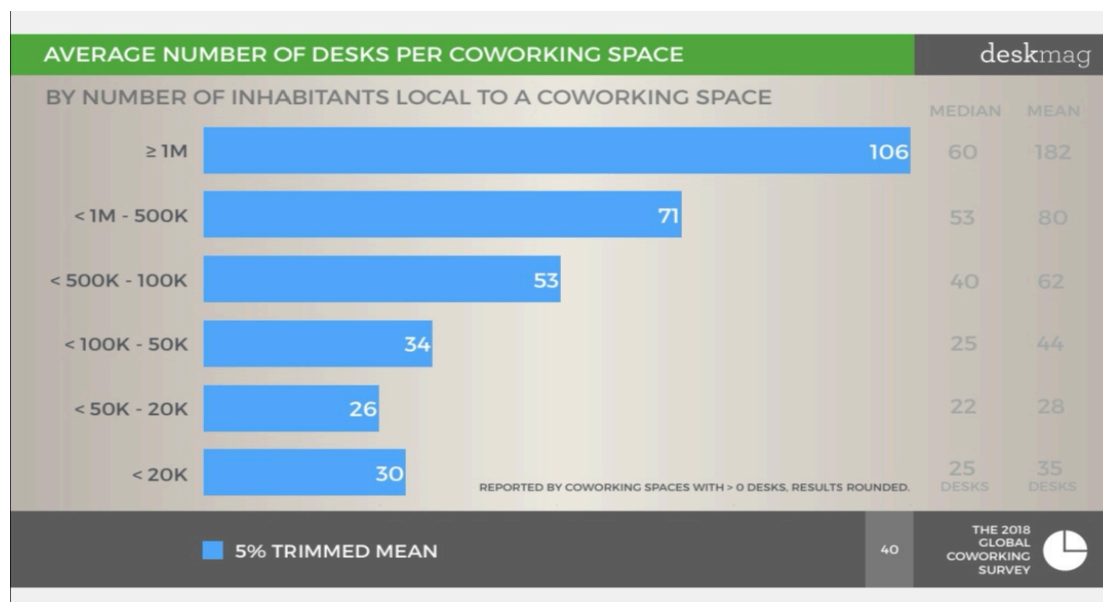
Πηγή : Deskmag.com, 2019

Έχοντας δεδομένα από έρευνες που έγιναν το 2011 και το 2018 παρατηρούμε πως ο μικρότερος αριθμός συνεχίζει να ισχύει σε σχέση με τις μεγάλες πόλεις αλλά ο αριθμός των γραφείων στις μικρές πόλεις αυξάνεται, κάτι που μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως αυτοί οι χώροι ακολουθούν μια πορεία θετικής ανάπτυξης.

Διάγραμμα 19: Μέγεθος συνεργατικού χώρου ανάλογα με τον πληθυσμό, 2011

Πηγή: Deskmag.com, 2011

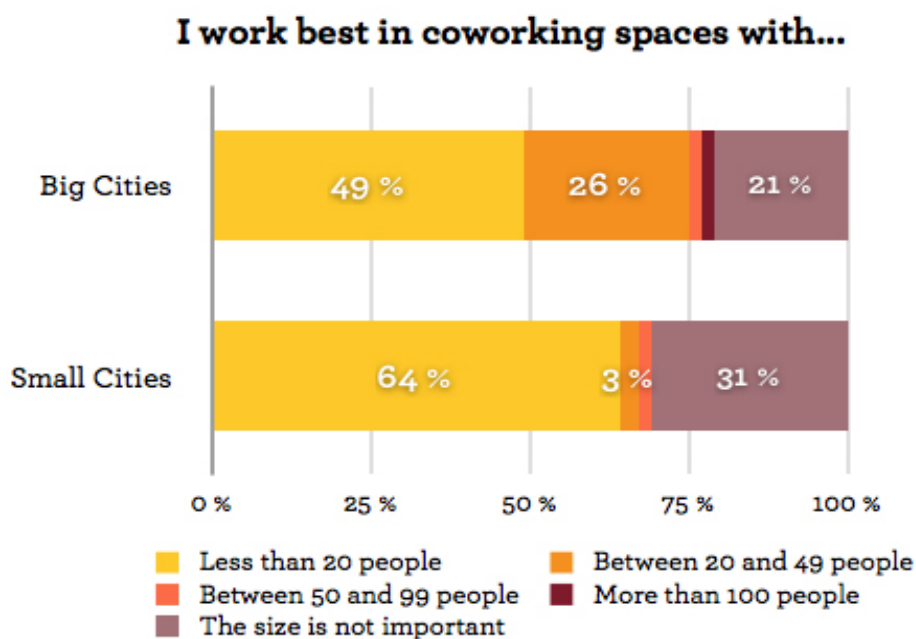

Διάγραμμα 20: Μέγεθος συνεργατικού χώρου ανάλογα με τον πληθυσμό, 2019

Πηγή: Deskmag.com, 2019

Με τη σειρά τους οι μικροί συνεργατικοί χώροι που υπάρχουν στις μικρότερου μεγέθους πόλεις οδηγούν τα μέλη τους στη διαπίστωση πως εργάζονται καλύτερα όταν στον χώρο βρίσκονται και λιγότερα άτομα. Το ποσοστό των ατόμων αυτών στις

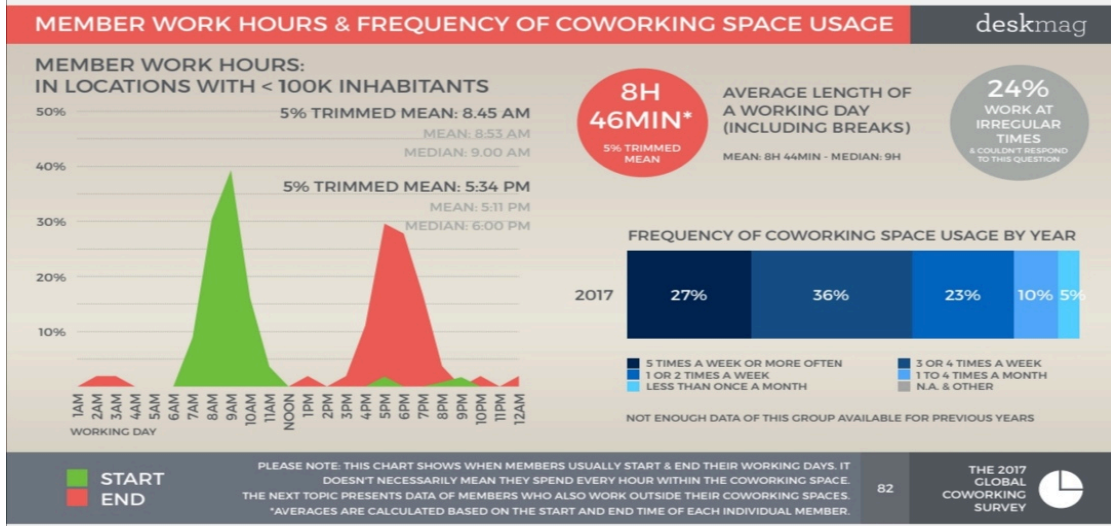
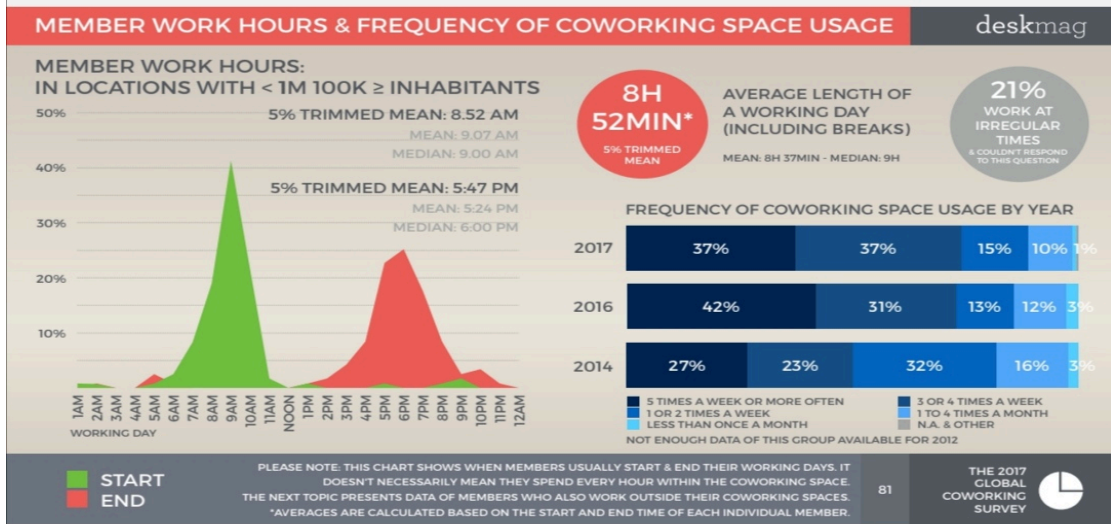
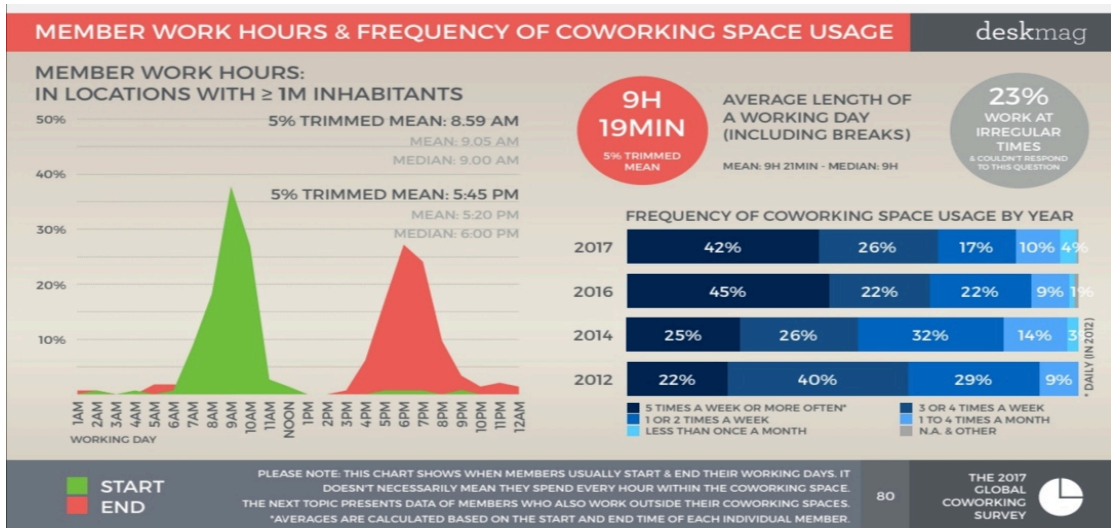
μικρές πόλεις είναι στο 64% ενώ στις μεγάλες πόλεις είναι αισθητά μικρότερο στο 49% και επιλέγουν να συνεργάζονται με περισσότερα άτομα σε μια κλίμακα 20 έως 49.

Διάγραμμα 21: Βέλτιστος αριθμός ατόμων στους συνεργατικούς χώρους

Πηγή: Deskmag.com, 2011

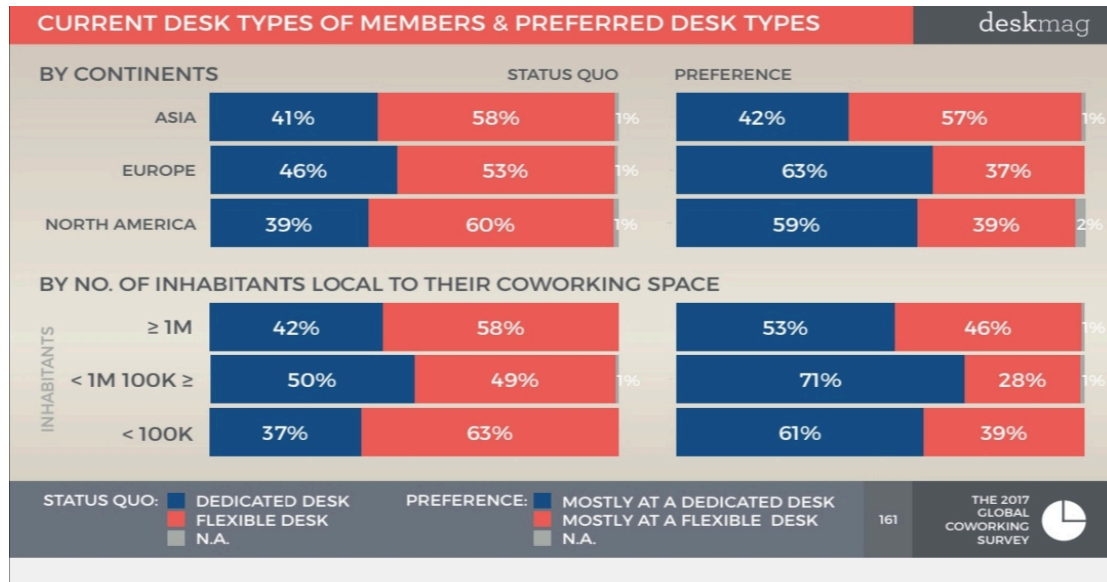
Διαφορές υπάρχουν και στη συχνότητα που τα άτομα επιλέγουν να εργαστούν στους συνεργατικούς χώρους ανάλογα με το μέγεθος της πόλης στην οποία κατοικούν. Στις μεγάλες πόλεις η χρήση των χώρων είναι σχεδόν καθημερινή και μεγαλύτερη σε διάρκεια ενώ στις μικρότερες πόλεις ο ρυθμός χρήσης τους είναι αισθητά μικρότερος.

Διάγραμμα 22: Ρυθμός χρήσης ενός συνεργατικού χώρου

Πηγή: Deskmag.com, 2017

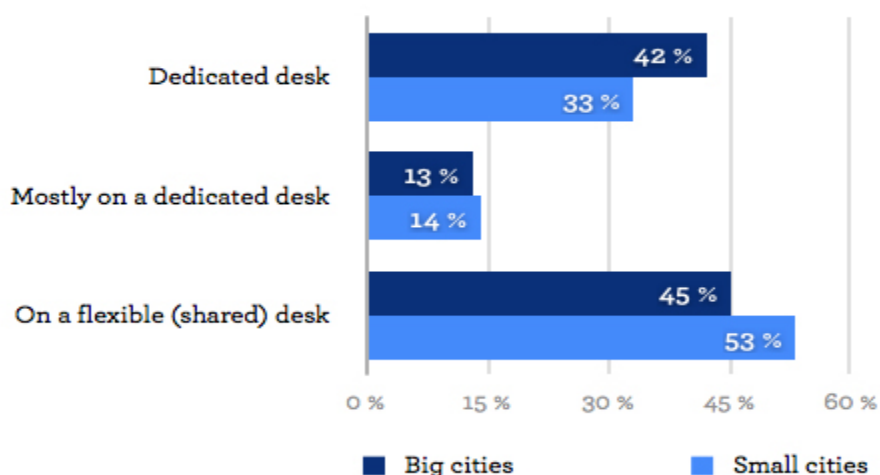
Λόγω της μικρότερης χρήσης των συνεργατικών χώρων στις μικρές πόλεις οι χρήστες εκεί επιλέγουν γραφεία τα οποία είναι ευέλικτα και κοινά συνήθως, παρά γραφεία που είναι για αποκλειστική χρήση. Αυτό είναι ένα δεδομένο, το οποίο με τα χρόνια δεν έχει αλλάξει, όπως μας δείχνουν έρευνες που πραγματοποιήθηκαν τόσο το 2011 όσο και το 2017. Το αντίθετο ακριβώς συμβαίνει στις μεγάλες πόλεις, στις οποίες η χρήση τους είναι μεγαλύτερη και συχνότερη.

Διάγραμμα 23: Επιλογή γραφείου σε μικρές και μεγάλες πόλεις, 2017

Πηγή: Deskmag.com, 2017

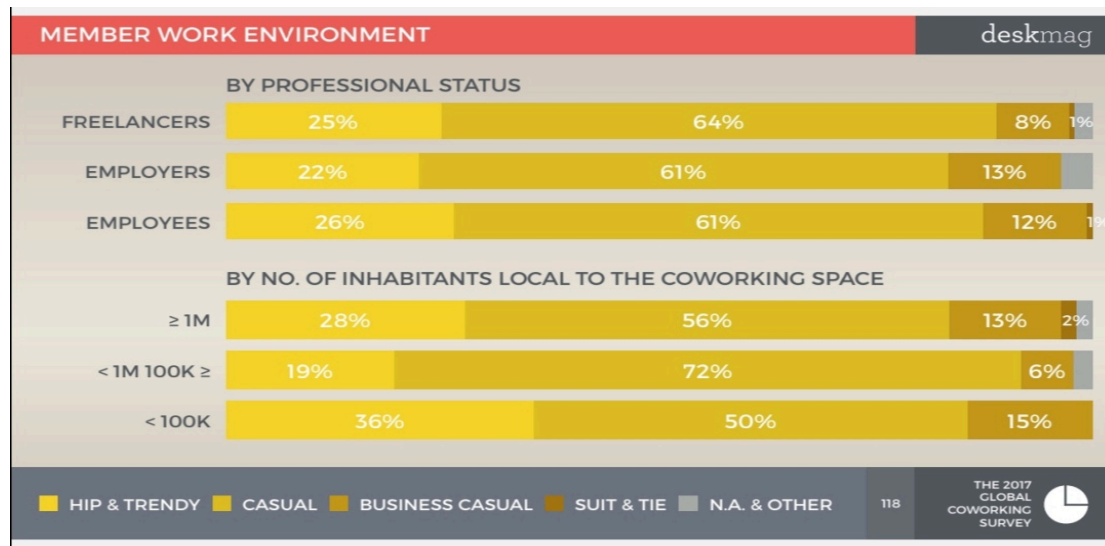
What kind of desk do you work at in your coworking space?

Διάγραμμα 24: Επιλογή γραφείου σε μικρές και μεγάλες πόλεις, 2011

Πηγή: Deskmag.com, 2011

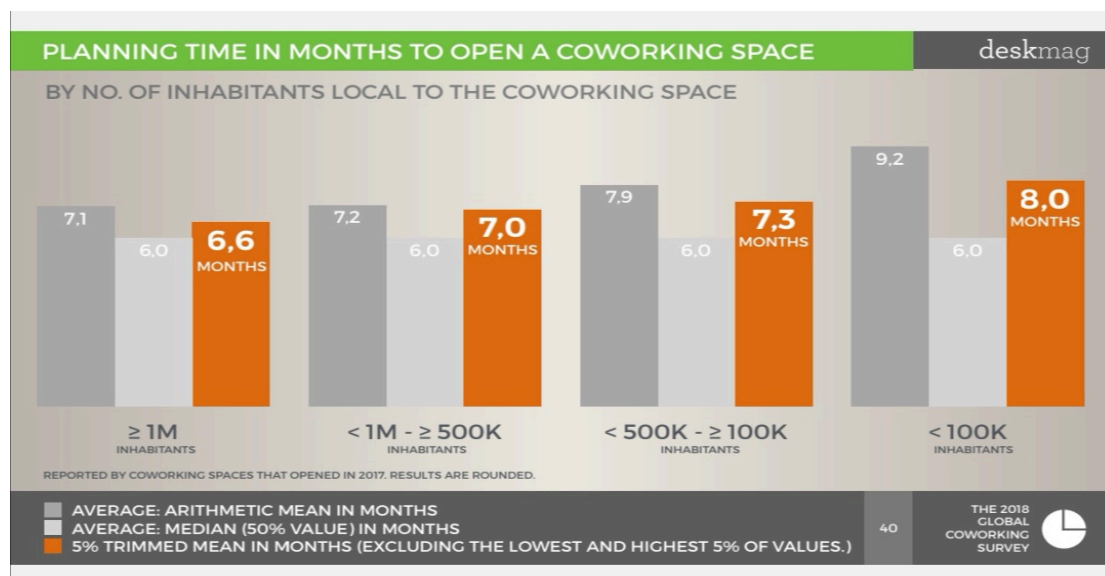
Παρόλο που οι χώροι αυτοί είναι περιορισμένοι σε αριθμό, τα μέλη τους επιθυμούν να διαφοροποιούνται από τα κλασσικά και συμβατικά γραφεία και να έχουν μια σύγχρονη ή ιδιαίτερη μορφή, διακόσμηση και ιδιοσυγκρασία. Αντίθετα στις μεγάλες πόλεις το εργασιακό αυτό περιβάλλον τα μέλη επιθυμούν να έχει μια κλασσική μορφή.

Διάγραμμα 25: Εργασιακό περιβάλλον ανάλογα με το μέγεθος της πόλης

Πηγή: Deskmag.com, 2017

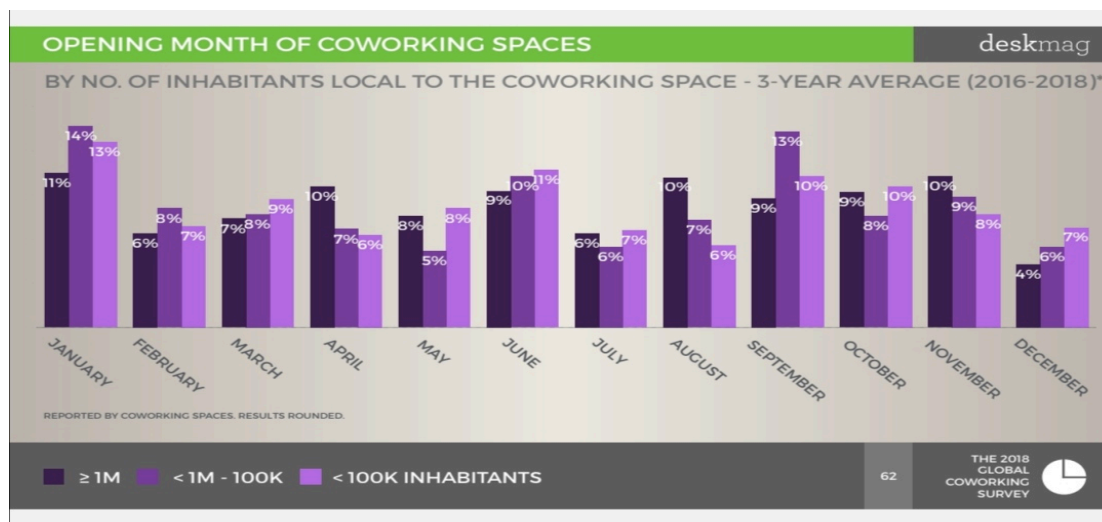
Ακόμη, σύμφωνα με την παγκόσμια έρευνα για τους συνεργατικούς χώρους που πραγματοποιήθηκε στο 2018 από την deskmag, οι συνεργατικοί χώροι που ξεκινούν την λειτουργία τους στις μικρές πόλεις χρειάζονται περισσότερο χρόνο προετοιμασίας από ότι αυτοί που βρίσκονται στις μεγάλες. Αυτό πιθανότατα οφείλεται στην εμπειρία των ατόμων που ξεκινούν το εγχείρημα αυτό, που πιθανότατα είναι υψηλότερη όταν ζουν και εργάζονται στις μεγάλες πόλεις.

Διάγραμμα 26: Χρόνος προετοιμασίας ενός συνεργατικού χώρου

Πηγή: Deskmag.com, 2018

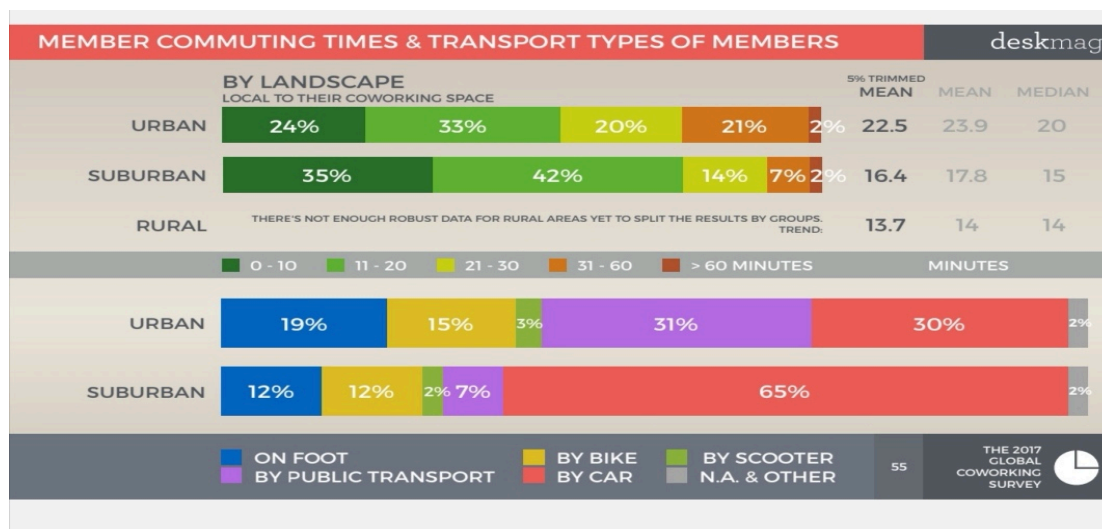
Πέρα από το διάστημα που χρειάζονται για την προετοιμαστούν και να λειτουργήσουν οι χώροι αυτοί, το οποίο παρουσιάζει διαφορές μεταξύ των πόλεων μεγάλες ομοιότητες παρουσιάζει από την άλλη πλευρά, η επιλογή του μήνα που ξεκινάει να λειτουργεί ένας τέτοιος χώρος. Τα μέλη επιλέγουν να ξεκινήσουν την εργασία τους σε συνεργατικούς χώρους κυρίως μετά από τις περιόδους των διακοπών, δηλαδή το μήνα Ιανουάριο και Σεπτέμβριο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα και οι μήνες που ξεκινούν την λειτουργία τους οι χώροι αυτοί, να είναι οι αντίστοιχοι.

Διάγραμμα 27: Μήνας επιλογής λειτουργίας ενός συνεργατικού χώρου

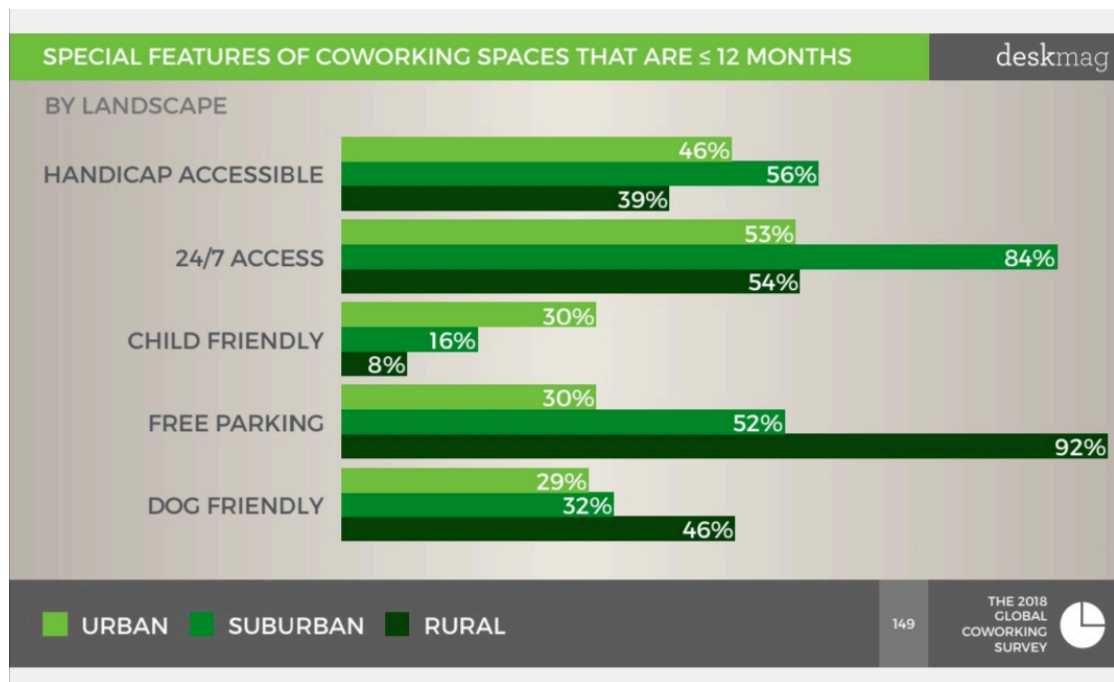
Πηγή: Deskmag.com, 2018

Από τις βασικότερες παροχές που πρέπει να διαθέτει ένας συνεργατικός χώρος στις μικρές πόλεις, μετά το Ίντερνετ και τους χώρους συνεδριάσεων αποτελεί ο χώρος στάθμευσης. Αυτό συμβαίνει γιατί στις μικρότερες πόλεις γίνεται μεγαλύτερη χρήση του αυτοκινήτου σε αντίθεση με τις μεγαλουπόλεις που επιλέγονται τα μέσα μαζικής μεταφοράς.

Διάγραμμα 28: Μέσα μετακίνησης των μελών των συνεργατικών χώρων

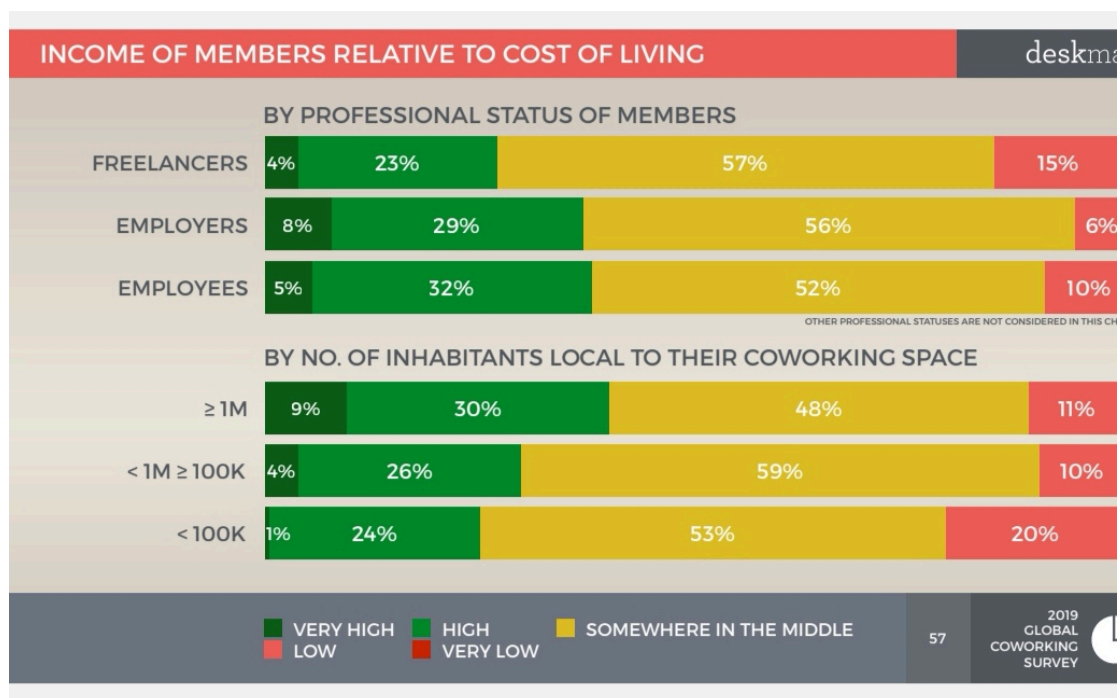
Πηγή: Deskmag.com, 2017

Διάγραμμα 29: Απαραίτητα χαρακτηριστικά ενός συνεργατικού χώρου

Πηγή: Deskmag.com, 2018

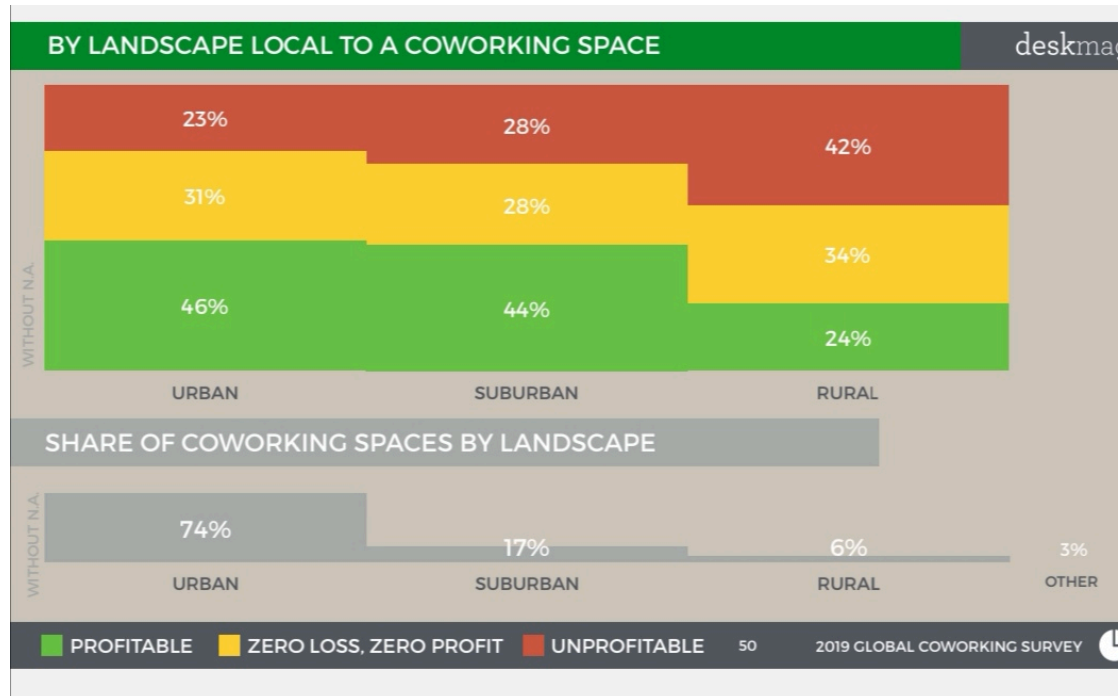
Μια αρνητική διαπίστωση αποτελεί το γεγονός πως το εισόδημα των ατόμων που εργάζονται ως ελεύθεροι επαγγελματίες και επιλέγουν τους συνεργατικούς χώρους για να εργαστούν, αυξάνεται με σχετικά πολύ μικρό ρυθμό σε αντίθεση με τις μεγάλες πόλεις που το εισόδημα τους εμφανίζει μια αύξηση της τάξης του 48%.

Διάγραμμα 30: Εισοδήματα μελών ενός συνεργατικού χώρου

Πηγή: Deskmag.com, 2019

Τέλος, ως προς την αποδοτικότητα των συνεργατικών χώρων στις μικρές και μεσαίου μεγέθους πόλεις παρατηρούνται μεγάλες διαφορές. Στις μεγάλες πόλεις οι χώροι αυτοί είναι ιδιαίτερα αποδοτικοί σε ποσοστό τουλάχιστον 46% ενώ στις μικρές πόλεις της περιφέρειας, οι χώροι αυτοί δεν έχουν κέρδη και το ποσοστό της οικονομικής επιτυχίας τους είναι κοντά σε ένα ποσοστό του 24%.

Διάγραμμα 31: Αποδοτικότητα συνεργατικών χώρων με βάση την περιοχή

Πηγή: Deskmag.com, 2019

4.3 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ CO-LIVING

Ενδιαφέρουσα ιδέα συνεργατικών χώρων αποτελεί και το co-living. Το co-living είναι ένας νέος τρόπος ζωής και εργασίας σε πόλεις ή αγροτικές περιοχές του κόσμου. Το Co-living είναι μια έννοια, όπου δημιουργείται μια κοινότητα με νέους επαγγελματίες, συνήθως με κοινά ενδιαφέροντα και αξίες, όπου μοιράζονται το κόστος υπηρεσίας και επωφελούνται από ευέλικτους όρους ενοικίασης. Το κύριο χαρακτηριστικό του είναι η οικοδόμηση κοινοτήτων και η αξιοποίηση της ποικιλομορφίας που εμφανίζεται μέσα σε αυτά τα μέρη. Τα μέλη συνεργάζονται γύρω από μια κοινή ιδέα μέσα από την οποία, ταυτόχρονα μαθαίνουν και βελτιώνονται σαν άνθρωποι. Τα άτομα μοιράζονται τις πρώτες ύλες και έτσι καταφέρνουν να μειώσουν το κόστος και τα περιβαλλοντικά λύματα με αποτέλεσμα να προκαλούν ένα ιδιαίτερα θετικό περιβαλλοντικό αντίκτυπο

Το co-living αποτελεί ιδανική λύση για όσους μετακινούνται συχνά λόγω εργασίας, σπουδάζουν, εργάζονται εξ αποστάσεως ή ξεκινούν μια νέα εταιρεία. Έτσι νέοι επαγγελματίες, επιχειρηματίες, καλλιτέχνες, ασκούμενοι, φοιτητές, ταξιδιώτες, απομακρυσμένοι εργαζόμενοι επωφελούνται από έναν ευέλικτο τρόπο ζωής ώριμο με βασικά πλεονεκτήματα την συμμετοχή την κοινότητά τους και την προστασία του πλανήτη.

Η Ελλάδα αποτελεί μια ιδανική χώρα για την ανάπτυξη του co-living μιας και αποτελείται και από αρκετές αγροτικές περιοχές αλλά και από πολλά μικρά νησιά. Ο συνδυασμός αυτός μαζί με την ύπαρξη μακροχρόνιας ιστορίας και κουλτούρας την καθιστούν βασικό προορισμό ανάμεσα σε άλλες χώρες της Ευρώπης. Το νησί της Λέσβου φιλοξενεί ήδη ένα τέτοιο χώρο, ο οποίος προσφέρει καλής ποιότητας σήμα Wi-Fi σε ένα ειδυλλιακό περιβάλλον με θέα στη θάλασσα, αυθεντικά χωριά με υπέροχα μπαρ, λιμάνια και εστιατόρια.

Εικόνα 5: Co-living place στην Λέσβο

4.4 ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΣΕ ΜΙΚΡΕΣ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΠΟΛΕΙΣ

Οι συνεργατικοί χώροι παίζουν βασικό ρόλο στην αναζωογόνηση μικρών πόλεων και αγροτικών περιοχών, επαναφέροντας το ταλέντο. Ένα καλό παράδειγμα είναι το Ludgate Hub που βρίσκεται στη νότια ακτή της Ιρλανδίας, σε μια από τις πιο αγροτικές και απομακρυσμένες περιοχές της χώρας. Μετά από δύο χρόνια, τα κύρια αποτελέσματα του Ludgate Hub περιλαμβάνουν τη διαμόρφωση μιας ψηφιακής στρατηγικής για μια αγροτική πόλη, τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας για την περιοχή, την εισαγωγή νέων οικογενειών στην περιοχή, την αύξηση των δαπανών στις υποδομές και υπηρεσίες (Yvandeuren, 2018).

Εικόνα 6: Συνεργατικός χώρος Ludgate Hub

Ενδιαφέρουσα ιδέα συνεργατικών χώρων αποτελεί όπως είδαμε και το co-living. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το iLand, ένα μέρος στις αγροτικές περιοχές της εσθονικής υπαίθρου. Εκεί τα μέλη μπορούν να αναπτύξουν την επιχείρησή τους ή το πνεύμα τους σε ένα συγκρότημα αγροκτημάτων άνω των 100 ετών με τεράστιο κήπο με μήλα, χωράφια, παλιούς αχυρώνες, ανεμόμυλο και παραδοσιακή εσθονική σάουνα. Το iLand προορίζεται για ελεύθερους επαγγελματίες, επιχειρήσεις, ομάδες, ψηφιακούς νομάδες και όσους αναζητούν έμπνευση για νέες ιδέες και επαφές. Αυτή η νέα ενέργεια και δημιουργικότητα μπορεί να είναι πολύ σημαντική για την έναρξη νέων ιδεών, τη βελτίωση έργων, την οικοδόμηση επιχειρήσεων ή την ανάπτυξη ενός ατόμου σαν προσωπικότητα.

Εικόνα 7: Συνεργατικός χώρος iLand

Εικόνα 8: Συνεργατικός χώρος iLand

4.5 CASE STUDY OF ONTARIO

Ενδιαφέρον παρουσιάζει έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε συνεργατικούς χώρους που εδρεύουν σε επτά μεσαίου μεγέθους πόλεις (Peterborough, Barrie, Waterloo, Kitchener, Brantford, Guelph and St. Catharines) που βρίσκονται στην επαρχία του Οντάριο στον Καναδά με 10 συνεργατικούς χώρους να συμμετέχουν στη έρευνα (Jamal, 2018). Από την μελέτη αυτή προκύπτουν σημαντικά συμπεράσματα πάνω στον τρόπο ανάπτυξης των συνεργατικών χώρων σε περιοχές με διαφορετικά χαρακτηριστικά από μια μεγαλούπολη, παρουσιάζοντας ιδιαίτερα στοιχεία των συνεργατικών χώρων που μπορούν να οδηγήσουν τόσο σε επιτυχή λειτουργία των χώρων αυτών όσο και στην επίτευξη τοπικής ανάπτυξης.

Αρχικά, το 90% των συνεργατικών χώρων, παρατηρήσαμε πως έχει την έδρα του στο ιστορικό κέντρο των πόλεων, διευκολύνοντας έτσι τις μετακινήσεις των μελών, παρέχοντας τους ταυτόχρονα μια ιδιαίτερη αισθητική του χώρου που συνδυάζει την ιστορία με την καινοτομία. Με την λειτουργία τους στο ιστορικό κέντρο των πόλεων έχει επιτευχτεί ένα κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο, αυτό του εξευγενισμού των πόλεων από άποψη πολεοδομίας. Με την αγορά και την ανακαίνιση κτηρίων σε υποβαθμισμένες περιοχές του κέντρου οδηγείται η πόλη σε αναβάθμιση και τοπική ανάπτυξη, με αύξηση της αξίας των ακινήτων, της προσέλκυσης νέων επιχειρήσεων και μείωσης της εγκληματικότητας.

Οι ελεύθεροι επαγγελματίες, οι μικρές επιχειρήσεις στα πρώτα στάδια της λειτουργίας τους και οι εργαζόμενοι ή αυτοαπασχολούμενοι, των οποίων η δραστηριότητα πραγματοποιείται για λογαριασμό μιας εταιρείας που εδρεύει εκτός του χώρου συνεργασίας τους, αποτελούν τα βασικά μέλη των χώρων αυτών, από τους οποίους εξασφαλίζεται και η βιωσιμότητά τους. Τα μέλη αυτά είναι από διαφορετικές ειδικότητες και με διαφορετικά ενδιαφέροντα προωθώντας έτσι την συνεργασία και την κοινωνική πλευρά των χώρων αυτών.

Η διάρκεια λειτουργίας των περισσότερων συνεργατικών χώρων είναι πάνω από τα πέντε έτη και έχουν ως βασικό στόχο να εξασφαλίσουν στα μέλη τους υψηλής ποιότητας παροχές. Πέρα από τα τεχνολογικά μέσα που παρέχουν προσπαθούν να επιτύχουν και την συνεργασία και με τοπικούς φορείς και τοπικούς επιτυχημένους επαγγελματίες ώστε τα μέλη να έχουν την δυνατότητα να επικοινωνούν με αυτούς και τα εγχειρήματά τους να οδηγούνται μελλοντικά σε επιτυχία. Στην έρευνα αυτή, μόνο τέσσερις χώροι έχουν την δυνατότητα να διαθέτουν προσωπικό ενώ οι υπόλοιποι στηρίζονται στον εθελοντισμό.

Ένα από τα βασικά στοιχεία που χρειάζεται ένας συνεργατικός χώρος σε μια πόλη για να μπορεί να αναπτυχτεί με επιτυχία είδαμε πως είναι η ύπαρξη εκπαιδευτικού ιδρύματος. Στην περίπτωση αυτή συνεργάστηκε το πανεπιστήμιο της πόλης Guelph με το συνεργατικό χώρο που εδρεύει εκεί, ώστε να δημιουργήσουν ένα χώρο με κοινωνικό αντίκτυπο στο οποίο θα πραγματοποιούνται διαλέξεις τόσο ακαδημαϊκού όσο και κοινωνικού χαρακτήρα.

Τέλος, οι περισσότεροι χώροι λειτουργούν χωρίς κέρδη ενώ μόνο το 23% έχει μια σταθερή οικονομική πορεία, χωρίς ούτε κέρδη ούτε ζημιά. Παρόλα αυτά το 85% των χώρων αυτών προσδοκά θετικά αποτελέσματα τα επόμενα χρόνια παρά τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν.

Σε μελέτη που πραγματοποιήθηκε σε συνεργατικούς χώρους μικρού και μεσαίου μεγέθους πόλεων στην Γαλλία (5 χώροι στη Βρετανία και 3 στη Νορμανδία) αλλά και στη Γερμανία (2 χώροι στη Βάδη-Βυρτεμβέργη) παρατηρήθηκαν κάποια κοινά συμπεράσματα. Το βασικό ήταν τα μέλη, τα οποία είναι και στις 2 περιπτώσεις οι ελεύθεροι επαγγελματίες, οι start up επιχειρήσεις και οι αυτοαπασχολούμενοι (Krauss, Nadant & Marinos, 2018). Επίσης, οι χώροι αυτοί αποτελούν ένα χώρο συνεργασίας, επικοινωνίας και κοινωνικοποίησης των μελών μεταξύ τους, όχι απαραίτητα με σκοπό την επιχειρηματική συνεργασία αλλά την επικοινωνία σε ανθρώπινο επίπεδο. Έτσι μπορούμε να πούμε πως επιτυγχάνεται η επικοινωνία τόσο μεταξύ οργανισμών όσο και η συλλογική καινοτομία.

4.6 ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΜΕ ΤΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

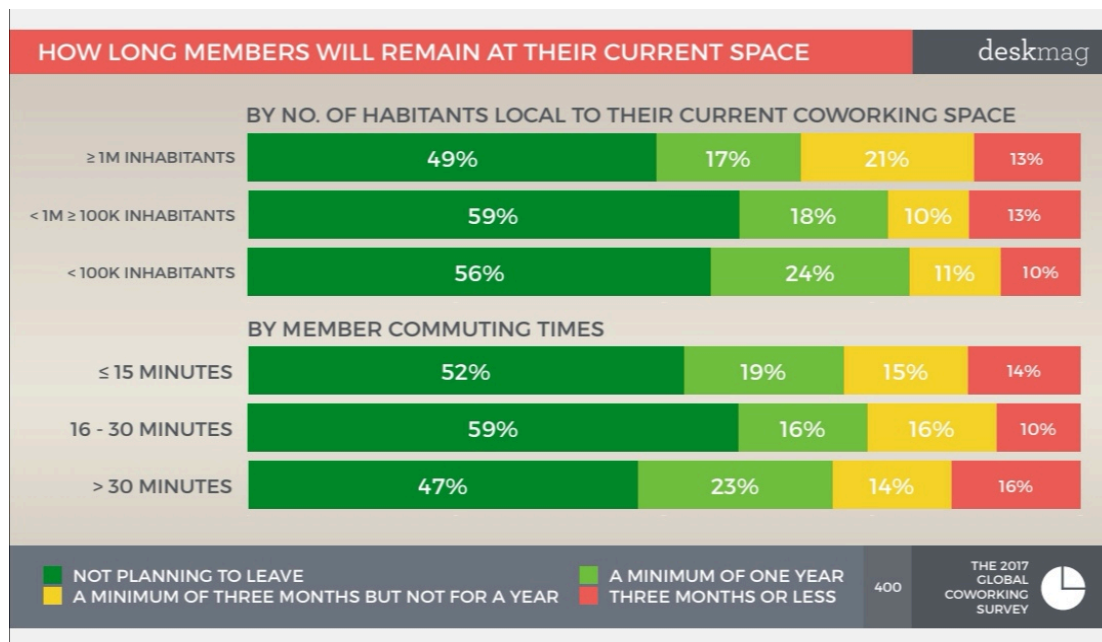
Οι συνεργατικοί χώροι στις μικρές και μεσαίου μεγέθους πόλεις πέρα από διαφορές που έχουν να κάνουν κυρίως στο μέγεθος, στον αριθμό των μελών αλλά και στο ρόλο που επιτελούν και της δυναμικότητας που διαθέτουν, δεν μπορούν παρά να έχουν και ομοιότητες με τους συνεργατικούς χώρους που αναπτύσσονται στις μεγάλες πόλεις ανά τον κόσμο.

Αρχικά, και στις δυο περιπτώσεις η τοποθεσία έχει ιδιαίτερη σημασία. Παρατηρήσαμε πως η επιλογή της τοποθεσίας τόσο στις μεγάλες όσο και στις μικρότερες πόλεις γίνεται με σκοπό την καλύτερη εξυπηρέτηση των ατόμων. Επιλέγονται σημεία συνήθως στο κέντρο των πόλεων, όπου συνδυάζεται πολλές φορές η ιστορία με την καθημερινή ικανοποίηση των ατόμων για ευκολότερη μετακίνηση καθώς και εύρεση και χρήση καταστημάτων πρώτης ανάγκης.

Η τοπική οικονομική ανάπτυξη και ο εξευγενισμός που επιτυγχάνεται αποτελεί ένα δεύτερο κοινό στοιχείο. Οι συνεργατικοί χώροι προσελκύουν νέες επιχειρήσεις, δημιουργώντας ένα νέο οικοσύστημα το οποίο αναπτύσσεται και έχουμε αποτελέσματα όπως είναι η αναζωογόνηση μιας περιοχής, μέσα από την εκμετάλλευση κτηρίων εκ νέου και την ανάπτυξη του μεσιτικού κλάδου σε εκείνες τις περιοχές, τη μείωση της ανεργίας αλλά και τη ιστορική ανάδειξη του τόπου.

Οι χώροι φιλοξενούν άτομα της δημιουργικής οικονομίας με αρκετές γνώσεις και διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα. Βασικά μέλη τους είναι οι ελεύθεροι επαγγελματίες, οι start up επιχειρήσεις και οι αυτοαπασχολούμενοι και βασικός τομέας απασχόλησης είναι αυτός της τεχνολογίας και της καινοτομίας.

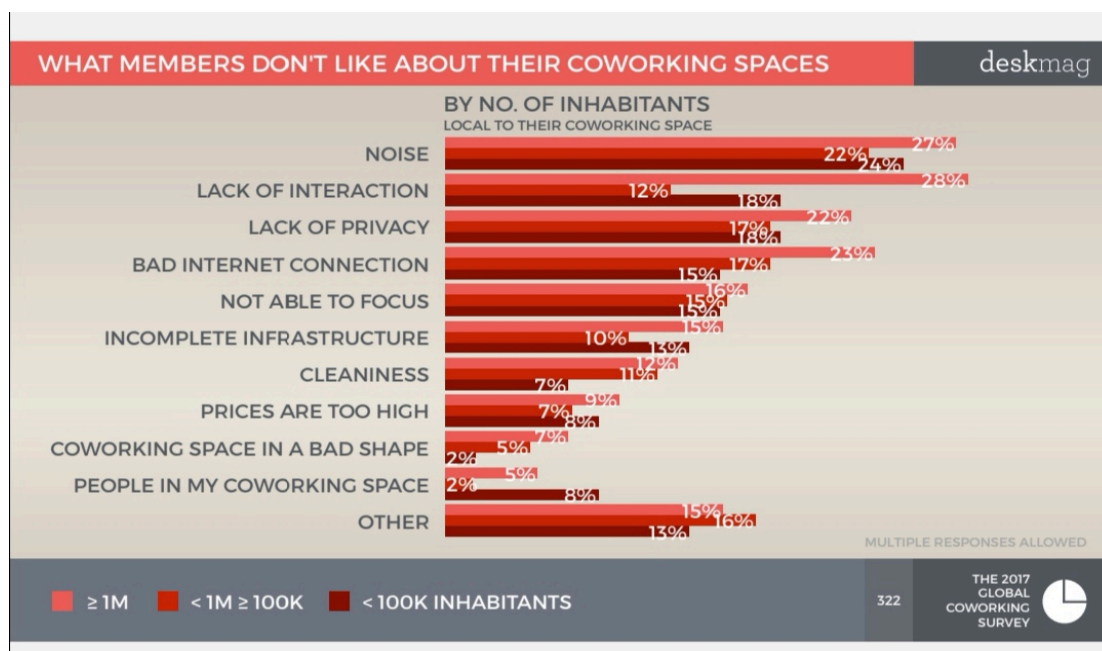
Τα μέλη τόσο των μικρών πόλεων όσο και των μεγάλων, συνήθως είναι ικανοποιημένα με τους συνεργατικούς χώρους που εργάζονται και τα ποσοστά δυσαρέσκειας τους για να αποφασίσουν να αποχωρήσουν είναι ιδιαίτερα μικρά.

Διάγραμμα 32: Διάρκεια παραμονής σε ένα συνεργατικό χώρο

Πηγή: Deskmag.com, 2019

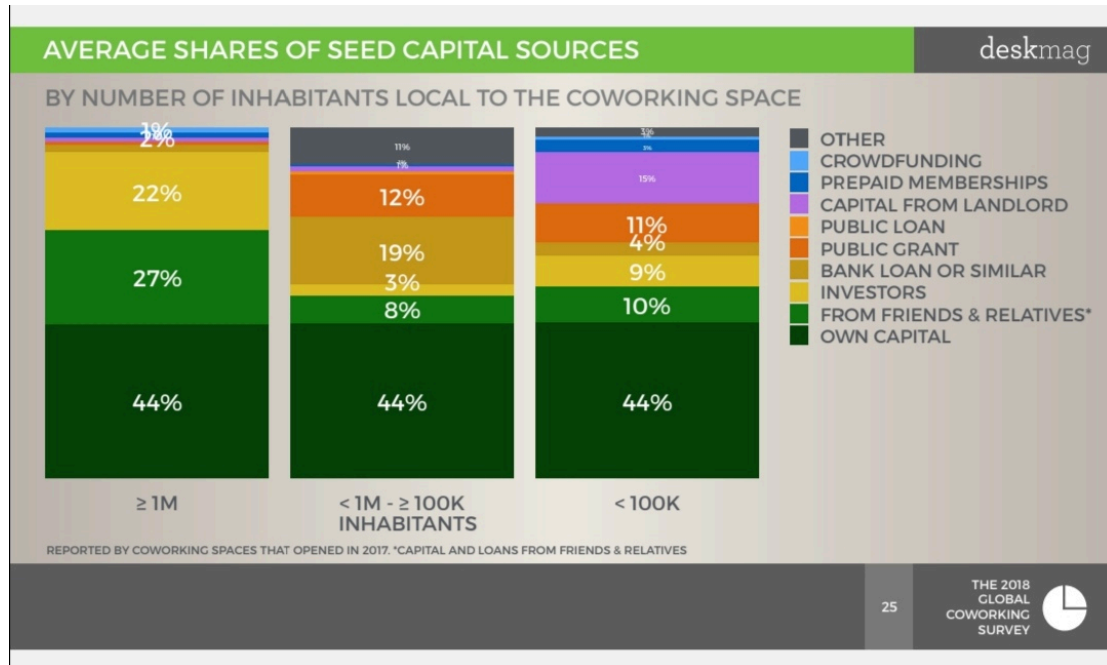
Οι βασικότεροι λόγοι που τα μέλη των χώρων αυτών είναι δυσαρεστημένοι είτε η πόλη είναι μικρή είτε μεγάλη, αποτελεί η φασαρία, η δυσκολία ανάπτυξης διαπροσωπικών σχέσεων και η μειωμένη δυνατότητα πρόσβασης στο διαδίκτυο. Οι ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων είναι το βασικό χαρακτηριστικό αυτών των χώρων και αν η επίτευξη του δεν πραγματοποιείται σε ικανοποιητικό επίπεδο, σίγουρα η δυσαρέσκεια είναι μεγάλη και κάνει την επιλογή για αλλαγή συνεργατικού χώρου πιθανή.

Διάγραμμα 33: Αρνητικά στοιχεία ενός συνεργατικού χώρου

Πηγή: Deskmag.com, 2019

Τέλος, η δημιουργία συνεργασιών αποτελεί μια ακόμη ομοιότητα των χώρων αυτών. Συνεργασία μπορεί να υπάρξει είτε με τοπικούς φορείς είτε με επιχειρηματίες ώστε να εξασφαλιστεί η οικονομική επιβίωση του χώρου (επιδοτήσεις, δωρεές, εθελοντισμός) αλλά και η συνεχής ανάπτυξη του χώρου από νέα άτομα-μελη με καινοτόμες ιδέες και επιχειρηματικό πνεύμα.(συνεργασία με εκπαιδευτικά ιδρύματα).

Διάγραμμα 34: Μερίδιο πηγών κεφαλαίου ενός συνεργατικού χώρου

Πηγή: Deskmag.com, 2018

5.0 ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ

Η επιχειρηματικότητα μπορεί να ορισθεί ως μία δυναμική διαδικασία κατά την οποία τα άτομα εντοπίζουν επιχειρηματικές ευκαιρίες και τις εκμεταλλεύονται, μέσα από την ανάπτυξη, την παραγωγή αλλά και την πώληση αγαθών και υπηρεσιών. Αυτή η διαδικασία απαιτεί διάθεση για δέσμευση και ταυτοχρόνως ανάληψη κινδύνου, σε συνδυασμό με καινοτόμο πνεύμα και δημιουργικότητα (Γκούμας & Τέφα, 2012). Μια ενδιαφέρουσα ερμηνεία είναι επίσης αυτή του Peter Drucker σύμφωνα με τον οποίο, η επιχειρηματικότητα δεν είναι τέχνη ή επιστήμη αλλά η πρακτική στην οποία η γνώση χρησιμοποιείται για την επίτευξη του σκοπού της.

Βασικά συστατικά της επιχειρηματικότητας αποτελούν η ανταγωνιστικότητα, η καινοτομία και η διαχείριση τόσο των φυσικών και ανθρώπινων πόρων, όσο και του διαθέσιμου χρόνου. Η επιχειρηματικότητα αποτελεί σημαντική συνιστώσα του οικονομικού συστήματος και της οικονομικής ανάπτυξης. Πιο συγκεκριμένα, μπορούμε να πούμε πως η επιχειρηματικότητα:

- Συμβάλλει στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας οδηγώντας την οικονομία σε μια γενικότερη ανάπτυξη, αφενός ενισχύοντας την αποτελεσματικότητα των υφιστάμενων επιχειρήσεων και αφετέρου μέσω της δημιουργίας και ανάπτυξης νέων επιχειρήσεων.

- Αποτελεί βασικό παράγοντα για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, τόσο των επιχειρήσεων όσο και της οικονομίας. Η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας ενισχύεται μέσω των υψηλότερων επιδόσεων που οφείλονται στην καινοτομία, στην εισαγωγή νέων μεθόδων και διαδικασιών και την προώθησή τους στην αγορά (Πράσινη Βίβλος, 2003).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η σύνδεση που μπορεί να έχει η επιχειρηματικότητα με τους συνεργατικούς χώρους και αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτό μελετώντας τους στόχους που έχει θέσει η Ευρωπαϊκή Ένωση, μέσω ενός σχεδίου δράσης για την προώθηση της επιχειρηματικότητας, ούτως ώστε να διευκολύνει τους επιχειρηματίες να υλοποιήσουν πλήρως τις φιλοδοξίες τους και να διαμορφώσει ευνοϊκό επιχειρηματικό περιβάλλον. Οι στρατηγικοί τομείς πάνω στους οποίους έχουν τεθεί οι στόχοι της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι :

- Ενίσχυση της επιχειρηματικότητας μέσω της εκπαίδευσης, προώθησης και ευαισθητοποίησης μεγαλύτερου αριθμού ατόμων που μπορούν να αποκτήσουν επιχειρηματικές ικανότητες.

- Ανάπτυξη και δημιουργία κατάλληλου επιχειρηματικού περιβάλλοντος για την ανάληψη κινδύνων, ενίσχυση συνεργασίας και κατάργηση των εμποδίων για τους νέους επιχειρηματίες.

- Ενίσχυση της έρευνας και της καινοτομίας και ιδιαίτερα του διασυνοριακού εμπορίου για τους επιχειρηματίες από όλους τους κλάδους και τις δραστηριότητες.

- Ανάπτυξη χρηματοδότησης για το σύνολο των βιώσιμων επιχειρηματικών σχεδίων και των επιχειρήσεων.

- Ενίσχυση, ανάπτυξη και εξασφάλιση δικαιότερη φορολογικής μεταχείρισης των διαφόρων επιχειρηματικών δράσεων και χρηματοδοτικών επιλογών (Κορρές, 2015)

Οι στρατηγικοί αυτοί τομείς βλέπουμε πως μπορούν να προωθήσουν την ανάπτυξη των συνεργατικών χώρων μέσω των οποίων θα γίνει η άμεση ανάπτυξη νέων επιχειρήσεων που καινοτομούν και ταυτόχρονα μπορούν να μειώσουν την ανεργία και κυρίως την νεανική ανεργία. Με την συνεχώς αυξανόμενη συμμετοχή των νέων σε νέες επιχειρηματικές ιδέες η λεγόμενη νεανική και όχι μόνο, επιχειρηματικότητα, ξεδιπλώνεται. Υπάρχει μια κρίσιμη μάζα κυρίως νέων ανθρώπων με ανησυχίες και όραμα, που με την προσαρμοστικότητα που επιδεικνύουν και την συνεργατική τους συμπεριφορά, μπορούν μέσω των νέων επιχειρήσεων να συνεισφέρουν στην ανάπτυξη της οικονομίας μιας χώρας, δημιουργώντας σημαντικές θέσεις εργασίας κυρίως στον χώρο της τεχνολογίας και στον τριτογενή τομέα των υπηρεσιών.

5.1 ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, BRAIN DRAIN ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ

Η καινοτομία και η έμφαση στην ανάπτυξη νέων τεχνολογιών είναι βασικές έννοιες που διέπουν την λειτουργία των συνεργατικών χώρων. Οι συνεργατικοί χώροι δημιουργούν τις κατάλληλες συνθήκες για την άνθηση της έρευνας, της επιστημονικής ανάπτυξης και καινοτομίας με την προσέλκυση ταλαντούχων αποφοίτων από τα πανεπιστήμια για να δουλέψουν πάνω στην ανάπτυξη νεοφυών επιχειρήσεων και δράσεων.

Η καινοτομία ανθεί στους συνεργατικούς χώρους, μέσω της βελτίωσης κάποιων έμμεσων κοινωνικών παραγόντων. Ενδεικτικοί παράγοντες είναι η βελτίωση των ικανοτήτων του εργατικού δυναμικού, η άνθηση της εκπαίδευσης, η διάχυση ορθών επιχειρηματικών πρακτικών, και η προσέλκυση ταλαντούχου και μορφωμένου εργατικού δυναμικού. Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat το ποσοστό απασχόλησης των ατόμων ηλικίας 25-64 ετών που είχαν ολοκληρώσει τριτοβάθμια εκπαίδευση (τριτοβάθμια εκπαίδευση σύντομου κύκλου, πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, επίπεδο μεταπτυχιακού ή διδακτορικού) (επίπεδα ISCED 5-8) ήταν 85,8 % σε επίπεδο ΕΕ το 2018, ένα ποσοστό πολύ υψηλότερο από το ποσοστό για όσους έχουν παρακολουθήσει μόνο πρωτοβάθμια ή κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (επίπεδα ISCED 0-2), δηλαδή 56,8 %.

Στον ελληνικό χώρο οι περισσότεροι Έλληνες κάτω των 40 ετών έχουν σήμερα λάβει μόρφωση ανώτερη ή ίση με μεταπτυχιακό επίπεδο σπουδών. Η δημιουργία ακόμη περισσότερων συνεργατικών χώρων στην Ελλάδα σε συνδυασμό με την νεανική επιχειρηματικότητα θα μπορούσε να δημιουργήσει θέσεις απασχόλησης που θα οδηγήσουν στην μετατόπιση ενός μορφωμένου εργατικού δυναμικού από τον τομέα του τουρισμού και σχετικών υπο-κατηγοριών (πχ., εστίαση) στον τομέα της τεχνολογίας, της βιομηχανικής παραγωγής και της έρευνας. Η αξιοποίηση του ανενεργού ποσοστού του πληθυσμού των νέων Ελλήνων με μεταπτυχιακή μόρφωση σε νέες δράσεις θα μπορούσαν να αναβαθμίσουν τους οικονομικούς δείκτες της χώρα και να τονώσουν των εξαγωγικό χαρακτήρα των επιχειρήσεων.

Επίσης, η δημιουργία επιτυχημένων συνεργατικών χώρων θα βελτιώσει αισθητά τα αποτελέσματα του ανησυχητικού φαινομένου του «brain drain», κυρίως όσον αναφορά την Ελλάδα που εξελίχθηκε σε μάλιστα την τελευταία δεκαετία για την χώρα. Από την απαρχή της κρίσης το 2008, περισσότερα από 450.000 άτομα έφυγαν για το εξωτερικό από την Ελλάδα. Η οικονομική αποτύπωση του brain drain ανέρχεται σε απώλειες της τάξης περίπου των €50 δισεκατομμυρίων (Chrysopoulos, 2017). Το φαινόμενο αυτό αναδεικνύει πως οι υψηλά μορφωμένοι Έλληνες μεταναστεύουν στο εξωτερικό για να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής τους και να

βρουν δουλειές πάνω στο γνωστικό τους αντικείμενο. Σύμφωνα με πρόσφατα στατιστικά στοιχεία, τρία στα δέκα άτομα που έφυγαν πριν από μια δεκαετία από την χώρα, και ανήκουν ηλικιακά στην κατηγορία των 40, δεν θα επιστρέψουν πίσω. Αυτό το ποσοστό πίσω στο 2015 ήταν περίπου ένα στα δέκα άτομα. Παράλληλα, ο αριθμός επαναπατρισθέντων νέων κάτω των 30 ανήρθε σε 19% φέτος σε σύγκριση με το 36% το 2015 (Εμμανουήλ, 2019). Οι αριθμοί αυτοί αποδεικνύουν πως το φαινόμενο του brain drain βρίσκεται στο απώγειό του αυτή την στιγμή στην χώρα και πως μια λύση σαν αυτή των συνεργατικών χώρων θα μπορούσε σταδιακά να αντιστρέψει μια δυσάρεστη κατάσταση, όπως η φυγή των μορφωμένων νέων στο εξωτερικό.

5.2 ΚΑΛΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ

Τα τελευταία χρόνια ο όρος «καλές πρακτικές» ή «βέλτιστες πρακτικές» ή «αποτελεσματικές πρακτικές» (effective practices) έχει αποκτήσει ιδιαίτερη βαρύτητα και η διάδοση του είναι πλέον ταχύτατη. Χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει μία δοκιμασμένη διαδικασία ή δράση που έχει αποδείξει στην πράξη ότι είναι περισσότερο αποτελεσματική από άλλες, όταν εφαρμόζεται σε συγκεκριμένες συνθήκες.

Σαν όρος έχει χρησιμοποιηθεί πολλές φορές από διάφορους διεθνείς οργανισμούς, όπως είναι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι εθνικές αρχές, παρόλα αυτά δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός της έννοιας της καλής πρακτικής γι'αυτό πολλές φορές χρησιμοποιείται με διαφορετικές ερμηνείες και κριτήρια.

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, κύρια χαρακτηριστικά που καθιστούν μία πρακτική «καλή» είναι:

1. η καινοτομία, δηλαδή να προτείνει νέες δημιουργικές λύσεις, που όμως ταυτόχρονα να συνάδουν και με ρεαλιστικές πολιτικές,
2. η αποτελεσματικότητα
3. η βιωσιμότητα, δηλαδή να έχουν διάρκεια τα αποτελέσματά της,
4. να έχει δυνατότητες αναπαραγωγής κάτω από ίδιες συνθήκες, καθώς και
5. δυνατότητες μεταφοράς και αξιοποίησης σε διαφορετικά περιβάλλοντα, από νέους χρήστες που θέλουν να τις υιοθετήσουν.

Ένας άλλος ορισμός, εκείνος από το ο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο δηλώνει πως «ο όρος καλή πρακτική συχνά χρησιμοποιείται για να δηλώσει την αποτελεσματική πρακτική, αυτή που υπόσχεται αποτελέσματα. Στην πραγματικότητα όλοι αυτοί οι όροι σημαίνουν ελαφρώς διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς ανθρώπους. Αν δεν καθιερωθούν κριτήρια και αυστηρές μέθοδοι αξιολόγησης οι απόψεις σχετικά με το αν κάποια πρακτική είναι καλή είναι κατ' ουσίαν υποκειμενικές». Ένας καλός ορισμός των καλών πρακτικών αναφέρεται σε «προσεγγίσεις που δουλεύουν καλά και μπορούν να επαναληφθούν αλλού».

Ωστόσο, εκείνο το στοιχείο που αποτελεί για όλους τους ορισμούς κριτήριο μεγάλης σημασίας για την αναγνώριση μίας καλής πρακτικής είναι η **καινοτομία**, όπως και πως στόχος τους είναι η δημοσιοποίησή τους, ώστε να γίνονται γνωστές ως πρότυπα και να αποτελούν μάθημα για άλλους φορείς αλλά και για να ενσωματώνονται σε νέες πολιτικές.

Μπορούμε να πούμε πως η συνέργεια και η δημιουργία εταιρικών σχέσεων είναι μία από τις σημαντικότερες καινοτομίες στην τοπική αναπτυξιακή πολιτική τα τελευταία

χρόνια, συμβάλλοντας στον συντονισμό των πολιτικών, στην κινητοποίηση τοπικών πόρων και στην προσαρμογή των πολιτικών – δράσεων στις τοπικές ανάγκες. Ωστόσο, ενώ η συνέργειες και οι συνεργασίες μεταξύ διαφόρων τοπικών οργανισμών και ομάδων αποτελούν σαφώς ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά πολλών τοπικών αναπτυξιακών πρωτοβουλιών, η δημιουργία και η διατήρηση τοπικών εταιρικών σχέσεων δεν είναι καθόλου απλή (Βάκρινος, 2019).

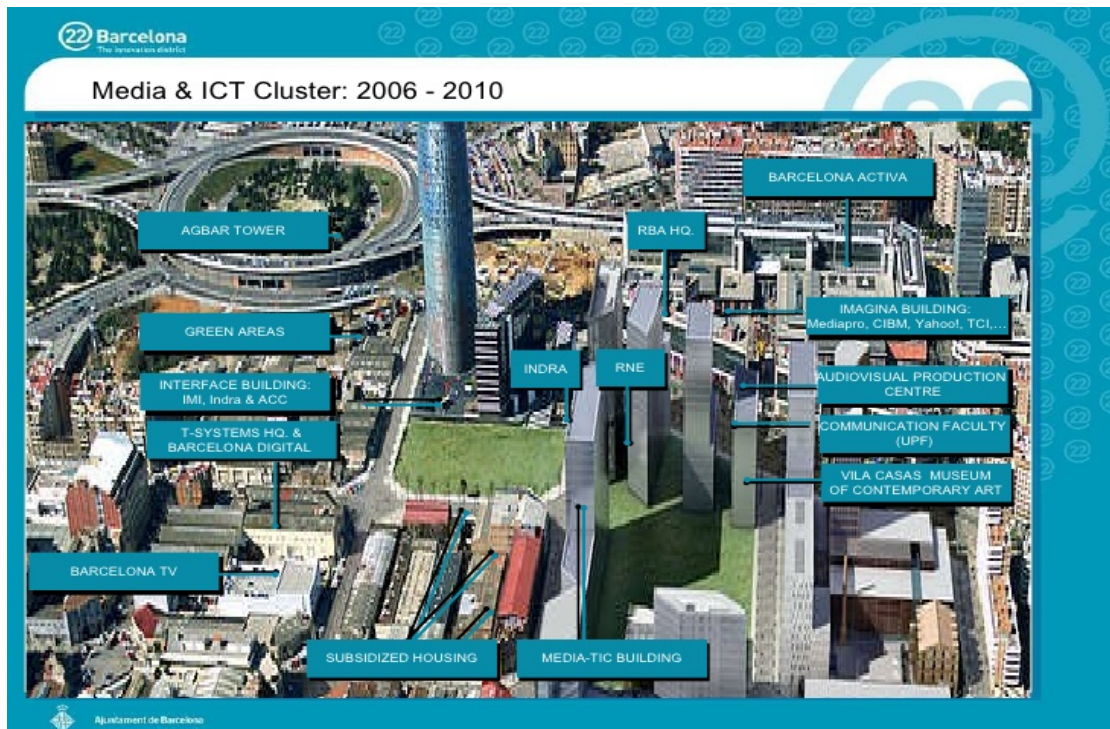
Τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε πολλές καλές πρακτικές πάνω στους συνεργατικούς χώρους που με την βοήθεια κάποιας σημαντικής χρηματοδότησης κατάφεραν να αναπτύξουν τόσο τα αστικά κέντρα όσο και τις μικρότερου μεγέθους πόλεις δημιουργώντας ένα ιδιαίτερα θετικό αντίκτυπο. Προγράμματα όπως το EU Interreg and Leader έχουν χρηματοδοτήσει πολλά τέτοια εγχειρήματα τα τελευταία επτά χρόνια δίνοντας μια σημαντική βοήθεια τόσο στους χώρους αυτούς να εξελιχτούν όσο και στις γύρω περιοχές να ακμάσουν από τα οφέλη που τους προσφέρονται λόγω της ανάπτυξης αυτών των χώρων (Avdikos and Merkel, 2020). Κάποια ενδιαφέροντα παραδείγματα τέτοιων καλών πρακτικών αποτελούν τα εξής :

5.2.1 22@Barcelona

Ένα ιδιαίτερα επιτυχημένο μοντέλο συνεργατικού χώρου που αναπτύχθηκε βέβαια σε μεγάλο αστικό κέντρο, αποτελεί το cluster καινοτομίας της Βαρκελώνης. Συγκεκριμένα, το 2001 το Δημοτικό Συμβούλιο της πόλης αποφάσισε την ανάπτυξη της βιομηχανικής περιοχής Poblenou προωθώντας δραστηριότητες που βασίζονται στην ένταση γνώσης και τεχνολογίας. Στην περιοχή αυτή στεγάζονται ιδιαίτερα καινοτόμες εταιρείες, ερευνητικά κέντρα και πανεπιστήμια, τα οποία συνυπάρχουν με μεσιτικά γραφεία, δημόσιες υπηρεσίες και χώρους πρασίνου. (<https://barcelonacatalonia.eu/22barcelona>). Στο συγκεκριμένο σχέδιο προβλεπόταν η συνεργασία ανάμεσα σε πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα πάνω στις θεματικές ενότητες των πολυμέσων, των ιατρικών εφαρμογών, της ενέργειας, της πληροφορικής και του ντιζάιν (design).

Στόχος ήταν η μεταμόρφωση της περιοχής σε κέντρο καινοτομίας και τεχνολογίας, διαθέτοντας επίσης χώρους ψυχαγωγίας και εστίασης. Η αστική ανάπτυξη του χώρου αποτελεί παράδειγμα για άλλες περιοχές της πόλης της Βαρκελώνης, ενώ άλλες πόλεις έχουν επίσης υιοθετήσει παρόμοιες προσεγγίσεις όπως η Κωνσταντινούπολη και το Κέιπ Τάουν. Ο χώρος 22@Barcelona διαφοροποιείται από παρόμοιες πρωτοβουλίες στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς δεν προσεγγίζει την ανάπτυξη της περιοχής ως μέσο για τη χωρική συγκέντρωση παρεμφερών οικονομικών δραστηριοτήτων, αλλά προωθεί ένα μείγμα δράσεων και πολιτικών που διασφαλίζουν τη βιωσιμότητα και την κοινωνική συνοχή στην περιοχή, προσελκύοντας διαφορετικές οικονομικές δραστηριότητες και επιχειρήσεις

Σημαντικό ρόλο στην υλοποίηση του σχεδίου έπαιξε η κρατική παρέμβαση μέσω των χρηματοδοτήσεων με τη δημιουργικότητα και πολιτιστική πολιτική να προωθούνται από το Στρατηγικό Σχέδιο Μητροπολιτικής Περιοχής Βαρκελώνης το 2003 και από τα τομεακά σχέδια 6^ο ‘Plan Nacional de Investigación Científica, Desarrollo e Innovación Tecnológica 2008-2011’, για την καινοτομία και το ‘Nuevos Acentos 2006 - Plan Estratégico de Cultura de Barcelona’, που αφορά τον πολιτισμό (Γκόλτσιου, 2013).

Εικόνα 9: Cluster Συνεργασίας στην Βαρκελώνη

5.2.2 Project Micropol

Με την συνεχόμενη ανάπτυξη των αστικών κέντρων αλλά και την ταυτόχρονα αλματώδη βελτίωση της τεχνολογίας έχουμε παρατηρήσει πως ο νεαρός κόσμος αποφασίζει να εγκαταλείψει τις μικρές πόλεις και να αναζητήσει περισσότερες ευκαιρίες στις μεγάλες πόλεις. Για την επίλυση αυτού του προβλήματος εφαρμόστηκε το πρόγραμμα Micropol, το οποίο αναπτύχθηκε σε διάφορες περιφερειακές πόλεις της Ευρώπης γύρω από τον Δούναβη και έχει ως στόχο την προώθηση και την ανάπτυξη της καινοτομίας μέσω της δημιουργίας κέντρων έξυπνης εργασίας σε μικρότερες πόλεις. Το Micropol συγκέντρωσε εταιρίες από όλη την Ευρώπη που επιδιώκουν να αντιμετωπίσουν τις κοινωνικές, οικονομικές και δημογραφικές προκλήσεις στις περιοχές της περιφέρειας μέσω της βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης. Ενώ πολλές μικρές και μεσαίου μεγέθους πόλεις της Ευρώπης αντιμετωπίζουν μείωση του πληθυσμού και μειωμένη ζήτηση εργασίας στις παραδοσιακές βιομηχανίες, οι εξελίξεις στις υποδομές και στις υπηρεσίες ανοίγουν νέες ευκαιρίες και καταργούν τους γεωγραφικούς φραγμούς στην εργασία, επιτρέποντας στους εργαζομένους με βάση τις γνώσεις τους να εργάζονται εξ αποστάσεως.

Οι έξυπνοι χώροι εργασίας λειτουργούν παρόμοια με τους συνεργατικούς χώρους εργασίας (co-working spaces), παρέχοντας στους χρήστες τους ευκαιρίες για σύντομη πρόσβαση σε διάφορους χώρους εργασίας και κοινές εγκαταστάσεις. Εστιάζουν επίσης στην υποστήριξη και ανάπτυξη των επιχειρήσεων, παρέχοντας ένα περιβάλλον ευέλικτο και καινοτόμο ως προς τους χρήστες τους.

Η δημιουργία των χώρων αυτών μέσω του Micropol project έδειξε πως έχουν θετική οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική επίδραση. Θετική επίδραση στην οικονομία βλέπουμε με την δημιουργία του έξυπνου χώρου εργασίας De Drentse Zaak στην Ολλανδία, που οδήγησε στη δημιουργία πενήντα (50) νέων θέσεων εργασίας μέσω της προώθησης των νεοφυών επιχειρήσεων. Ως προς τον κοινωνικό τομέα βλέπουμε πως ο χώρος Télécentre des pays de Murat στην Ωβέρνη της

Γαλλίας προσέλκυσε είκοσι (20) νέους ελεύθερους επαγγελματίες μαζί με τις οικογένειες τους. Τέλος ως προς την θετική τους επίδραση πάνω στο περιβάλλον παρατηρούμε πως οι χρήστες τους μετακινούνται λιγότερο σε σχέση με το υπόλοιπο πληθυσμό μειώνοντας το περιβαλλοντικό τους αποτύπωμα. (<http://www.micropol-interreg.eu/>)

Το Micropol project χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα INTERREG IVC που ασχολείται με την προώθηση της τεχνολογίας πληροφοριών και της έξυπνης εργασίας, προκειμένου να αποκατασταθεί η ζωή και η ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών στην Ευρώπη. Το πρόγραμμα διαπεριφερειακής συνεργασίας INTERREG IVC, το οποίο χρηματοδοτείται από το Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, βοηθά τις Περιφέρειες της Ευρώπης να συνεργαστούν για την ανταλλαγή εμπειριών και ορθών πρακτικών στους τομείς της καινοτομίας, της οικονομίας της γνώσης, του περιβάλλοντος αλλά και της πρόληψης των κινδύνων.

5.2.3 TRACES project

Το πρόγραμμα TRACES επικεντρώνεται στις Πολιτιστικές και Δημιουργικές Μικρές και Μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ) στην Απουλία και τη Δυτική Ελλάδα και αντιμετωπίζει την κοινή πρόκληση για την προώθηση της δημιουργικής επιχειρηματικότητας και την ενίσχυση των Πολιτιστικών και Δημιουργικών αυτών επιχειρήσεων ως βασικού παράγοντα για την ανταγωνιστικότητα σε όλους τους οικονομικούς και κοινωνικούς τομείς, ενισχύοντας την αλληλεπίδραση με άλλους βασικούς οικονομικούς τομείς και φορείς. Το έργο αυτό χρηματοδοτείται από το πρόγραμμα διασυνοριακής συνεργασίας Interreg V-A Greece-Italy 2014-2020

Είναι γνωστό πως οι Πολιτιστικές και Δημιουργικές ΜΜΕ τείνουν να εγκαθιστούν τις δραστηριότητές τους σε μερικά μεγάλα αστικά συγκροτήματα (όπως οι περιοχές της Αθήνας, του Μπάρι και του Λέτσε) εις βάρος περιοχών της περιφέρειας όπου δε βρίσκουν ιδανικές συνθήκες για να ξεκινήσουν την επιχείρησή τους. Εκεί ακριβώς στοχεύει και το συγκεκριμένο έργο με τη δημιουργία και την ενεργοποίηση ενός Διακρατικού Επιταχυντή για τις Πολιτιστικές και Δημιουργικές ΜΜΕ, το οποίο έχει σκοπό να υποστηρίξει την επώαση (incubation) της πολιτιστικής και δημιουργικής επιχειρηματικότητας. Θα αναπτύξει ένα έξυπνο λειτουργικό περιβάλλον για τη διάχυτη παροχή εξατομικευμένων και ολοκληρωμένων υπηρεσιών επώασης (incubation) για:

- τη διευκόλυνση της οικονομικής εκμετάλλευσης νέων ιδεών και την προώθηση της δημιουργίας νέων επιχειρήσεων·
- την καλύτερη παρακολούθηση και αξιολόγηση των δεξιοτήτων, των αναγκών, των αποτελεσμάτων και των δευτερογενών επιπτώσεων·
- την εύρεση προσωπικού βάση των δεξιοτήτων τους
- τη διευκόλυνση της πρόσβασης στη χρηματοδότηση·
- τη δημιουργία δημιουργικών συνεργασιών με ινστιτούτα, πανεπιστήμια, επιχειρήσεις, δημόσιες διοικήσεις·
- την καλύτερη ενσωμάτωση των δημιουργικών επιχειρήσεων στις πολιτικές και τις στρατηγικές περιφερειακής ανάπτυξης.

- να προωθήσει τη δημιουργική επιχειρηματικότητα και να ενισχύσει τις Πολιτιστικές και Δημιουργικές ΜΜΕ ως κινητήριες δυνάμεις μιας έξυπνης και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξης και να καλλιεργήσει τις δευτερογενείς επιπτώσεις τους στην τοπική οικονομία και κοινωνία. (<http://progettotraces.eu/>)

Στην χώρα μας το πρόγραμμα αυτό πραγματοποιείται στην Αχαΐα και την Δυτική Ελλάδα με τη συμμετοχή πέντε τοπικών εργαστηρίων επώασης που ειδικεύονται στον τομέα της δημιουργικής βιομηχανίας. Σκοπός τους είναι να παρέχουν υπηρεσίες κατάρτισης και εκπαίδευσης για την στήριξη της δημιουργίας και την ανάπτυξη πολιτιστικών και δημιουργικών ΜΜΕ/νεοσύστατων επιχειρήσεων. Τα εργαστήρια που πιθανόν να συμμετέχουν είναι τα εξής: Επιστημονικό Πάρκο Πατρών ΑΕ, POS4Work-Coworking/Startups/Innovation, ArtinProgress, Βιομηχανία Θεατρικών Πραγμάτων (Λιθογραφείον), Αριστείδης Σπ. Σταθόπουλος (Κατασκευή Εορταστικών – Αποκριάτικων και άλλων ψυχαγωγικών ειδών). Στόχος του έργου είναι η αντιμετώπιση της κοινής πρόκλησης, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ιταλία, της προαγωγής της δημιουργικής επιχειρηματικότητας και της ενίσχυσης των Μικρών και Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων της Πολιτιστικής και Δημιουργικής Βιομηχανίας.

5.2.4 Creative@Hubs

Το Creative@Hubs αποτελεί ένα ακόμη έργο στο πλαίσιο του διακρατικού προγράμματος Ευρωπαϊκής Εδαφικής Συνεργασίας INTERREG V A Greece – Italy Programme 2014-2020. Βάση του έργου αποτελεί η δημιουργία συνεργατικών χώρων δικτύωσης (hubs) που απευθύνονται σε νέες ή αναδυόμενες επιχειρήσεις, διαθέτοντας χώρους συνεργατικής εργασίας (co-working) και πρόσβασης σε ένα δίκτυο παραγόντων και φορέων. Τα hubs που θα δημιουργηθούν θα επικεντρωθούν στην ενίσχυση της καινοτομίας μέσω της χρήσης καινοτόμων εργαλείων και στη δημιουργία συνεργιών με παρόμοιους φορείς μέσω εταιρικών συμφωνιών.

Τα hubs θα λειτουργήσουν στην Ηλεία, το Μεσολόγγι, το Αργίνο και την Πάτρα. Συγκεκριμένα θα προχωρήσει η αξιοποίηση χώρου στο ισόγειο του Διοικητηρίου Ηλείας, θα διαμορφωθεί κατάλληλα το κτίριο Χρυσόγελου στο Μεσολόγγι και σε παραχωρηθέν από το Επιμελητήριο Αιτωλοακαρνανίας χώρο στα γραφεία του στο Αργίνο, ενώ σε ό,τι αφορά την Πάτρα, ο βασικός χώρος hub θα λειτουργήσει σε κτίριο της Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας στην Π.Ε. Αχαΐας.

Το έργο Creative@Hubs, στο οποίο η Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας συμμετέχει ως επικεφαλής εταίρος συγχρηματοδοτείται από το Πρόγραμμα Interreg V-A Greece-Italy 2014-2020 του άξονα 1.1 με τίτλο «Ολιστική δικτύωση δημιουργικών ΜΜΕ μέσω συνεργατικών χώρων δημιουργικών επιχειρήσεων (Holistic networking of creative industries via hubs)» και στοχεύει στη δημιουργία συνεργατικών χώρων – κόμβων (hubs) για δημιουργικές επιχειρήσεις (Creative Industries), οι οποίες συγκαταλέγονται στους πιο δυναμικούς τομείς ενίσχυσης της παγκόσμιας οικονομίας. Το εταιρικό σχήμα (με συνολικό προϋπολογισμό 10 εκ. €) συμπληρώνεται από την Περιφέρεια Ηπείρου, από την Περιφέρεια Ιονίων Νήσων, και από την Περιφέρεια της Πούλιας (Ιταλία) (<https://agriniovoice.gr/>).

5.2.5 YOUMIG project

Ένα σοβαρό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν πολλές πόλεις σε διάφορες χώρες του κόσμου και κυρίως στις πιο μικρές πόλεις, αποτελεί η μετανάστευση των νέων που μπορεί να επιφέρει πολλές σοβαρές αναπτυξιακές συνέπειες. Η μετανάστευση των νέων με σκοπό την εύρεση καλύτερων ευκαιριών εργασίας μπορεί να προκαλέσει σοβαρή απώλεια εργατικού δυναμικού και ανθρώπινου κεφαλαίου και ταυτόχρονα ένα η μετανάστευση αυτή δεν διαχειρίζεται σωστά, μπορεί να οδηγήσει σε περιθωριοποίηση και κακή χρήση των ανθρώπινων πόρων.

Το YOUMIG project αποτελεί ένα έργο με 19 εταίρους από 8 χώρες, γύρω από την περιοχή του Δούναβη, οι οποίοι θα συνεργαστούν για να στηρίξουν τις τοπικές κυβερνήσεις στην εκμετάλλευση του αναπτυξιακού δυναμικού της μετανάστευσης νέων, οδηγώντας σε μια καλύτερη διοίκηση και πιο ανταγωνιστική περιοχή. Το έργο στοχεύει στην ενίσχυση των θεσμικών ικανοτήτων τους για την ενίσχυση των σπάνιων τοπικών στοιχείων μέσω της μετανάστευσης των νέων, συμβάλλοντας ταυτόχρονα και στη βελτίωση της χάραξης πολιτικής με έμφαση στο ανθρώπινο κεφάλαιο.

Στατιστικά γραφεία και ακαδημαϊκοί οργανισμοί συνεργάζονται με τις τοπικές κυβερνήσεις σε μια πολύπλοκη και προσαρμοσμένη διακρατική συνεργασία για τη δημιουργία τοπικών αναπτυξιακών στρατηγικών βασισμένων σε βελτιωμένους δείκτες επιπτώσεων της μετανάστευσης των νέων (<http://www.interreg-danube.eu/>). Βέβαια, οι συνεργατικοί χώροι δεν παύουν και αυτοί να παίζουν ένα ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στο έργο αυτό μιας και η χρήση τους εστιάζει στον εφοδιασμό των νέων με επιχειρηματικές δεξιότητες προκειμένου αυτή η μετανάστευση να αποτραπεί (Avdikos and Merkel, 2020).

5.3 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ

Ο τουρισμός θεωρείται ένας από τους δυναμικότερους και ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς της παγκόσμιας οικονομίας. Συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη των τουριστικών περιοχών σε πολλά επίπεδα όπως είναι η δημιουργία εισοδημάτων, θέσεων απασχόλησης καθώς και φορολογικών εσόδων. Επίσης, διευρύνει την παραγωγική βάση αυτών των περιοχών και επιπλέον επηρεάζει την ανάπτυξη και άλλων κλάδων της τοπικής οικονομίας (γεωργία, εμπόριο, οικοδομή, κτλ).

Γνωρίζοντας την θετική επίδραση την οποία ασκεί στην οικονομική μεγέθυνση πολλών περιοχών ο τουρισμός, ήταν αναπόφευκτο να μη συνδυαστεί με την σύγχρονη ανάπτυξη των συνεργατικών χώρων και να προσφέρει έναν εναλλακτικό τρόπο τουρισμού και εργασίας ταυτόχρονα. Με την ανάπτυξη της ψηφιοποίησης και της οικονομίας των υπηρεσιών μπορούμε να πούμε πως «οι κανόνες για τους τρόπους εργασίας ξαναγράφηκαν». Πολλές εργασίες μπορούν να γίνουν πλέον διαδικτυακά, με την σημασία της φυσικής παρουσίας του ατόμου να μειώνεται.

Δημιουργείται έτσι, μια νέα κατηγορία εργαζομένων, οι ψηφιακοί νομάδες (digital nomads). Η χρήση του όρου αυτού γίνεται πρώτη φορά από τους Makimoto & Manners (1997), για να περιγράψει εργαζομένους, οι οποίοι μετακινούνται σε διάφορες αστικές και μη περιοχές επιλέγοντας διαφορετικούς χώρους εργασίας. Αυτή η κατηγορία εργαζομένων πολλές φορές επιλέγει να κάνει χρήση συνεργατικών χώρων που όχι μόνο βρίσκονται σε διαφορετικές περιοχές αλλά προσφέρουν την δυνατότητα να συνδυαστεί η εργασία με τις διακοπές. Οποιαδήποτε πόλη ή περιοχή μπορεί να θεωρηθεί τουριστικός προορισμός από μεγάλες πόλεις όπως η Νέα Υόρκη έως μικρά τροπικά νησιά εφόσον μπορούν να προσφέρουν δραστηριότητες στα άτομα που σκοπό έχουν την ανάπτυξη του τουρισμού.

Η χρήση τέτοιων συνεργατικών χώρων γίνεται από άτομα τα οποία δεν επιλέγουν τον τουρισμό προκειμένου να ξεφύγουν από την εργασία τους αλλά με σκοπό να κάνουν την εργασία τους πιο αποδοτική και τον ελεύθερο τους χρόνο πιο αποτελεσματικό μέσω εξωτερικών δραστηριοτήτων. Ενδιαφέρον προκαλούν συνεργατικοί χώροι που έχουν δημιουργηθεί σε μικρά εξωτικά νησιά όπως το Coworking Nomad στην Τενερίφη και το Box Jelly στη Χονολουλού της Χαβάη, τα οποία αποτελούν χώρους, όπου μπορούν να διαμένουν άτομα και ταυτόχρονα τους παρέχεται η δυνατότητα να εργάζονται κανονικά μέσω κατάλληλου εξοπλισμού. Όταν η εργασία τους τελειώνει μπορούν να απολαύουν την τοπική κουλτούρα και τα τοπικά έθιμα, να έρθουν σε επαφή με τοπικό κόσμο και φορείς και να απολαύουν ενδιαφέρουσες δραστηριότητες που δεν θα είχαν την δυνατότητα στο τόπο διαμονής και εργασίας τους, όπως είναι η πεζοπορία, το ραφτινγκ κλπ (Cashman, 2012).

Εικόνα 10: Συνεργατικός χώρος Box Jelly

Απώτερος σκοπός αυτών των χώρων είναι όχι μόνο η βιωσιμότητα τους ή η οικονομική ανάπτυξη της περιοχής αλλά η ταυτόχρονη δημιουργία ευκαιριών τόσο από την πλευρά των εργαζομένων όσο και των τοπικών κατοίκων με την ανταλλαγή ιδεών, γνώσεων, εμπειριών. Αυτό συμβάλει στην ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας με καινοτόμες και δημιουργικές πρακτικές.

Τέτοιοι συνεργατικοί χώροι υπάρχουν και στον ελληνικό χώρο και κυρίως στην πόλη της Αθηνάς που αποτελεί ένα κατεξοχήν τουριστικό προορισμό. Τέτοιοι θεωρούνται το Stone Soup, το Tzaferi 16, το The Cube, το Romantso, το Impact Hub και το Athens Makerspace.

Βέβαια, η Ελλάδα διαθέτει και πολλά πανέμορφα νησιά αλλά και μικρές πόλεις που αποτελούν θέρετρα είτε κατά την καλοκαιρινή είτε την χειμερινή περίοδο, κυρίως χάρη στη φυσική τους ομορφιά. Ο τουρισμός σαν κλάδος δεν έχει θετικές συνέπειες μόνο στο τομέα της οικονομίας αλλά και ως προς το πολιτιστικό και περιβαλλοντικό τομέα. Ως προς τον πολιτισμό προωθείται η προστασία και η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, η επαφή με το παρελθόν, η αμοιβαία ανταλλαγή πολιτιστικών αξιών αλλά και η διατήρηση της τοπικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής (Βενετσανοπούλου, 2006)

Ως προς το περιβάλλον προωθείται η βελτίωση της περιβαλλοντικής ποιότητας μέσω συστηματικών ελέγχων, όπως για παράδειγμα οι έλεγχοι στις οργανωμένες ακτές και μαρίνες με το πρόγραμμα: Γαλάζιες Σημαιές της Ελληνικής Εταιρίας Προστασίας της Φύσης. Επιπλέον έχουμε και την βελτίωση της υποδομής αεροδρομίων, οδικών δικτύων, συστημάτων ύδρευσης και αποχέτευσης, τηλεπικοινωνιών κ.λπ. μέσω της ανάπτυξης του τουρισμού (Αποστολόπουλος και Σδράλη, 2009).

Παρατηρούμε πως γίνονται προσπάθειες να δημιουργηθούν συνεργατικοί χώροι σε τέτοιες περιοχές στον ελληνικό χώρο, όπως έγινε με το OpenSpace στη Μυτιλήνη, το Office Enter, το Office12 αλλά και το Comeet Creative Space στο Ηράκλειο της Κρήτης, το Arlstea Coworking Lounge στο Ρέθυμνο της Κρήτης, το Lefco.work στη Λευκάδα αλλά και το Cocohub στην Κέρκυρα (Coworker.com). Η Ελλάδα με την ιδιαίτερη μορφολογία της μπορεί να προωθήσει σημαντικά αυτό το νέο είδος

συνεργατικών χώρων τόσο στα πολλά μικρά νησιά που διαθέτει όσο και στις μικρές και μεσαίες πόλεις με τα ιδιαίτερα φυσικά χαρακτηριστικά τους. Προσφέρεται έτσι ένα εναλλακτικό είδος τουρισμού που θα συμβάλει σημαντικά στην οικονομική ενίσχυση αυτών των περιοχών με την ανάδειξη της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας αλλά και με την ταυτόχρονη ανάδειξη των πολιτιστικών και περιβαλλοντικών στοιχείων τους.

6.0 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ

Οι συνεργατικοί χώροι (collaborative places) δεν αποτελούν απλά ένα νέο επιχειρηματικό μοντέλο αλλά ένα φαινόμενο, το οποίο αναπτύσσεται με ραγδαίους ρυθμούς και πολλές φορές αποτελεί την απάντηση στις νέες εργασιακές ανάγκες που έχουν προκύψει. Αντικαθιστώντας τους κλασικούς τρόπους εργασίας δίνει λύσεις στα άτομα και την ευκαιρία να εργαστούν κάτω από συνθήκες που επιλέγουν οι ίδιοι και που είναι συνυφασμένες με την σύγχρονη και τεχνολογικά ανεπτυγμένη κοινωνία στην οποία ζούμε.

Μέσα στους συνεργατικούς χώρους, η καθημερινή τριβή των μελών με καινοτόμες ιδέες και η διάχυση των απόψεων, των παραγωγικών μεθόδων και των χρηματοδοτήσεων, συνεισφέρουν ενεργά στην εδραίωση δομικών αλλαγών στην οικονομική ανάπτυξη των σύγχρονων κρατών. Παραδείγματος χάριν, κανείς δεν μπορεί σήμερα να υποβαθμίσει την σημασία της Silicon Valley, όπου έχει αναπτυχτεί ένας μεγάλος αριθμός συνεργατικών χώρων, κυρίως με τεχνολογικό προσανατολισμό, στην τεχνολογική υπεροχή της Αμερικής στην σύγχρονη εποχή. Η δημιουργία μιας Ελληνικής τεχνόπολης στα πρότυπα της Silicon Valley της Αμερικής, όχι μόνο θα είχε ευεργετική δράση σε φαινόμενα, όπως αυτό του brain drain αλλά μπορεί να επιφέρει και δραστικές αλλαγές στο Ελληνικό παραγωγικό μοντέλο.

Με την παρούσα μελέτη έγινε μια προσπάθεια να ερευνησουμε κάτω από ποιες συνθήκες αναπτύσσονται αυτοί οι νέοι χώροι, ποια είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και πώς συνδέονται με τις έννοιες της τεχνολογίας, της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας. Αρχικά, πολλά από τα δεδομένα μας αφορούσαν την ανάπτυξη των συνεργατικών χώρων στις μεγάλες πόλεις ανά τον κόσμο, όμως σκοπός της μελέτης ήταν να παρουσιάσουμε δεδομένα που αφορούν την ανάπτυξη τους στις μικρές και μεσαίου μεγέθους πόλεις και αν η ύπαρξη τους έχει ευεργετικά αποτελέσματα στις κοινωνίες σε οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό επίπεδο.

Οι συνεργατικοί χώροι αποτελούν σύγχρονους τεχνολογικά και γεωγραφικά τοποθετημένους χώρους, οι οποίοι δίνουν την δυνατότητα σε άτομα όλων των ηλικιών και περιοχών να εργαστούν με βασικό στοιχείο το αίσθημα της συνεργατικότητας. Η ανάπτυξη τους είναι ραγδαία τα τελευταία χρόνια με πάνω από 1000 χώρους να ξεκινούν την λειτουργία τους κάθε χρόνο με τις ευρωπαϊκές χώρες να αποτελούν ίσως και την μεγαλύτερη εστία ανάπτυξης συνεργατικών χώρων παγκοσμίως. Αυτό μπορεί να είναι αποτέλεσμα της ηγετικής θέσης που κατέχει η Ευρώπη στην δημιουργική οικονομία σε διεθνές επίπεδο αλλά και στην αυξανόμενη τάση δημιουργίας start up επιχειρήσεων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι χώρες που έχουν πληγεί από την οικονομική κρίση, όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία έχουν ένα μεγάλο αριθμό από συνεργατικούς χώρους. Μπορεί τα ποσοστά ανεργίας τους να είναι υψηλά αλλά ταυτόχρονα όσον αναφορά την καινοτομία οι δείκτες τους είναι εξίσου υψηλοί. Βεβαίως κάτι τέτοιο δεν συνέβη και με την Ελλάδα, όπου η έννοια έγινε γνωστή τα τελευταία χρόνια και οι χώροι είναι περιορισμένοι σε αριθμό και κυρίως είναι εγκατεστημένοι στην πρωτεύουσα της χώρας, την Αθήνα.

Αναλύοντας δευτερογενή στοιχεία μελετών και ερευνών μπορέσαμε να εκμαιεύσουμε ορισμένα ενδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά με τα χαρακτηριστικά των συνεργατικών χώρων και των μελών που τα αποτελούν, ανεξάρτητα με το μέγεθος της πόλης όπου εδρεύουν. Αρχικά, η τοποθεσία τους μέσα στην πόλη παίζει το σημαντικότερο ρόλο ανάπτυξης τους. Πρέπει να είναι προσβάσιμοι από τα μέλη, να βρίσκεται σε κεντρικό σημείο και ο χώρος γύρω από αυτούς να αποτελείται από δευτερεύοντες χώρους και καταστήματα που μπορούν να εξυπηρετήσουν τις βασικές ανάγκες των μελών. Τεχνολογικά θα πρέπει να είναι ανεπτυγμένοι ώστε να καλύπτουν όλες τις ανάγκες εργασίας των μελών, να έχουν χαμηλά και ευέλικτα κόστη και κίνητρο της λειτουργίας τους να αποτελεί η συνεχής εξέλιξη και επιτυχία των μελών αλλά και η κοινωνικοποίηση τους.

Τα μέλη των συνεργατικών χώρων αποτελούνται κυρίως από ελεύθερους επαγγελματίες και προέρχονται από τον χώρο της δημιουργικής οικονομίας, όπως προγραμματιστές, ερευνητές-επιστήμονες λογιστές, αρχιτέκτονες, σύμβουλοι επιχειρήσεων, σχεδιαστές και το μορφωτικό τους επίπεδο είναι ιδιαίτερα υψηλό με την κατοχή τουλάχιστον ενός τίτλου σπουδών. Η θέση και ο αριθμός των γυναικών που συμμετέχουν στους χώρους αυτούς αυξάνεται συνεχώς, βελτιώνοντας έτσι τη αποδοτικότητα τους.

Οι συνεργατικοί χώροι βεβαία που θεωρούνται ιδιαίτερα αποδοτικοί είναι αυτοί που αποτελούνται από μεγάλο αριθμό μελών, έχουν μεγάλη διάρκεια λειτουργίας, δεν χρειάζονται την εξωτερική χρηματοδότηση για την λειτουργία τους, διαθέτουν μεγάλους χώρους και στεγάζουν πολλά γραφεία. Η συμβολή ενός εκπαιδευτικού ιδρύματος θεωρείται πολλές φορές αναγκαία μιας και μορφωμένο πλήθος ατόμων μπορεί και διοχετεύεται στην αγορά εργασίας.

Όσον αναφορά τις μικρές και μεσαίου μεγέθους πόλεις και απαντώντας στην υπόθεση, για το ποιες μορφές συνεργατικών χώρων αναπτύσσονται σε τέτοιες πόλεις, παρατηρήσαμε πως αναπτύσσονται με επιτυχία χώροι όταν η πόλη διαθέτει κάποια ιδιαίτερα πολεοδομικά ή φυσικά χαρακτηριστικά. Έννοιες όπως το co-living και digital nomads κάνουν την εμφάνιση τους, με αγροτικές περιοχές, μικρά εξωτικά νησιά να συνδυάζουν την ιστορία και την κουλτούρα τους προκειμένου να οδηγηθούν μέσα από αυτούς τους χώρους σε μια οικονομική ή κοινωνική ανάταση.

Βασικά χαρακτηριστικά που διέπουν τους συνεργατικούς χώρους σε μικρές και μεσαίου μεγέθους πόλεις και διαφέρουν με αυτά των μεγάλων πόλεων έχουν να κάνουν αρχικά με το μέγεθος. Στις μικρές πόλεις επιλέγεται η δημιουργία πιο μικρών χώρων με αντίστοιχα μικρότερη διάθεση γραφείων. Πέρα από το μέγεθος της πόλης αυτό δικαιολογείται και από την άγνοια που υπάρχει από τους κατοίκους των πόλεων αυτών ως προς την έννοια και την σημασία ενός συνεργατικού χώρου. Βέβαια, παρά την μικρή διάθεση γραφείων, τα άτομα αποζητούν οι χώροι αυτοί να έχουν μια ιδιαίτερη μορφή και να διαφέρουν από τα κλασσικά γραφεία των μεγάλων εταιρειών, προσδίδοντας έτσι μια πιο σύγχρονη και κοινωνική ματιά στους χώρους αυτούς μιας και πολλές φορές επιλέγονται για να στεγάσουν εκδηλώσεις της τοπικής κοινότητας.

Τα μέλη που αποτελούν τους χώρους αυτούς είναι κυρίως μεγαλύτεροι σε ηλικία από αυτούς των μεγάλων πόλεων, παντρεμένοι με πάνω από δυο παιδιά και διαθέτουν τουλάχιστον έναν ακαδημαϊκό τίτλο. Επιλέγουν τους χώρους αυτούς προκειμένου να μην αργάζονται από τον αυστηρό χώρο του σπιτιού τους και να μπορούν να έρθουν σε επαφή με νέα άτομα και ιδέες με απώτερο σκοπό τόσο την κοινωνικοποίηση όσο

και την ατομική βελτίωση. Τα μέλη στις μικρότερες πόλεις γνωρίζονται σχεδόν όλοι μεταξύ τους όμως αυτό δεν είναι απαραίτητα αρνητικό και δεν μειώνει τις πιθανότητες ανάπτυξης τους.

Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός πως στους συνεργατικούς χώρους των μικρών και μεσαίου μεγέθους πόλεων, η λειτουργία τους συνδυάζεται και με κοινωνικές προεκτάσεις. Οι χώροι επιλέγονται ως μια διέξοδος από τους εξαντλητικούς ρυθμούς των μεγάλων πόλεων δίνοντας την ευκαιρία στα άτομα να εργαστούν αλλά ταυτόχρονα να μπορούν να απολαύσουν ψυχαγωγικές δραστηριότητες και να έρθουν σε επαφή με άλλα άτομα, με την φύση, την τοπική ιστορία και κουλτούρα, συνδυάζοντας έτσι την ξεκούραση με την ανταλλαγή ιδεών, απόψεων και εμπειριών.

Ένα αρνητικό στοιχείο των χώρων αυτών που αναπτύσσονται στις μικρές πόλεις έχει να κάνει με την κερδοφορία και την βιωσιμότητα τους. Ακόμη, δεν έχουν καταφέρει τέτοιοι χώροι να είναι ιδιαίτερα αποδοτικοί ούτε αυτοί ούτε τα μέλη τους, κάτι το οποίο βέβαια μπορεί να δικαιολογηθεί από το μικρό διάστημα λειτουργίας τους και τις περιορισμένες γνώσεις και δυνατότητες που διαθέτουν. Βέβαια η συνεργασία τους με τους τοπικούς φορείς είναι ιδιαίτερα αυξημένη και πιο εύκολη σε αντίθεση με τις μεγάλες πόλεις με αποτέλεσμα να μπορούν να εξασφαλιστούν καλύτερες επιδοτήσεις, δωρεές και να αναπτυχθεί το αίσθημα του εθελοντισμού.

Ιδιαίτερη σημασία για τους συνεργατικούς χώρους των μικρών πόλεων έχει και το αίσθημα ευθύνης ως προς το περιβάλλον που αναπτύσσεται. Το αίσθημα διαμοιρασμού και συνεργασίας που αναπτύσσεται οδηγεί σε μείωση του περιβαλλοντικού αποτυπώματος. Η χρήση ανακυκλώσιμων συσκευών, η χρήση ανακυκλώσιμων μέσων κατασκευής των χώρων αυτών και η χρήση εναλλακτικών πηγών ενέργειας οδηγεί με την σειρά του σε μείωση της ρύπανσης του περιβάλλοντος. Βέβαια η χρήση του αυτοκινήτου είναι μεγαλύτερη στις μικρές πόλεις, όπου τα μέσα μαζικής μεταφοράς είναι πιο περιορισμένα όμως γίνονται συστηματικές προσπάθειες τόσο από τους συνεργατικούς χώρους όσο και από τις τοπικές επιχειρήσεις να δοθούν κίνητρα στα άτομα να μειώσουν την χρήση του αυτοκινήτου και να αυξήσουν αυτή του ποδηλάτου.

Για την προώθηση των συνεργατικών χώρων σε μικρότερου μεγέθους πόλεις που θα οδηγήσουν σε ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας και σε μείωση της ανεργίας έχουν μπει σε λειτουργία πολλά προγράμματα και έργα μέσα στον ευρωπαϊκό χώρο. Γίνονται προσπάθειες ώστε να μειωθούν φαινόμενα όπως το brain drain και να αναπτυχθούν νέες ιδέες και επιχειρήσεις μακριά από τις μεγάλες πόλεις και να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες για οικονομική άνθηση. Προγράμματα όπως το Project Micropol, το Traces project, το Youmig project αποτελούν καλές πρακτικές, οι οποίες αναπτύσσονται με σκοπό όχι μόνο την αστική ανάπτυξη αλλά και την περιφερειακή με ταυτόχρονη προώθηση της καινοτομίας και μείωση της νεανικής ανεργίας.

Τέλος, ο τουρισμός αποτελεί ένα μέσο ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας ενός τόπου και γίνονται κάποιες προσπάθειες να συνδυαστεί να με τη δημιουργία νέων συνεργατικών χώρων ειδικά σε περιοχές όπως είναι τα εξωτικά νησιά και θα είχε ενδιαφέρον μια μετέπειτα μελέτη που να δείχνει κατά πόσο μπορεί να λειτουργήσει αυτός ο συνδυασμός και ακόμη πιο συγκεκριμένα αν είναι εφικτός και βιώσιμος στον ελληνικό χώρο.

7.0 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αυδίκος, Β. (2014), *‘Οι Πολιτιστικές και Δημιουργικές Βιομηχανίες στην Ελλάδα’*. Αθήνα: Επίκεντρο.

Αυδίκος Β. (2016), *‘Νέες γεωγραφίες της δημιουργικής εργασίας στην περίοδο της οικονομικής κρίσης: από την συνεργατικότητα στην κολεκτιβοποίηση’*, Επιστημονικό περιοδικό Geographies, τεύχος 28, pp. 35-47

Βάκρινος, Μ (2020), *‘Καλές πρακτικές των ΟΤΑ και τοπική αναπτυξη’* (Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα

Λαζαρέτου, Σ. (2014), *‘ Η έξυπνη οικονομία “πολιτιστικές” και “δημιουργικές” βιομηχανίες στην Ελλάδα: Μπορούν να αποτελέσουν προοπτική εξόδου από την κρίση;’*; Bank of Greece

Γκόλτσιου, Ε. (2013), *‘ Η δημιουργική πόλη: Μια ιδέα ή ένα εργαλείο σχεδιασμού. Η περίπτωση της Βαρκελώνης ’*, citybranding, 22 Ιανουαρίου 2013

Γοσποδίνη, Α. (2000), *‘Ο ανταγωνισμός των Ευρωπαϊκών πόλεων και οι νέες “χρήσεις” του Αστικού Σχεδιασμού: Μια πρόκληση για τις ελληνικές πόλεις’*, Ψυχάρης, Ι., Γοσποδίνη Α., Χριστοπούλου Ο. (τεχνική επ.) 17 κείμενα για το σχεδιασμό, τις πόλεις και την ανάπτυξη, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Βενετσανοπούλου, Μ. (2006), *‘ Η Κρατική Συμβολή στον Τουρισμό. Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού. Ιστορική Εξέλιξη - Θεσμικό Πλαίσιο. Interbooks. Αθήνα.*

Αποστολόπουλος, Κ. και Σδράλη, Δ. (2009), *‘Εναλλακτικός και Ήπιος Τουρισμός Υπαίθρου’*. Ελληνοεκδοτική. Αθήνα.

Γκούμας, Σ. και Τέφα, Κ. (2012), *‘Επιχειρηματικότητα στη μικρή επιχείρηση, Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων Γενική Συνομοσπονδία Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας*

Κορρές, Γ. (2015), *‘Επιχειρηματικότητα και ανάπτυξη’*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα

Εμμανουήλ, Σ. (2019), *‘Παγιώνονται οι Ελληνικές Απώλειες του Brain Drain,’* Εφημερίδα Ναυτεμπορική, 07 Ιουνίου 2019

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Avdikos, V. and Kalogeresis, A. (2017), '*Socio-economic profile and working conditions of freelancers in co-working spaces and work collectives: evidence from the design sector in Greece*'. *Area*, 49 (1), pp. 35-42.

Avdikos, V. and Merkel, J. (2019), '*Supporting open, shared and collaborative workspaces and hubs: Recent transformations and policy implications*', *Urban Research and Practice*, October 2019, pp. 348-357

Boschma, R.A. (2005) '*Proximity and innovation: a critical assessment*', *Regional Studies* 39, February 2005, pp. 61-74

Cashman, A. (2012). '*Coworking holiday: Coworking Spaces on Small Islands*'. *Deskmag*.

CEC. (1992), '*Urbanization and the function of cities in the European Community*', *Regional Development Studies* 4, Commission of the European Communities, Brussels.

Chrysopoulos, P. (2017), '*Brain Drain: 450.000 Greeks Left the Country in Past 8 Years*', *Greek Reporter Website*, 8 March 2017

Florida, R. (2002), '*The Rise of the Creative Class*', *Basic Books*, New York.

Foertsch, C. (2011), '*What Coworker want*', *Deskmag*

Foertsch, C. (2011), '*Female coworker vs. male coworker*' *Deskmag*

Foertsch, C. & Cagnol, R. (2013), '*The History Of Coworking In A Timeline*', *Deskmag*

Foertsch, C. (2019), '*How Profitable Are Coworking Spaces in 2019?*' *Deskmag*

Foertsch, C. (2011), '*Coworking in Big Cities vs. Small Towns*', *Deskmag*

Gershenfeld, N. (2005), '*Fab: The Coming Revolution on Your Desktop--from Personal Computers to Personal Fabrication*', *Basic Books*.

Govindarajan, V. (2010), '*The Other Side of Innovation: Solving the Execution Challenge*', *Cambridge (MA): Harvard Business Review Press*.

Howkins, J. (2001), '*The Creative Economy. How people make money from ideas*', *The Penguin Press*

Huang, (2019), '*Are Coworking Spaces Profitable?*', *Coworking Resources*

- Jamal, A. (2018), '*Coworking spaces in mid-sized cities: A partner in downtown economic development*'.
- Krauss, G., Nadant, A. & Marinos, C. (2018), '*Coworking spaces in small and medium-sized cities: the role of proximities for collaboration dynamics*' 2nd RGCS symposium, Research Group on Collaborative Spaces, Jan 2018, Londres, United Kingdom
- Lowe, R. and Marriott, S. (2006). '*Enterprise: Entrepreneurship and Innovation*'. Netherlands: Elsevier.
- Makimoto, T. and Manners, D. (1997), '*Digital nomad, chapter: The Nomadic Opportunity*'. John Wiley & Sons, 10, pp. 1-24.
- Martine, P. (2014), '*Eight reasons why it's worth joining a coworking space*', Deskmag
- Oldenburg, R. (1989), '*The Great Good Place*'. New York: Paragon House.
- Porter, E. (1990), '*The Competitive Advantage of Nations*', Free Press, New York.
- Scillitoe, J. and Chakrabarti, A. (2010), '*The role of incubator interactions in assisting new ventures*', Technovation Vol. 30, No 3, pp. 155-167.
- Soenarso, W., Nugraha, D., and E. Listyaningrum (2013), '*Development of Science and Technology Park (STP) in Indonesia to Support Innovation-Based Regional Economy: Concept and Early Stage Development*', World Technopolis Review, 2, pp. 23-42
- Spinuzzi, C. (2012), '*Working alone together: coworking as emergent collaborative activity*' Journal of Business and Technical Communication 26, pp. 399-441
- Todd, C. (2018) '*The History of Coworking*', Free Office Finder
- Troxler, P. (2015), '*Fabrication Laboratories (Fab Labs)*. In: Ferdinand JP., Petschow U., Dickel S. (eds) *The Decentralized and Networked Future of Value Creation. Progress in IS. Springer*', pp. 109-127
- Westerlund, M. and Leminen, S. (2011), '*Managing the Challenges of Becoming an Open Innovation Company: Experiences from Living Labs*', Technology Innovation Management Review, October 2011, pp. 19-25.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ

Εγχειρίδιο Δικτύων Επιχειρηματικότητας (networking) & «Συστημάτων-Συστάδων» Επιχειρήσεων (clustering), Εθνικό Παρατηρητήριο για τις Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις:

http://www.stepc.gr/_docs/library_docs/NETWORKS_CLUSTERES_Eommex.pdf

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ, (2013) 'Πράσινη Βίβλος για την επιχειρηματικότητα στην Ευρώπη' <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52003DC0027&from=EL>

International Association of Science Parks, IASP, www.iasp.ws

The workspace.co.za, (2019), 'How Coworking and Shared Office Spaces are helping the Environment' <https://www.theworkspace.co.za/blog/coworking-shared-office-spaces-helping-environment/>

naftemporiki.gr, (2016), 'Regus: Τα υπέρ και τα κατά των συνεργατικών χώρων' Εφημερίδα Ναυτεμπορική, <https://m.naftemporiki.gr/story/1061103>

agriniovoice.gr, (2020), 'Συνεργατικοί χώροι δικτύωσης (hubs) σε Αγρίνιο και Μεσολόγγι', <https://agriniovoice.gr/sinergatikoi-xoroi-diktiosis-hubs-se-agrinio-kai-mesologgi/>

Socialworkplaces.com, (2018), 'Coworking in small towns and rural areas survey – Europe (2017)', <https://socialworkplaces.com/product/coworking-in-small-towns-and-rural-areas-survey-europe-2018/>

Romantso homepage: <http://www.romantso.gr/>

Tzaferi homepage: <http://www.tzaferi16.gr/#link1>

Danube Transnational Programme Homepage: <http://www.interreg-danube.eu/>

Coworker homepage: <https://www.coworker.com/>

MICROPOL: *promoting development and innovation through Smart Work Centers in non-metropolitan Europe* <http://www.micropol-interreg.eu/-About-Micropol->

Traces programme: <http://progettotraces.eu/>

22@barcelona: <https://barcelonacatalonia.eu/22barcelona>

